

Ш. Бобомуродов, С. Сабзаев, С. Набиева

ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ

**Китоби дарсӣ барои синфи 5-юми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ**

**Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

**ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2016**

ББК 63.3 (2Точик) Я72
И-65

И-65. Ш. Бобомуродов, С. Сабзаев, С. Набиева, Забони модарӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 5-ум. Душанбе: Маориф, 2016 – 280 саҳ.

Истифодаи иҷравии китоб:

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-0-000-0

© Маориф, 2016
Моликияти давлат

Бигзор, сулхи мо то абад поянда бошад ва сарчашмаи ифтихору сарбаландии наслҳои оянда гардад.

Эмомалӣ Раҳмонов

Шогирди азиз!

Китоб дӯсти мададгор ва “фурӯғи субҳи доноӣ”- и туст. Имрӯзу фардои ту ободу дурахшон аз меҳру муҳаббат ба китоб, ба ин нерумандтарин сарчашмаи дониш аст. Бо тавассути ҳамдамі бо китоб ту ба қуллаи мурод мерасӣ ва дар ҷодаи зиндагӣ комёб мешавӣ.

Чун китоб ба даст гирифтӣ, “зи ҳар сатраш равон магзар чу хома, ба ҳар ҳарфаш фуру рав чун сиёҳӣ”. Китоб барои инсонии комил ва фозил шуданат ёрӣ расонида, туро суҳанвару забондон месозад. Бидон, ки неку донишҷӯи забони модарӣ ва бузургдошти он волотарин фазилати ҳар инсонии ҳақиқист.

Китобро эҳтиёт намо, тозаю озода нигоҳ дор, то ки соли дигар низ хонандагон аз он истифода бурда тавонанд ва ба ту арзи сипос намоянд.

Ба ту комёбиҳо таманно дорем.

ЗАБОН ВА НУТҚ

Калимаи «забон» дар луғатҳо ба маъноҳои зиёде шарҳ ёфтааст. Агар мазмуни ҳамаи онҳоро дар маҷмӯъ бигирем, як маъно бармеояд: воситаи муҳимтарини алоқаи байни одамон. Дар олам зиёда аз 2000 забон мавҷуд аст. Ин забонҳо ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, то дараҷае миёни ҳам ҳешутаборӣ доранд. Забони модарии мо ба гурӯҳи забонҳои эронӣ мансуб буда, доираи истеъмоли он васеъ аст. Онро дар Эрон забони форсӣ, дар Афғонистон дарӣ ва дар Тоҷикистон тоҷикӣ меноманд.

1. Забон ҳамчун воситаи алоқа ва мубодилаи афкор ба ҳамаи аъзоёни ҷамъият ва синфҳо баробар хизмат мекунад, бинобар ин, забон характери синфӣ надорад. Он ҳодисаи умумичамъиятӣ мебошад.

Носирҷон Маъсумӣ

2. Забон рӯкни асосии миллат аст. Ҳар кӣ ба қадри забон нарасад, ба қадри ҳеч чиз ва ҳеч кас намерасад. Охир, забон модар аст, забон таърих аст, забон маданият аст, забон тақдир аст. Касе, ки забону маданияти миллати худро намедонад, шахси маданӣ буда наметавонад.

Шарофиддин Рустамов

3. Забон дирӯз, имрӯз ва фардои халқ, шиносномаи миллат дар масири таърих буда ва ҳаст.

Лоиқ Шерали

4. Марги миллат аз марги забон сар мешавад.

Гулрухсор

5. Миллате, ки забони модариаширо тавоно намесозад, пос намедорад ва азиз намешуморад, маҳкум ба завол ва пастист.

Ардамехр

Забони мо ҳоло ба талаботи имрӯзу фардо бояд ҷавобгӯяд, хостаҳои дирӯзу парерӯз, суннатҳои ҳазорсоларо низ бояд фаромӯш накунем..

Зебоиву равонӣ, тавоноӣ ва матонати забони адабиёти илми классикӣ бояд ҳамеша намунаи ибрати мо бошад. Робитаи мо ба забони халқ ва адабиёти классикӣ ҳар чӣ бештар бошад, пояҳои халқии забони адабии имрӯза ба ҳамон андоза устувор хоҳад буд.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Маданияти забон дар заминаи хуб дониستاني забони модарӣ инкишоф меёбад.

Абдуқодир Маниёзов

Луғат:

Характер – хусусият, хислат

масир – роҳи рафт, равиш

маҳкум – ба ҳукм айбдоршуда

завол – поён, интиҳо

хоста-чизи талабкардашуда

суннат – урфу одат, расму қоида

ТАКРОРИ МАВЗЎЪҲОИ СИНФҲОИ I-IV КАЛИМА. ҲИССАҲОИ НУТҚ

1. Ин шеърро ифоданок қироат кунед ва бузургии забони тоҷикиро шарҳ диҳед.

Оҷ гум карду забонро гум накард,
Тоҷ гум карду забонро гум накард,
Тахт гум карду забонро гум накард,
Рахт гум карду забонро гум накард,
Бахт гум карду забонро гум накард.
Дар ҳадду сарҳадшиносии ҷаҳон

Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст,
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ,
Бешумор аст,

Беҳисоб аст,
Беҳад аст.

Бозор Собир

Луғат:

оҷ – 1. устухони фил, дандони фил; 2. сафед (тахти шоҳӣ аз оҷ сохта мешуд)

рахт – 1. коло, асбобу анҷом; 2. ҷома ва дигар пӯшокворӣ

Савол ва супориш

1. Муайян кунед, ки калимаи забон аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. Кадом шеърхоро дар бораи забон аз ёд медонед? Ин шеърро аз ёд кунед.

3. Таассуроти худро аз таътили тобистона шифоҳӣ (дар синф) ва хаттӣ (дар хона) баён кунед.

2. Ба расмҳо диққат кунед. Муайян кунед, ки нутқи шифоҳӣ кадом асту нутқи хаттӣ кадом. Фарқи байни онҳоро амалан шарҳ диҳед.

шифоҳӣ - меғӯем ва ме- шунавем	хаттӣ - менависем ва мехонем
--	--

2. Панду хикматҳоро дар бораи сухан ва суханварӣ бо- диққат хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

Сухан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад магӯ, садро яке гӯй.

Саъдии Шерозӣ

Сухан аз арши барин омадааст,
Баҳри покон ба замин омадааст.

Абдурахмони Ҷомӣ

Суханҳои накӯро ёд медор
Ва з-он дар пеши худ устод медор!

Носири Хусрав

Луғат:

арш – осмон

барин – баланд, боло

Савол ва супориш

1. Ба калимаҳои мисраи аввал савол гузошта, кадом ҳиссаи нутқ будани онҳоро муайян кунед.
2. Мақоли «Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд» чӣ маънӣ дорад?

3. Ба расмҳо дикқат карда, ашѐи тасвиршударо номбар кунед. Бо онҳо якҷумлай нависед (гандум, нон, кӯҳ, деҳқон).

4. Матро бодикқат хонда, мазмунашро накл кунед.

Занак ба писар либоси мактабӣ пӯшонд ва рӯ ба рӯяш сари по нишаста, ба оғӯш кашида бӯсиду бархоста “Рафтем, дадаҷон” гуфт.

Писарак ҷаҳида аз остона берун баромад ва баргашта:

-Китобҳо монд, -гуфт.

-Имрӯз бе китоб меравед, бо муаллимҳо ва талабаҳои синфи даҳ шинос мешавед, - фаҳмонд занак.

Писарак завқ карда хандид ва бо даст даҳонашро дошт, ки ҷойи дандони ғалтидааш намоён нашавад.

-Бибиҷон, гӯед, чӣ хел мешавад?

-Равем, худатон мебинед. Сабр кунед, дада, як даста гул гирем, ба муаллимамон медиҳед.

Писарак дар дасти рӯсташ гулдаста ва ба дасти чап дасти бибиашро дошта мерафт. Зудтар ба мактаб расидан мехост.

-Бибиҷон, ҳоло мактаб дур аст?

-Не, ҳо-о мебинед, бачаҳо рафта истодаанд.

Саҳни мактаб хеле оро дода шудааст. Гирдогирд курсӣ гузоштаанд. Дар курсиҳо падару модарон нишастаанд. Онҳо як-як омада, бачаҳояшонро ба муаллим нишон медиҳанд ва гузашта менишинанд. Дар байн талабаҳои синфи даҳ қатор андар қаторанд. Дар рӯ ба рӯи майдон дар паси мизҳои бо алвон пӯшида муаллимон нишастаанд. Дуртар аз онҳо дастаи навозандагон “Занги аввал” ном мусиқиро менавозанд. Муаллимон навмактабиёнро як-як ба саф мемонанд. Онҳо ноороманд.

Сорбон

Луғат:

алвон – матои якранги сурх

Савол ва супоришҳо

1. Ба матн кадом ном мувофиқ аст?
2. Сархати охиринро навишта, муайян кунед, ки кадом калимаҳо маънои мустақил доранд, кадомашон не.
3. Рӯзи аввали ба мактаб омаданатонро ба хотир оварда, нақли мухтасар нависед.

5. Ҷумлаҳоро нависед ва ба имлои калимаҳои ишорашуда диққат диҳед.

1. Забони порсиро Рӯдакӣ бо ашъори пурҳикмат, Фирдавсӣ бо “Шоҳнома”, Хайём бо рубоӣёт, Ҳофиз бо ғазалиёт, Мавлавӣ бо “Маснавии маънавӣ”, Саъдӣ бо “Гулистон”-у Ҷомӣ бо “Баҳористон” сиккаи безаволӣ зада. 3-ин рӯ, ҳеч тӯфоне онро маҳв натавонад кардан.

Зихӣ, забони ҷовидони ман! (Абдурауф Илёспур)

2. Одина худро хушбахт ҳис кард, даме ки ўро барои хунарнамоӣ ба кишварҳои Шарқ даъват карданд. Орзуи деринаи ҳофиз ҷомаи амал пӯшид. Ў дар Эрон, Афғонистон, Покистон, Арабистон, Ҳиндустон ва бисёр кишварҳои дигар фалакхонӣ карда, шуҳрати тоҷиконро ба оламиён расонд...

(Мачид Салим)

Савол ва супориш

1. Ҷаро калимаҳои ишорашуда бо ҳарфи калон навишта шудаанд.
2. Ҷомаи амал пӯшидан чӣ маънӣ дорад?
3. Тоҷикистон ба кишварҳои Шарқ дохил мешавад ё ба кишварҳои Ғарб?

6. Шеърро қироат карда, сифатҳояшро нишон диҳед.

ТОҶИКИСТОН НУРИ ЧАШМОНИ МАН АСТ

Гулшани пурнеъматӣ даврони ман,

Манбаи илҳоми бепоёни ман,

Қувва дар дил, нур дар чашмони ман,
Ҳам ба ҳар як дарди ман, дармони ман.

Ин диёри Тоҷикистони ман аст,
Модари дилбанду ҷонони ман аст.

Дар канораш нозу ҷавлон мекунам,
Хизматашро аз дилу ҷон мекунам,
Сурма хокашро ба чашмон мекунам,
Ҷон фидои Тоҷикистон мекунам.

Тоҷикистон нури чашмони ман аст,
Ҳастии ман, фаҳри ман, шони ман аст.

Бобо Ҳочӣ

Луғат:

манбаъ – сарчашма, маъҳаз

дармон – дору, даво; чора, илоҷ, тадбир

ҷавлон – ҳаракатҳои пай дар пай, рафтори хиромон

шон – шаън, мартаба, кадр

Саволҳо

1. Тоҷикистонро боз бо кадом сифатҳо метавон васф кард?
2. Истиқлолияти Тоҷикистон кадом рӯз ҷашн гирифта мешавад?
7. Аз рӯйи расм амали ин шахсонро ифода кунед.

8. Сифати калимаҳои зеринро ёфта нависед.

Намуна: дӯст – дӯсти бовафо...

Дӯст, гул, китоб, об, тирамоҳ, муаллим, бародар.

9. Матнро хонед ва ба он ном гузored. Феълҳоро ёфта, шахсу шумора ва замони онҳоро муайян кунед.

Як рӯз як китобчаи барои худам хеле муҳимро дар ин мадраса ба даст даровардам: дар он мадраса мулло Абдулҳаким ном кӯлобӣ буд, ки дар рӯзҳои таътил ба бозори китоб рафта китобчаллобӣ мекард. Рӯзе ӯ чанд китобро аз бозор оварда, дар пеши дарвозаи мадраса ба муллоҳо муҳим ва пурқимат будани онҳоро таъриф карда нишон меод. Дар миёнаи он китобҳо як чузъ барин китобчаи чопаи сангин буд, ки ба вай аҳамият надода ба каноре монд. Ман вайро гирифта кушода дидам. «Маҳмуд ва Аёз» ном як китобчаи шеър буд, ба тарзи байтбарак дар ҳар ҳарфи алифбои араб як ғазал дорад ва ғазалҳояш сода ва раван аст.

Ин китобчаро ман бисёр писандидам. Ба болои ин ки ғазалҳояш ба фаҳми ман наздик буданд, ин китоб маро дар байтбарак ба яроқҳои ғолибшаванда мусаллаҳ мекард.

Садриддин Айни

Луғат:

мадраса – ҷойи дарсхонӣ, мактаби олии динӣ

ғазал – як навъи шеъри лирикӣ буда, аз 5 – 11 байт иборат аст

Савол ва супоришҳо

1. Шакли дигари ифодаи калимаи писандидам-ро гӯед. Замони ин феълро муайян карда метавонед?
2. Шумо дар синфатон байтбарак ташкил мекунед?
3. Нависанда яроқҳои ғолибшаванда гуфта, чиро дар назар дорад?

10. Як феълро интиҳоб карда, онро дар шакли замони гузашта ва оянда тасриф намоед.

Намуна: феъли хондан дар замони ҳозира

Шахс	Шумора	
	танҳо	ҷамъ
1.	хонда истодаам	хонда истодаем
2.	хонда истодаӣ	хонда истодаед
3.	хонда истодааст	хонда истодаанд

ИБОРА. ҶУМЛА. МУБТАДО ВА ХАБАР

11. Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо созад.

- а) Тобистон, мо, расид, охир, ба, таътил.
- б) Гулдаста, рӯзи, тақдим, ман, сентябр, кардам, муаллима, якуми, ба.

12. Шеърро ифоданок қироат кунед ва нависед.

Модарам! Модари бихиштиям!
 Зиндагӣ гаҳ ба хеш мегиряд.
 Бар замин осмони бепоя
 Гоҳ ба ҳоли пареш мегиряд.
 Модарам! Модари бихиштиям!
 Осмон боиси чӣ гирён аст?
 Ашки ту бас набуд, ки дар дунё
 Боз борону боз борон аст?..

Лоиқ Шералӣ

Саволҳо

1. Калимаи пареш ихтисори кадом калима аст?
2. Саволу ҷавоб бештар кадом вақт сураат мегирад?
3. Ифодаи «Осмон... гирён аст» чиро мефаҳмонад?

13. Матнро хонед, амал ва иҷроқунандаи онро дар ҷумлаҳо нишон диҳед. Гӯед, ки онҳоро дар забон чӣ ном мебаранд.

Зиндагонии наслҳои имрӯзаро дида ҳаваси кас меояд. Ман, пеш аз ҳама, бачаҳои худамро дар назар дорам. Барои онҳо ҳамаи шароит муҳайёст. Писари калониам Искандар ҳам дар шӯъбаи шабонаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон меҳонад ва ҳам дар автобаза ҳамроҳи худам ронанда шуда кор мекунад. Саидбек ва Манзура дар синфҳои дуҷум ва чоруми мактаби рақами 7 таҳсил мекунаанд. Очилдӣ ва Самандари хурдак дар боғчаи бачагон тарбия мегиранд.

Бобо Ҳочӣ

Луғат:

муҳайё – тайёр, омода

Савол ва супориш

1. Шумо дар бораи шароити зиндагонии гузаштагонамон чӣҳо медонед?
2. Хоҳару бародарони шумо ба чӣ кор машғуланд, ба воситаи ҷумла ифода кунед ва мубтадову хабари онро муайян намоед.

14. Хонед ва ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг ва мақсади ифодаи фикр шарҳ диҳед.

Рӯдакӣ андешамандона гуфт:

– Девони ашъор... Оре, араб девонҳои ашъор дорад, пас, мо чаро надошта бошем? Шоирони мо аз шоирони араб чӣ камӣ доранд?... Аммо то кунун, зоҳиран, ҳеҷ яке аз шоирони кишвари мо девони худро тартиб надодааст.

– Шумо яқум мешавед!

– Охир, барои ин кор нақдина, симу зарӣ бисёр бояд дошт, то кас коғазу дафтар бихарад, музди хаттоту наққошро диҳад. Ман симу зар надорам.

– Симу зар даркор нест, девонро ман худ китобат мекунам. Ман шабу рӯз кор хоҳам кард, шумо розӣ шавед, бас аст.

Сотим Улуғзода

15. Матнро бо риояти оҳанги ҷумлаҳо хонед.

Ибни Сино

Ҳама кӯшиши ӯро дар ҷустуҷӯи китоб, иштиёқи ӯро ба мутолиа таъриф мекарданд. Ӯ барои ба даст овардани китоби ба худаш даркорӣ ба ҳар кӯю дар сар мезад, дуру наздик нагуфта мерафт. Китобро, ки дар он замон хеле камчин ва гарон буд, ба ҳар нарх меҳарид, ба ҳар навъе ки бошад, ба даст мебаровард. Фақат ба хондан ва шинос шудани рӯякӣ қонеъ нашуда, ба навиштаҳои ҳар китоб бо назари танқидӣ менигарист.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Дар бораи Ибни Сино чӣ медонед?
2. Шарҳ диҳед, ки камчин чӣ маънӣ дорад ва онро дар маҳалли шумо чӣ мегӯянд.

16. Шеърро ифоданок қироат кунед.

Дилорой, Душанбе

Ачаб шаҳри дилорой, Душанбе,
Хаёлам зеби дунёӣ, Душанбе.
Шудам сарсабз дар оғӯши меҳрат,
Чу дил дар синаам ҷойи, Душанбе,
Ба гирдат ҳалқа баста кӯҳсорон,

Туро гардида хомию нигаҳбон,
Зи дил ҷорӣ намуда чашмасорон.
Ачаб шаҳри дилорой, Душанбе,
Хаёлам зеби дунёӣ, Душанбе

Боқӣ Раҳимзода

Саволҳо

1. Мисраъҳо бо чӣ хел оҳанг ифода ёфтаанд?
2. Душанбе чӣ хел шаҳр аст?
3. Боз кадом номҳои ҳафта номи одам ва маҳал шуда метавонанд?
4. Шеърро аз ёд кунед.

17. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки дар онҳо фикр бо кадом оҳанг (саволи ё амри) ифода ёфтааст.

Ба ту чӣ шуд, Мачида? Чаро миёни ин дараи афсоназеб болу парат шикастаанд? Барои чӣ хаёлу хотират озурда, дилат сиёҳу дуд аст, Мачида? Чаро сар-сари пой шудӣ дар зиндагӣ? Туро кӣ пешпо дод? Аз кучо сар шуд ин ҳама талх-комиву ранҷу азоб? Ба ёд биёр, Мачида...

Ҷонибек Ақобиров

Саволҳо

1. Агар ба ин саволҳо ҷавоб дода шавад, ҷумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунанд?
2. Дилат сиёҳу дуд аст чӣ маъно дорад?

18. Аз калимаҳои зерин ибора созед.

устод	калон
бозор	сахтгир
боғ	баланд
кӯҳ	сермағал
базм	хуррам
мактаб	дӯстӣ

19. Аз ҳарфҳои зерин калима созед.

Намуна: р, а, м, д – мард.

Р, а, м, д; о, и, С, ч, а, д; ф, а, е, д, с; ш, в, и, т, н, а, а, н; о, ш, м; р, и, ш, й, н, и; р, е, л, Д, а; т, б, а, а, м, к; Н, з, а, р, и, а;

СИНТАКСИС (НАҲВ) ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ

Синтаксис (наҳв) қоидаҳои ибора ва ҷумласозиро меомӯзад.

Дар ҷумла аломатҳои гуногуни китобат – нуқта, вергул, савол, хитоб, нохунак, баён, нуқтавергул, тире, қавс истифода мешаванд.

Ибора

20. Исмҳои зеринро бо нишон додани ягон аломаташон нависед. Намуна: рафиқи меҳрубон, девори хиштин.

Ангур, об, осмон, офтоб, мард, шаҳр, кӯҳ, қалам, сароянда.

21. Матро хонед, ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед.

Бачагӣ вақти беғамӣ, айёми ширин ва болаззат, давраи аҷоиби зиндагии инсон аст. Ин навбахори умри кас чунон пурнашъа, чунон гуворо ва чунон фараҳбор аст, ки одам, ҳатто онро ёд карда истода шоду беғам мегардад. Ҳоло ки синну соли ман ба як ҷо рафта мондааст, баъзан агар аз чизе

хафа шуда, бори гарони ғамро аз худ дур карда натавонам,
айёми чавониро ба ёд меорам. Ҳамин ки аз пардаи хаёлам
нақши дилкаши он айём гузашт, сабук ва беғам мешавам.

Ҷалол Иқромӣ

Луғат:

нашъа – кайф, хушҳолӣ

гуворо – фораи

Савол ва супориш

1. Аз рӯи ифода вақт аз вақти беғамӣ чӣ фарқ дорад?
2. Ибораи пардаи хаёл –ро шарҳ диҳед.

Ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам алоқаманд ибора номида мешавад. Дар ибора як калима (чузъ) асосӣ ва дигаре тобеъ аст. Савол ҳамеша дар калимаи асосӣ меафтад: китоби хуб, бинои мактаб, аз кор баргаштан, беҳтарин талаба, хона рӯфтани.

22. Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

Шони муаллим

Баланд аст аз фалак шони муаллим,
Бувад ҷонбахши мо ҷони муаллим.
Набошад неъмате дар ҳарду олам,
Ҳалол аз пораи нони муаллим.
Бидон инро ки вичдони ҳама халқ
Бувад аз рӯи вичдони муаллим.
Агар фардои меҳанро бичӯйӣ,
Биёб аз файзи эҳсони муаллим.
Агар армони меҳанро бихоҳӣ,
Бидон аввал ту армони муаллим.
Каму беши замонро рост кардан
Тавон танҳо ба мизони муаллим.
Кучо ояндаи рӯшан тавон дид
Набошад нури чашмони муаллим.
Ягон ҳосил ба хоки мазраъи таб
Магар рӯида бе дони муаллим?

Бидон парвозгоҳи миллати мо
Бувад дар рӯи дастони муаллим.

Камол Насрулло

Луғат

эхсон – некӣ кардан

мизон – тарозу

армон – орзу

мазраъ – киштгоҳ

Савол ва супоришҳо

1. Ибораҳоро аз шеър ёфта, калимаҳои асосӣ ва тобеи онро муайян кунед.
2. Ибораи миллати мо – ро маънидод кунед.
3. Дар бораи қадри устод дар хона иншо нависед.
4. Шеърро аз ёд кунед.

23. Матнро хонед, ибораҳои муайян карда нависед.

Пойтахти давлати Бохтар шаҳри Бохтар буд (воқеъ дар Афғонистони имрӯза). Баъдтар ин шаҳр номи Балхро мегирад. Аз рӯи боигарӣ ва бузургию зебоии худ Бохтарро дар он замон «модари шаҳрҳо» меномиданд. Дар китоби муқаддаси дини зардуштӣ «Авесто» шаҳри Бохтар «Бохдӣ» ном бурда шудааст.

Аз қадимии давлати Бохтар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ то ба мо расида шаҳодат медиҳанд. Масалан, таърихнигори Юнони қадим Ктесий шаҳодат медиҳад, ки давлати Бохтар дар муборизаи зидди Ошур аз ҷониби Модҳо ғайилона иштирок кардааст. Дар натиҷаи ин ҷерӣ давлати Модҳо ба вучуд меояд. Ктесий, инчунин дар бораи яке аз шаҳрҳои машҳури Бохтар Уксорт ва боигарии афсонавии он маълумот додааст. Олимон аз рӯи ин сарчашма ва сарчашмаҳои зиёди дигар ба хулоса омадаанд, ки Бохтар бо давлатҳои бузурги дунёи қадим – Бобул ва Миср дар як қатор меистодааст.

Аз «Таърихи дунёи қадим»

Савол ва супоришҳо

1. Калимаҳои асосӣ ва тобеи ибораи давлатҳои бузург-ро муайян кунед.

2. Ибораи модари шахрҳо чӣ маънӣ дорад?

3. Киро таърихнигор мегӯянд?

4. Ҳоло дар ҷаҳон ягон мавзее бо номи Бохтар вучуд дорад ё не? Ноҳия ё шаҳри шумо ба кадом давлати қадима дохил мешудааст?

24. Аз Суруди миллии Тоҷикистон ибораҳои, ки дар таркибашон калимаҳои *арҷманд, сар, озод, ҷаҳон, саодат* мавҷуданд, ёбед. Гӯед, ки арҷманд чӣ маъно дорад? Бо калимаи *озод* боз чӣ хел ибораҳо сохтан мумкин аст?

Агар дар ибораи калимаи асосӣ феъл бошад, калимаи тобеъ ба он ба воситаи пешоянду пасояндҳо ё ба тартиби калима алоқаманд мешавад: ба мактаб рафтан, иншо навиштан, калонсолонро ҳурмат кардан...

25. Матнро хонед, ибораҳои феълии онро ёфта, воситаҳои алоқии онҳоро муайян кунед.

Минтақае, ки аз соҳили дарё зина ба зина то деҳи Пасимӯхрахову Майдон мебарояд, ба қисмҳо ҷудо гашта ба устохонаҳои сохтмон табдил ёфтаанд. Бале, то ин ки истгоҳи азамат бунёд шавад, на танҳо туннелҳо кофта ба бунёдгаҳи он расидан, дарёро бастан ва дарғоти баланд сохтан лозим аст, балки барои ҳамаи ин корҳо ба анҷом расонидан дар майдони фарохтаре устохонаҳо, базаи масолеҳи сохтмон сохтан лозим аст.

Муҳиддин Хоҷаев

Луғат:

нақб – роҳи зеризаминӣ

дарғот – банди об

база – бунёд, манбаъ, замина

Савол ва супориш

1. Дар матн сухан дар бораи чӣ меравад?
2. Ибораҳоро ёбед, калимаҳои асосӣ ва тобеи онҳоро муайян кунед.
3. Воситаҳои алоқаманд шудани калимаҳоро дар ибораҳо нишон диҳед.
4. Кадом неругоҳҳои барқи оби Тоҷикистонро медонед?

26. Аз ифодаҳои зерин ибораҳоро ҷудо карда нависед.

Модар! Инсони комил, барои хондан, аз мактаб, омӯзгорӣ, мактабхонӣ, мактаб хондан, мактаби нав, оби тоза, ин китоб, баландтарин кӯҳ, панҷ нафар духтар, нилуфари обӣ, панҷа.

ҶУМЛА

27. Омӯзгор аз ҷониби нависанда, як талаба нақши пирамард, дигаре нақши духтаракро гирифта матнро хонед.

...Духтарча тозон омада, салом дод ва даст ба китфи пирамард ниҳода, ба ҷойи ҷавоб пурсид:

– Бобочон, чаро имрӯз ба кор нарафтед? Баногоҳ касал –ку нашудаед? Охир, сменаи шумо рӯзона буд –ку.

– Не, ҷони бобо. Ман сиҳат ва саломат. Ба нафақа баромадам.

Нигоҳи духтарча гувоҳи ошӯфтагию парешонии ӯ шуд.

– Акнун дигар ба кор намеравед?

– Не.

– Ҳамеша дар ҳавлӣ мешавед?

– Чаро ҳамеша дар ҳавлӣ? Укоҳоятро бардошта кӯча меравам. Бо ҳамсолон ба сайру саёҳат мебароям. Нашъаи пирӣ меронам.

– Дар комбинат ба ҷойи Шумо кӣ кор мекунад?

– Пирон мераванду ҷавонон меоянд.

– Магар Шумо пиред? – табассуми зебое кард духтарча ва хусни зиёдии ду руҳсорааш баръалотар намоён шуд.

– Ҳа, ҷони бобо, – аз саволи духтарча ба завқ омад пира-

мард. – Ба шасту як даромадам, агар аз даҳсолагӣ гирем, панҷоҳ сол боз меҳнат мекунам.

Раҳим Ҷалил

Лугат:

смена – баст, як қисми вақти корӣ

Савол ва супоришҳо

1. Ҷумлаҳои аз забони нависанда ифодаёфтаҳо аз ҷиҳати оҳанг шарҳ диҳед.

2. Байни ибораи ҷони бобо ва ифодаи Не, ҷони бобо чӣ фарқро мебинед? Байни нашъаи пирӣ ва нашъаи пирӣ меронам чӣ?

Гурӯҳи калимаҳои ба ҳам алоқаманд, ки фикри тамомшударо ифода мекунад, ҷумла номида мешаванд: Тоҷикистон давлати соҳибистиклол аст.

Ҷумлаҳо аз рӯйи сохт ду хел мешаванд: ҷумлаи сода ва мураккаб. Ҷумлаи сода фақат аз як фикри том иборат аст: Дар кушода шуд. Мо даромадем.

Ҷумлаи мураккаб аз алоқамандии ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода ташкил меёбад: Дар кушода шуд ва мо даромадем (С.Айнӣ).

ҶУМЛАИ СОДА

28. Матнро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

Ҷамшед

Ӯ ҳукмдори ғаюр ва тавоно буд, ихтироҷкори ва силаҳои беҳбудии ҳаёти мардумонро давом дод: ба онҳо риштабофӣ, матоъбофӣ, либосдӯзӣ омӯзонд. Иморат кардан, ҳаммом сохтанро ҳам Ҷамшед бунёд кард. Нахуст ӯ аз оҳан зирех, чавшан, хӯд ва дигар олатҳои ҷанг сохт. Киштирониҳо ҳам аввал ӯ сар кард.

Вақте ки ин ҳама корҳои нек анҷом ёфта, кишвар ба ниҳояти ободию ороштагӣ расид, Ҷамшед ба бузургӣ ва тавоноӣ дар ҷаҳон овоза шуд. Он гоҳ вай худро дар ҷаҳон ягона ва

беҳамто донист ва мағрур шуд, бори шуҳраташро бардошта натавонист. Бузургони мамлакатро гирд оварда гуфт: «Дар ҷаҳон ғайр аз ман подшоҳе нест. Ин ҷама ҳунархоро кӣ эҷод кард? Ман! Хӯроку пӯшок ва осудагии шумоён аз кучост? Аз ман, аз қудрати ман! Пас, шумо бояд маро Худо донед ва ҷаҳнофарин гӯед».

Заҳҳок чун шунид, ки мардумон аз Ҷамшед рӯй гардониданд, ба қасди гирифтани мамлакати ӯ ба Эронзамин лашкар кашид.

Сотим Улуғзода

Луғат:

хӯд – кулоҳи чангие, ки аз филиз сохта мешавад

Савол ва супориш

1. Дар матн чанд ҷумла ҳаст?
2. Хелҳои ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг муайян кунед.
3. Аз рӯйи мазмуни матн шумо ба Ҷамшед чӣ баҳо медиҳед?
4. Кадом ҷашни миллиро ба давраи Ҷамшед нисбат медиҳанд?
5. Чаро Заҳҳок ба Эронзамин лашкар кашид?

Ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати марому мақсад ва оҳанг хабарӣ, саволӣ, амрӣ ва хитобӣ мешаванд. Оҳанги ин ҷумлаҳоро дар хат ба воситаи аломатҳои нукта (.), савол (?), хитоб (!) ва вергул (,) ишора мекунанд. Мисол: 1. Шайх Саъдӣ ғазалу таронаи зиёде навиштааст (ҳабарӣ). 2. Оё ту дар бораи ориёӣҳо маълумоте дорӣ ё не? (саволӣ) 3. Шумо дар ҳақиқат, ворисони ҳақиқии Сомониён ҳастед! (хитобӣ).

29. Ба оҳанги ҷумлаҳо диққат дода матро хонед.

Дар даромадгоҳи нақб одаму об гиребонгири якдигар буданд. Вахш дам шуда қафо мегашт, чун нақб роҳи дигар мечуст, чун аспӣ лачомгусехта саркашӣ мекард, тан намедод.

– Кӯҳҳо! Эй кӯҳҳои сарбаланд! Чаро хомӯшед? Ба забон оед! Чаро Вахш саркашӣ мекунад?

Кӯҳи Нор гӯё ба чунбиш омад. Аз ду тараф фишор дода, дами Вахшро гардонд:

– Эй рӯд, эй тифли нозпарвари ман! Қарнҳо сар аз доманам барнамедоштӣ. Зӯру тавон ва ғурурат бахшидам. Имрӯз домани ман дар дасти тавоноии инсон аст. Аз қаъри дили ман барои ту роҳи нав сохтааст.

Бобо Насриддинов

Лугат:

гусехтан – канда шудан,

лаҷомгусехта – лаҷомкандашуда

қарн – аср, сада

қаър – умқ, чуқурӣ

нақб – роҳи зеризаминӣ

Савол ва супориш

1. Оҳанги чумлаҳоро чӣ тавр муайян кардед?
2. Вахш ба аспии лаҷомгусехта чӣ муносибати маъноӣ дорад?
3. Тифли нозпарвар -ро шарҳ диҳед.

30. Ҳангоми навиштан аломатҳои китобатии мувофиқро дар чумлаҳо гузоред.

Ту ин шеъри Турсунзодаро аз ёд кун Қанд занед шумо дар ҳақиқат ворисони арзандаи миллат ҳастед Муждагонӣ диҳед бародарам аз аскарӣ омад Оё ту ўро мешиноӣ

31. Матро ифоданок хонед, чумлаҳоро аз рӯи оҳанг муайян кунед.

Ў борхалтаи маро аз дастам гирифт ва мо ба сӯйи ҳавлиашон раҳсипор шудем.

–Падару модарат, додарҳоят нағз, сиҳату саломатанд?

–Ҳама нағз. Ҳоло онҳо дар қор, беғоҳӣ мебинӣ. Дар ин чо як гала дигаргуниҳо. Ниҳоли себро дар ёд дорӣ?

–Қадам себро?

– Ниҳолеро, ки аз кӯҳ ҳардуямон оварда шинонда будем-ку, себи хасак буд.

– Ҳа, ҳа, калон шудагист.

– Калон ҳам гап шуд? Ҳамон тобистон бо ёрии агроном ба он се хел себ пайванд кардем. Дар шоҳхояш ҳоло се навъи себ. Пешпазакаш аллакай пухтагӣ.

Ба ҳавлӣ расидан замон ба таги себ тохтем. Дар ҳақиқат, ниҳол калон шудааст ва дар шоҳахояш се навъи себ: якеаш суп-сурх, дигараш зардчатоб ва сеюмаш себи кабуд. Аҷоиб! Ба он нигоҳ карда ҳаваси кас меояд. Вақте ки онро чанд сол пеш, аввали баҳор аз домони кӯҳ оварда ин ҷо шинонда будем, борику майда ва ба қади мо баробар буд. Ҳоло ниҳоли баланд. Зокир аз навдаи себи сурх дошта, дуто себ канда, якто ба ман доду яктоашро худаш гирифт.

– Хӯр, як мазаашро бин.

– Ман умуман, себро нағз намебинам. Вале дар умрам чунин себи бомазаи сероб нахӯрдам.

– Чӣ хел? – Ба ман нигоҳ карда гуфт Зокир.

– Зӯр, – гуфтам себро қарсӣ карда газида. Обҳои себ пош хӯрд. – Ин хел себи серобу бомазаро бори аввал мехӯрам.

– Медонӣ, барои чӣ, Қобилҷон!

– Чунки себи нағз!

– Ғайр аз ин, дар он меҳнати ту ҳам ҳаст. Меҳнат ҳама чизро ширинтару боқадр мекунад, – чун калонсолҳо гуфт Зокир.

Ақобир Шарифӣ

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки аз рӯйи оҳанг кадом хели ҷумла бештар ба кор бурда шудааст.
2. Чаро калимаҳои Қобилҷон ва Зокир дар аввали ҷумла наомада бошанд ҳам, бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
3. Шумо дар рӯзгор борхалтаро истифода мебаред? Онро чӣ тавр ифода мекунед?
4. Аз ниҳоли сабзондаи худ мева хӯрдан чӣ кайфияте дорад?

Чумлаи хабарӣ

32. Чумлахоро хонед, оҳанги хониши онҳоро муайян кунед.

Он рӯзҳо ниҳолон аз гармо гулу шона партофта, як ҳолати тараҳҳумовар доштанд. Агар чораҳои фаврӣ андешида нашавад, ҳосили мӯли пахтазорро талаф додан аз эҳтимол дур набуд. Корре карда, гулҳои навшукуфтаю кӯрақҳои аз гул фаромадаро эҳтиёт кардан лозим.

Бобо Насриддинов

Чумлае, ки дар он фикр ба тариқи хабар ифода меёбад, чумлаи хабарӣ ном дорад. Оҳанг дар охири чумлаи хабарӣ пастрав аст. Дар охири он аломати нуқта гузошта мешавад:

Шаҳрчаи Фарм дафъаи гузашта ҳам ба ман хеле маъқул шуда буд. Ин ҷо ҳатто, аз Навобод ҳам ба ман маъқултар аст. Шаҳрчаи сердарахт, боғзор ва хушманзара аст.

Ҷ.Иқромӣ, А.Одинсов.

33. Матнро хонда, аз сархати сеюм чумлаҳои хабарии онро муайян кунед.

Аз ҳама гармтарин моҳ кадом аст? Моҳи июл. Дехқонон моҳи июлро моҳи асад меноманд. Дар ҳамин моҳ ҳамаи меваҳо мепазанд. Дар деҳаи Лаклакони бачагон чунин месароянд:

Дар моҳи асад

Олу мепазад.

Мечинам аз он

Ман сабад-сабад.

Аммо ин суруд ба Асад, ки ҳоло шашсола аст, тамоман маъқул нест. Ба фикри ӯ, бачаҳо гӯё инро барои масҳара кардани вай месароянд. Фақат Самад, ки ҳамсоли Асад буда, онҳо ҳамсоияи девордармиён мебошанд, ин сурудро намехонанд. Бинобар ин, ҷӯраҳо ҳама вақт ҳамроҳ бозӣ мекунанд.

Асаду Самад бачаҳои хеле қобил ва дидадаро мебошанд ва онҳоро ҳамеша падару модарони бачаҳои шӯху якрав ба фарзандони худ намуна нишон медиҳанд.

Имрӯз аз пагоҳ ҳаво хеле гарм буд. Дар ҳавои гарм аз ҳама бозии беҳтар чист? Албатта, оббозӣ! Самад монанди харрӯза ба ҳавлии Асадино омад. Аммо дар чӯй об набуд. Бинобар ин, онҳо дар болои қуми нами чӯй нишаста ба бозӣ машғул шуданд. Дар болои қум кӯчаҳои нав, каналу чӯйборҳои нав месохтанд.

Сагчаи гӯшбуридаи Асад, ки номаш ҳам Калта буд, ба бозии бачаҳо нигоҳ карда, гӯё дилаш танг мешуд ва ҳар боре частухез карда, онҳоро ба даводавӣ даъват мекард. Аз байн қариб як соат гузашт. Ногоҳ шилдир-шилдири об ба гӯш расид. Асаду Самад ҳар ду беихтиёр ба қафо нигоҳ карданд.

– Ура! Об омад! – хурсандона фарёд карданд онҳо ва зуд куртаҳои худро кашида дарун-даруни об давидан гирифтанд.

Ба Калта ин кори бачаҳо маъқул шуд.

Аминҷон Шукӯҳӣ

Савол ва супоришҳо

1. Фарқи калимаи Асад –ро аз асад гӯед.
2. Калимаи Калта -ро маънидод кунед. Чаро он бо ҳарфи калон навишта шудааст?
3. Оббозӣ карда тавонистан шарт аст ё не?
4. Намуна нишон додан, яъне чӣ?

34. Порчаи шеърӣ зеринро хонед ва хели ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг муайян кунед.

*Ҳеҷ шодӣ нест андар ин чаҳон,
Бартар аз дидори рӯйи дӯстон.
Ҳеҷ талхӣ нест бар дил талхтар,
Аз фироқи дӯстони пурҳунар.*

Абӯабдуллои Рӯдакӣ

Савол ва супориш

1. Порчаи шеърӣ ба наср баргардонед ва гӯед, ки он аз чанд ҷумла иборат аст.

2. Дар ин шеър калимаи шодӣ ба калимаи талхӣ ва калимаи дидор ба калимаи фироқ аз рӯйи маъно чӣ муносибат доранд?

3. Бо истифодаи калимаҳои Истиқлолият, Тоҷикистон ва Модар се ҷумлаи хабарӣ нависед.

35. Аз калимаҳои зерин ҷумлаҳои хабарӣ соzed.

1. Дӯст, мо, китоб, медорем, хондан.
2. Ва, Ватан, мебошанд, Модар, ҳаммаъно.
3. Ёрӣ, хона, мо, ба, мерасонем, корҳо.
4. Нафиса, мо, синф, мебошад, аълохон.
5. Аст, мо, Ватан, Тоҷикистон.
6. Мо, боигарӣ, пахта, кишвар, аст, асосӣ.

Савол ва супориш

1. Дар калимаи ёрӣ чанд ҳарфу чанд овоз аст?
2. Чаро калимаҳои Нафиса ва Тоҷикистон бо ҳарфи калон навишта шудаанд?

Ҷумлаи саволӣ

36. Матнро ифоданок хонед ва гӯед, ки чаро дар охири баъзе ҷумлаҳо аломати савол гузошта шудааст.

Бинокорон ба кунҷковии ӯ нигариста ҳазл мекарданд:

– Ҳой, духтар, ба тамошои сирк омадӣ?

Духтар ҳарфе назд, пайваста ба хамуростишавии чангаки хартуми кран менигарист. Як ҷавон аз рӯйи девори ошёнани сеюм бо овози баланд кранчидухтаракро ҷег зад:

– Лида, ба шогирдӣ мегирӣ? – ва ба поён шиора кард.

Лида сараширо аз кабина бароварда духтаракро дид.

– О-о, чӣ хел духтараки нағз, лӯхтакча барин.

Духтарақ шарм дошт.

– Номат чӣ?

– Ҷумъагул.

– Мехоҳӣ?

Духтарақ сар ҷунбонд.

– Наметарсӣ?

– Не!..

Бобо Насриддинов

Савол ва супоришҳо

1. *Чумлаҳоеро, ки пурсиширо ифода мекунад, муайян кунед.*
2. *Ҳангоми ба саволҳо ҷавоб гардондан, чумлаҳо чӣ хел оҳанг пайдо мекунад?*
3. *Ҳарф назадан чӣ маънӣ дорад?*
4. *Шумо ба ҷуръати Чумъагул чӣ тавр баҳо медиҳед?*

Чумлае, ки пурсиширо мефаҳмонад, чумлаи саволӣ ном дорад. Оҳанг дар охири чумлаи саволӣ баланд мешавад. Дар охири чумлаи саволӣ аломати савол (?) гузошта мешавад: Чаро кишоварзони мисрӣ заминро мепарас-тиданд? («Таърихи дунёи қадим») Магар онҳо ба ин кори ту розӣ мешаванд? (С.Айнӣ) Ба меҳмон кӣ хизмат мекунад? (Ф. Муҳаммадиев)

Чумлаҳои саволӣ ҳиссиёту ҳаяҷонро ҳам ифода мекунаанд. Дар ин маврид дар охири чумла ҳам аломати савол ва ҳам аломати хитоб гузошта мешавад: Ин чӣ хел шӯҳӣ, ҷаноб?! Оё бо ин хел коғазҳо шӯҳӣ кардан мумкин аст? (Ю.А. Кобиров)

Ин чӣ найранг аст, ки дар зери боғи дилписанд,
Дар халиҷи Бомбай байроқи Амрико баланд?!

М.Турсунзода

37. Шеърро ифоданок хонед ва чумлаҳоро аз рӯи оҳанг шарҳ диҳед.

Писарҳои чинояткори Берлин!
Кучо ин сон ҳаросон мешитобед?
Кучо!

Пеши зану фарзанд? Ҳайҳот!
Шумоҳо ҳам зану фарзанд доред?
Кучо шуд зарбаҳои «барқовар»?
Ватанро ёд кардед?

Эҳтимол аст,

Ки мехоҳед дидан рӯйи модар?
Хаёли хуш! –Вале амри маҳол аст.

Ҳабиб Юсуфӣ

Савол ва супориш

1. Ин шеър чанд ҷумлаи саволӣ дорад?
2. Гӯед, калимаи барқовар чӣ маъно дорад ва чаро дар нохунак гирифта шудааст.
3. Ибораҳои хаёли хом ва амри маҳол -ро таҳлили синтаксисӣ кунед.
4. Гитлер кӣ буд?

38. Матнро хонда, мазмунашро мухтасар нақл кунед. Ҷумлаҳои саволии онро нависед.

Барои чӣ ба дунё омада бошанд ин зотҳо? Худашон ба андозаи нахӯд кори хайре ба мардум накардаанд, вале аз мардум некӣ умед доранд. Мехоҳанд, ки одамон онҳоро хурмат кунанд. Ҳурмат ҳам ба инҳо кам аст, дилашон мехоҳад, ки онҳоро ба сарашон бардошта гарданд. Пас, неку бад ҳам меъёри ягонае надорад? Одаму одамгарӣ ҳам? Ҳар фард ба таври худ, ба манфиати шахсии худ мефаҳмад. Яке барои як порча нон дигареро то мурдан кор мефармояд ва боз миннат мекунад, ки «ман намешудам, аз гуруснагӣ ҳаром мемурдӣ». Дигаре ҷуфти гови ҳамсои муҳтоҷашро гирифта, як ҷувол гандум медиҳад ва миннат мекунад, ки одамгарӣ ин хел мешавад... Ё Раббӣ? Чаро инҳо ба хок яксон намешаванд? Чаро ба хунашон оғӯшта намегарданд?!

Аҳли аморат ҳам неку бадро ба таври худ мефаҳмад. Дар фаҳмиши одамиву ноодамӣ меъёри худро доранд, албатта, ки «зиҳӣ косалесон» мегӯянд.

Айнӣ барои рафъи таъсири ногуворе, ки аз дидани башараи ҳамсояхучрааш рӯй дода буд, девони Ҳофизро гирифта кушод, вале ғазале аз он хонда натавонист.

Ўрун Кӯҳзод

Луғат:

меъёр – андоза, миқдор

фард – як шахс, як нафар

Раббӣ – Парвардигор, Худо
рафъ – аз байн бурдан, нест кардан
аморат – дастгоҳи амир, шох дар Бухорои амирӣ
зиҳӣ – офарин

Савол ва супориш

1. Шарҳ диҳед, ки чаро дар охири баъзе ҷумлаҳо аломати саволу хитоб якҷоя омадаанд.
2. Дар таркиби неку бад, одамиву ноодамӣ калимаҳо аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибате доранд?
3. Айнӣ кӣ буд?
4. Хулосаатонро аз мазмуни матн мухтасар нависед.

39. Дар ягон мавзӯ суҳбат ташкил кунед.

Намуна: – Соҷида, ту ҳар саҳар соати чанд аз хоб меҳезӣ?
– Ман ҳар саҳар расо соати шаш аз хоб меҳезам.

40. Чистонҳои зеринро хонед ва ҷавоби онҳоро аз дохили қавс муайян кунед.

Хона пури марворид,
Марворида кӣ корид?

Хона аз пушти хона
Рӯйи оҳан равона.
Оҳан чӣ гуна оҳан?
Хона чӣ гуна хона?

(даҳон ва дандон, поезд)

Убайд Раҷаб

Савол ва супоришҳо

1. Аз рӯйи оҳанг фарқи ҷумлаҳои саволӣ ва хабариро муайян намоед.
2. Дар чистони якум хона гуфта чиро дар назар доранд?
3. Шоир чиро ба марворид монанд кардааст?
4. Оҳан ишора ба чист?

ЧУМЛАИ АМРӢ

41. Ба оҳанги чумлаҳо дикқат диҳед.

1. Ҳозир ба ин чо баргард (С.Улуғзода).
2. – Ҳа, гап занед, муаллим, ман аз шумо миннатпазир, ташаккур (К.Мирзоев).
3. Шумоён ҳам бароед, ба молҳо хӯрок диҳед. Қулф задани дарвозаро аз хотир набароред (С.Айнӣ).
4. Табару теша бигир. Теғ ба даст бигир. Аз золим қасос бигир. (С.Улуғзода).
5. Умратонро диҳад, котиб, инро аз ман напурсед (Р.Ҷалил).
6. Хоҳарчон, гирия нақун (Р.Ҷалил).

Чумлае, ки даъвату фармон ва ё хоҳишу илтимосро ифода мекунад, чумлаи амрӣ ном дорад. Дар охири чумлаи амрӣ аломати нуқта гузошта мешавад.

Эҳ, хоҳар, ташвиши зиндагӣ ҳеҷ вақт тамоми надорад. Гиред, гиред, ин хел нақунед. Ҳа, Ҷӯрабой, дуторро гирифта, барои хоҳарам Лола ягон суруд хон (М.Ҳақимова).

Ин чаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накӯкорӣ
Киштие соз, то бад -он гузарӣ.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

42. Гӯед, ки чумлаҳои амрии зерин ба кадом шахс нигаронида шудаанд.

*Дарё, маро бубахш,
Дарё, маро бубахш, агар модарам тӯй
В-ар на бигӯй, модари ман аз табори кист?
Ман мавҷи рондаам, ки зи ту дур мондаам,
Дарё, маро бигир,
Дарё, маро бибар,
Ин шоири ғариб писарандари ту нест.
Эй, бод, бигӯ қиссаи ман дар дунё,
Эй, хок, бикун обу гиламро эҳё.*

Эй, чазба, бикаш зарраи ман бар хуришед,
Эй, рӯд, бибар шиқи маро бар дарё.

Аскар Ҳаким

Луғат:

табор – хонадон, хешовандон

эхё – аз нав зинда гардондан

чазба – ба худ кашидан, кашиш

Савол ва супориш

1. Бигӯед, ки шоир ба чиҳо муроҷиат кардааст.

2. Ба калимаҳои бахш, гӯ ва монанди инҳо

пешванди бу-, би- илова шуда, чӣ тобише додаанд?

3. Калимаҳои ҳаммаънои хуришед –ро номбар кунед.

43. Бо истифода аз феълҳои зерин ҷумлаҳо тартиб дода, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

Хонед, диҳед, суруд хонед, нигоҳ кун, озод кунед, шин, баро, гир, гиред.

44. Ҷумлаҳои амриш матнро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо аз забони кӣ ифода ёфтаанд.

Имрӯз падар аз вай як хоҳиш кард:

-Гапамро гир, бачам.

-Чӣ гап?

-Хонаи Карими магазинчӣ рав, пул пурс, аз як кас қарздор шудам. Пагоҳ надихам, вай маро лат мекунад, мезанад. Бехунирӯ, номард аст, қабурғаҳоямро мешиканад, гӯй, дусад сӯм пул диҳад, дусад сӯм!

-Намедихад, вай рӯз хонаи Муроди шофир ҳам равон карда будед. Гуфт, ки пулаш дар роҳ намондааст, ки ба мо диҳад... Пул диҳам, - мегӯяд, - падарат шароб мехӯрад, кори хайр намешавад.

-Як бало кун, бачам... Хонаи Карими магазинчӣ рав, гӯй, ки бибиам омаданд, модарам ҳам омаданд, дар хонаамон сулҳу салоҳ шуд.

-Гапи дурӯғ.

-Дурӯғи сулҳомез, бачам, ин хел дурӯғгӯиҳо фоида дорад.
...Ноилоҷ монда буд Меҳрубон. Гапи падарашро гардондан намехост, вале хонаи амаки Карим даромада «пул диҳед» гуфта наметавонад, забонаш намегардад, пояш намекашад, намеравад.

Кароматулло Мирзоев

Луғат:

беҳунирӯ - одами берӯ, беандеша

Савол ва супоришҳо

1. Чаро дар матн ронанда шофир навишта шудааст?
2. Маъно ва таркиби калимаи сулҳу салоҳ - ро шарҳ диҳед.
3. Ин порча аз кадом асар аст ва муаллифаш кист? Ба рафтори падар шумо чӣ хел баҳо медиҳед?
3. Дурӯғи маслиҳатомез чиро мефаҳмонад?
4. Дар хона дар бораи мавзӯи май ва зарари он иншо на-висед.

ҶУМЛАИ ХИТОБӢ

45. Матнро хонед, ба мазмуни он диққат дода, оҳанги ҷумлаҳоро муайян кунед.

...Гиря накун! Мард бош! Мисли падарат шав, ки одами саҳтибардор аст...

Бемор чашмонашро кушода, аввал ба ман нигоҳ кард ва баъд аз он ба амакам нигоҳ карда:

-Зиёдтар об диҳед! –гуфт. Ба ман ишора карда ба гап даромад:

-Хон, дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон, одам шав, лекин қозӣ, раис ва имом нашав! Агар мударрис шавӣ, майлат, –гуфту чашмонашро пӯшид.

Садриддин Айни

Луғат:

қозӣ - раиси суд дар замони пеш, пешвои дин дар замони хозира

имом - пешво, пешрав, роҳбар

мударрис - дарсдиҳанда, муаллими мадраса

Савол ва супоришҳо

1. Сахтибардор –ро шарҳ диҳед.
2. Чаро падараш ба Айнӣ танҳо мударрис шуданро таъкид кард?
3. Ба шумо падаратон чӣ маслиҳат медиҳад?

Чумлае, ки ҳаяҷон ва ҳиссиётро ифода менамояд, чумлаи хитобӣ ном дорад. Оҳанги талаффуз дар чумлаи хитобӣ баланд ва шиддатнок аст. Дар охири он аломати хитоб гузошта мешавад.

Ёдгори Айниву ин қўҳсорон зинда бод!

Шеъри Турсунзодаву ин обишон зинда бод!

Лоик

Восеъ! Аз тарафи Кангурт сарбози бисёре омада истода-аст! (С.Улуғзода)

46. Матро ифоданок хонед. Чумлаҳои хитобиашро муайян кунед. Гӯед, ки гӯянда чаро ба ҳаяҷон омада, бо ҳиссиёти баланд сухан мегӯяд.

Дар баъзе чоҳо хониши форами чаковакон гӯшхоро навозиш меод. Ин мурғаки хуррамсадои беғам ба қадри даҳ-понздаҳ метр баланд парвоз карда мебаромаду дар як чой бол афшонда истода нағмасарой мекард. Ин чаҳ-чаҳи форами чаковак дар айёми зимистон аз нағмаи булбули баҳорӣ ҳам форамагар ба гӯш мерасид. Вай осудагӣ, хурамаӣ, шодмониро тараннум мекард. Меғуфт, ки чӣ хуш ин дунёи қадима, ин дунёи зебо, ин дунёи офтобӣ! Хуррам зиндагӣ бошад, осуда ҳаёт бошад, рӯзҳои шодмонӣ бепоён бодо! Ман ҳаётро дӯст медорам, ман офтобро мепарастам,

ман осудагӣ ва шодмониро тараннум мекунам!

Зиндаю шодмон бош, эй мурғаки сулҳпарвар, амониҳо ва дилнишин! Саро, нағма саро, ба васфи дунёи зебои мо, ба васфи ҳаёти осуда, ба васфи рӯзи офтобӣ ғазал хон! Бошад, ки дигар садои пурдахшати милтиқ туро натарсонад! Бошад, ки ин дунё мисли ҳамин рӯз ором, осуда ва бетаҳлука бошад!

Чалол Иқромӣ

Луғат:

чаковак – сӯфитурғай

таҳлука – ҳалокат, азоби саҳт

Савол ва супориш

1. Калимаҳои осуда, хуррам, шодмон аз осудагӣ, хурамӣ, шодмонӣ чӣ фарқ доранд?

2. Дар матн хониши чаковакон ба садои чӣ муқобил гузашта шудааст?

3. Ин матн манзараи кадом фаслро пеши рӯ меорад?

4. Кадом фасл ба шумо маъқул аст ва чаро? Дар бораи баҳори деҳа ё шаҳри худ лавҳа нависед.

47. Ҷумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобати мувофиқро дар ҷояшон гузоред.

Зинда бод дӯстии халқҳои ҷаҳон Дикқат Хонандагоне ки ба саёҳати баҳри Норақ рафтаганд мехоҳанд пагоҳ соати ҳашт дар саҳни мактаб ҳозир шаванд Бачаҳоро бе назорат нагузоред Шумо пагоҳ ҳатман ба шаҳр меравед Ана бинед самолёт чӣ хел баланд мепарад Ба қоидаҳои ҳаракати роҳриоя кунед Наврӯз муборақ бод

48. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг қироат кунед.

1. Мо ба хонаи амакам расидем. 2. Фарзона, ба мурғон дон деҳ. 3. Гулистон, ту пагоҳ ба мактаб меравӣ. 4. Иброҳим, падарат аз Амрико омад? 5. Соҷида ба лагер меравад.

Агар ҷумлаҳои хабарӣ, саволи ва амрӣ бо ҳиссиёту ҳаяҷон талаффуз шаванд, ба ҷумлаи хитобӣ табдил меёбанд:

Дар таги қалъа мактаб кушода шуд? (С.Улугзода).

Дар таги қалъа мактаб кушода шуд!

Амакчон, ақаллан як пиёла чой нӯшед (Р.Ҷалил).

Амакчон, ақаллан як пиёла чой нӯшед!

49. Матнро ифоданок хонед. Ҷумлаҳои содаашро бо оҳанги гуногун кироат кунед.

Намуна:

– Ба фикри шумо, ман чӣ ҷавоб диҳам? Оё шартӣ амирро қабул кунам? На, ман қабул карда наметавонам.

– Ба фикри шумо, ман чӣ ҷавоб диҳам?! Оё шартӣ амирро қабул кунам?! На, ман қабул карда наметавонам!

– Акнун ту боз ҳам тезӣ мекунӣ, лоф мезанӣ, – ба Вғашфарн нигариста таънаи худро давом дод Мохбудон. – Чӣ ҷойи лоф задан аст? Магар лашкари ҷаррору хунхори арабро надидӣ? Манҷаниқҳои қалъақубашро надидӣ? Ту меҳохӣ бар зидди лашкари чилҳазорӣ бо ҳамин чор-панҷ ҳазор сипоҳӣ худ бичангӣ?

– Оре, бо ҳамин сипоҳ! – ҷавоб гардонд Вғашфарн.

Сотим Улугзода

Луғат:

Мохбудон, Вғашфарн – номҳои одамон, суғдиён
манҷаниқ – олати ҷангии, ки бо он сангҳои калон ё гулӯлаҳои оташро дар он монда, ба тарафи қалъаи душман меандохтанд

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳоро аз рӯйи оҳанг ва мақсади ифодаи фикр ба ҳелҳо ҷудо кунед.

2. Истифодаи аломатҳои китобатиरो дар охири ҷумлаҳо шарҳ диҳед.

50. Ба тартиби мазмуни забонхат тавачҷух намоед.

ЗАБОНХАТ

Забонхат санадест, ки гирифтани пул ё чизеро тасдиқ менамояд. Забонхат мустақилона таҳия мешавад. Он аз чузъҳои зерин иборат аст:

1. Номи санад.
2. Ному насаб, вазифа ё маҳалли зисти муаллифи забонхат.
3. Маблағи пул ё номи чизи гирифташуда.
4. Санаи таҳияи забонхат.
5. Имлои муаллифи забонхат.

Дар забонхат миқдори ашёи гирифташуда бо рақам ва дар қавсайн бошад, бо ҳарфҳо навишта мешавад. Дар санад ягон рақам ё калимаро хат задан мумкин нест.

Забонхат дар як нусха навишта мешавад. Гоҳе дар забонхат номи шахсе, ки ҳангоми оmodасозии он ҳузур дошт, зикр мегардад. Дар ин сурат он шахс санади номбурдаро бояд бо имзои худ тасдиқ намояд.

Намуна:

ЗАБОНХАТ

Ман, Назаров Фирӯз – талабаи синфи 5-и мактаби №50-и шаҳри Кӯлоб ба Манучеҳри Умед –талабаи синфи 6-и ҳамина мактаб забонхат медиҳам дар ин хусус, ки дар ҳақиқат, аз номбурда панҷ адад китоби дарсиро (номи китобҳо зикр мешаванд) ба муҳлати як сол гирифтам.

18.11.06.

(Имзо)

Назаров Ф.

50. Ба забонхати боло пайравӣ карда, дар мавзӯи дилхоҳатон забонхат нависед, ба тарзи иншо ва аломатҳои китобат диққат диҳед.

АЪЗОҲОИ ЧУМЛА

51. Чумлаҳоро нависед. Калимаҳои онро ба ин гурӯҳҳо ҷудо кунед:

1. Калимаҳое, ки амалу ҳолатро мефаҳмонанд;

2. Калимаҳое, ки дар ҷумла суҳан дар бораи онҳо меравад.

Намуна: Гул шукуфт. –“шукуфт” амалу ҳолатро мефаҳмонад. Дар ҷумла суҳан дар бораи “гул” меравад.

Лутфия менависад. Муаллим гуфт. Борон борид. Ҳаво торик шуд. Офтоб баромад. Дарс сар шуд. Душанбе зебо аст.

52. Чумлаҳоро хонед. Ба калимаҳо аз рӯи ин нишонаҳоишон савол гузоред:

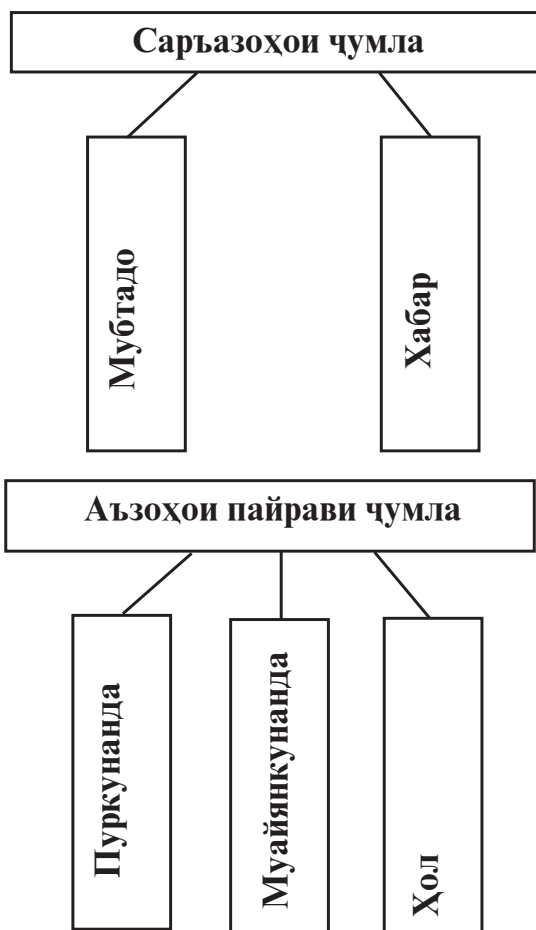
1. Аломати предметро фаҳмонанд; 2. Аломати амалро муайян кунанд; 3. Муносибати предметро ба амал нишон диҳанд.

Намуна: *Шарофат бо дугонааш ба китобхонаи шаҳрӣ рафт. Чӣ кор кард? – Рафт. Кӣ рафт? – Шарофат. Ба кучо рафт? – Ба китобхона. Ба кадом китобхона? – Шаҳрӣ. Бо кӣ рафт? – Бо дугонааш.*

1. Падарам нони гарми ҷаззадорро меписандад. 2. Дилшод бо мардонагӣ ба роҳи пурхатар қадам гузошт. 3. Саодат ба духтараш дар бораи Темурмалик нақлҳои аҷоиб мекард. 4. Дар мактаб ҷамъомади бошукӯҳе доир гашт.

Ҳар калимае, ки дар ҷумла ба савол ҷавоб мешавад, аъзои ҷумла шуда метавонад. Аъзоҳои ҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави ҷумла.

Мубтадо ва хабар сараъзоҳои ҷумла, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол аъзоҳои пайрави ҷумлаанд.

53. Матро хонед. Аз рӯи маълумоти доштаатон ба аъзоҳои ҷумла саволҳо гузored.

ТАҲМУРАС

Баъд аз Ҳушанг писараш Таҳмураc подшоҳ шуд. Дар замони вай одамон пашми гӯсфанд тарошидан, аз пашм либосворӣ ва намад бофтандро ёд гирифтанд. Аз даррандагон юз ва сиёҳгӯшро, аз парандагон боз ва шохинро барои шикор дастомӯз карданд.

Таҳмураc девҳоро дар банд андохт, девҳо гуфтанд, ки агар подшоҳ онҳоро накушад, онҳо ба вай як хунари нав ёд медиҳанд. Сипас, ба ӯ навиштанро ёд доданд. Девҳо хати румӣ, порсӣ, тозӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ ва ғайраро медони-станд, ҳамаро ба Таҳмураc ёд доданд ва Таҳмураc ба дигарон ёд дод. Ба ин тарик, аз рӯи ривояти қадима, дар подшоҳии Таҳмураc хатту савод падида омадааст.

Баъд аз Таҳмураc подшоҳӣ ба писараш Ҷамшед гузашт.

Аз «Шоҳнома»

Лугат :

юз - саги шикорӣ

Савол ва супориш

1. Кадом аъзоҳои ҷумларо муайян карда тавонистед?
2. Дар калимаҳои румӣ, порсӣ, тозӣ, суғдӣ, чинӣ, паҳлавӣ харфи ӣ чӣ вазифаро иҷро кардааст?
3. Мазмуни матнро шарҳ диҳед.

САРАЪЗОҲОИ ҶУМЛА

54. Ҷумлаҳоро хонед, амал ва иҷроқунандаи амалро бо воситаи саволҳо муайян кунед.

Намуна: *Бобоям дар деҳа зиндагӣ мекунад. Чӣ кор мекунад? – Зиндагӣ мекунад (амал). Кӣ зиндагӣ мекунад? – Бобоям (иҷроқунандаи амал).*

Дар боғ

Бобои ман дар деҳа зиндагӣ мекунад. Мардуми деҳа ӯро бо эҳтиром Назарбобо мегӯянд. Бобоям дар ҳама пастию баландии рӯзгори мардум маслиҳатгар ҳастанд.

Бобоям боғи хубе доранд. Дар боғи он кас зиёда аз панҷоҳ дарахти мевадор мавҷуд аст. Боғи бобоямро одамон «биҳишт барин аст» мегӯянд. Чунки аз боғи он кас ҳар гуна мева ёфтан мумкин. Ҳамин ки ба таътил баромадем, мо ба деҳа меравем. Шодиву хурсандии мо бештар барои исти-

роҳат дар боғ аст. Мо дар боғи бобоямон то чашмамон сер шудан мевахӯрӣ мекунем. Аз мевахӯрӣ ва даводаву паропари мо бобоям ба ваҷд меоянд. Маро бобоям ҳамеша «мағзи донак» мегӯянд.

Саиди Фазл

Савол ва супориш

1. То чашмамон сер шудан мевахӯрӣ мекунем-ро шарҳ диҳед.
2. Барои чӣ набераро мағзи донак мегӯянд?
3. Чаро боғ ба бихишт монанд шудааст?
4. Аз рӯи расм нақл нависед.

Хабар ва мубтадо асоси ҷумларо ташкил медиҳанд. Барои ҳамин онҳоро **сараъзоҳои ҷумла** меноманд. Мисол: Муаллим насиҳат кард. Чӣ кор кард? – Насиҳат кард (хабар); кӣ? – муаллим (мубтадо). Хондан хуб аст. Хондан – мубтадо, хуб аст – хабар.

Ба зери мубтадо як ва ба зери хабар ду хат кашидан лозим аст.

55. Матро нависед, ба зери мубтадо ва хабари ҷумлаҳо хат кашед.

Ман модаркалони $\bar{u}$ мешавам. Шумо аз вай хафа наشاءед. Лола ба назди Матин рафта истодааст. Мо ҳам ба ҳамон ҷо рафта истодаем. Ақлу фаросати шумо беандоза аст. Ман бо шумо маслиҳат карданӣ ҳастам. Расулзода дар колхоз чӣ кор мекард?

Гулрухсор

ХАБАР

56. Матро хонед ва амалҳои онро муайян кунед.

Онҳо вақти намози аср ба Басра расиданд. Офтоб ба ғурӯб рафта буд, аммо шуоъҳои он ҳанӯз осмонро ба ранги зарди сурхomez равшан мекард. Падар кӯчаву бозор ва сароҳи тичоративу пунбафурӯшии шаҳрро хуб медонист: борҳо ба ин шаҳр пунбаҳои ҳаллочикардаашро бо шариконаш ба фурӯш оварда буд. Дар яке аз сароҳи пунбафурӯшӣ, ки дар миёнаи шаҳр, пеши бозори калон воқеъ гашта буд, манзил гузиданд. Мизочони падар он шаб $\bar{u}$ ро ба меҳмонӣ бурданд. Мансур дар хучраи тангу торик монд. Порае нон ва косае мост хӯрда хобиданӣ шуд, аммо танҳои, торикӣ ва бегонагӣ дар ин шаҳр дар дили $\bar{u}$ эҳсоси ногуворе барангехтанд. $\bar{U}$ хоб карда натавонист. Саҳни саро баромад. Ҳама ҷо хомӯш буд. Аз ягон хучра садои касе ва рӯшноии чароғе берун намеомад. Садои мавҷҳои дарё аз наздик ба ғӯш мерасид. Ин садоҳо ба $\bar{u}$ ноошно буданд, аммо бузургворона ва афсонамонанд ба ғӯш мерасиданд.

Расул Ҳодизода

Луғат:

ҳаллоҷӣ – пахтаро аз пунбаҳо ҷудо кардан, пахтатозакунӣ

гузидан – интиҳоб кардан, хоста гирифтани, хуш кардан

мизоч – муштарӣ, харидор, талабгор

мошт – ҷурғот

барангехтан – ба ҷунбиш овардан, ба ҳаяҷон овардан

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки кадом ҳиссаҳои нутқ ба вазифаи мубтадо ва хабар омадаанд.

2. Аср–ро шарҳ диҳед. Маъноҳои дигари онро номбар кунед.

3. Ифодаҳои ба ғуруб рафтан ва садои ноошно чӣ маънӣ доранд?

Хабар сараъзои ҷумла буда, амалу ҳолати мубтадоро мефаҳмонад. Хабар ба саволҳои (предмет) чӣ кор мекунад?, чӣ мешавад?, чӣ шуд?, чӣ хел аст?, кист?, чист? ҷавоб мешавад.

Хабар дар ҷумла бо феъл ифода меёбад. Мисол: Ёдгор говро оварда ба дасти Гулнор супурд. (С.Айнӣ)

57. Порчаҳои зеринро хонда, сипас, нависед. Дар зери ҳар барҳо хат кашед.

1. Очаи бачаҳо ба хонаи хоб даромад. Духтарчааш ширин хобидааст. Дилаш нашуд, ки бедор кунад (Ҷуриҷ Кӯҳзод).

2. Оламеро як сухан вайрон кунад,

Рӯбаҳои мурдари шерон кунад.

Ҷалолуддин Румӣ

3. Бо сухан зинда шавад номи ҳама,

Бо сухан пухта шавад коми ҳама.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Супориш

1. Ширин хобидан, яъне чӣ?

2. Дар бораи сухан боз чӣ медонед?

3. Киро суханчин мегӯянд?

58. Матнро хонед, хабархояшро шарҳ диҳед.

Солҳои мактабхона аз дарсҳои таърих ба мо мегуфтанд, ки яке аз лашкаркашони Рими қадим Ганнибал зиндагии хоксоронае дошт мисли аскаронаш. Ӯ ҳамроҳи аскарон меҳӯрд, меҳобид, зини асп зери сар мемонд. ...Мо, тоҷикон ҳам ҳамин гуна лашкаркашу ҳоким доштем ба номи Яъқуби Лайс, ки ҳазор соли баъди Ганнибал мисли ӯ зиндагӣ дошт.

Маҳмадулло Лутфуллоев

Савол ва супориш

1. Нишон диҳед, ки кадом хабарҳо пайи ҳам омадаанд.
2. Аз таърихи халқи тоҷик ягон воқеаи ба ин монандро нақл кунед.
3. Аз ин матн чӣ хулоса баровардан мумкин аст?

59. Шеърро ифоданок хонед ва хабархоеро, ки бе бандаки хабарӣ омадаанд, муайян карда шарҳ диҳед.

ТОҶИКИСТОН – НАБЗИ МАН

Як нафас имкони ман бе Тоҷикистон нест, нест,
Дар тани ман чони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон - номи ман, парварда шираш коми ман,
Ҳам намак, ҳам нони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон - кӯҳи ман, кӯҳи баландаш рӯҳи ман,
Қиблаи имони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон - набзи ман, хораш - баҳори сабзи ман,
Абри ман, борони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон - ёди ман, аجدоди ман, авлоди ман,
Гавҳари чашмони ман бе Тоҷикистон нест, нест.
Тоҷикистон - бахти ман, фархунда тоҷу тахти ман,
Давлати Сомони ман бе Тоҷикистон нест, нест.

Юсуфҷон Аҳмадзода

Луғат:

набз – чунбиши раги инсону ҳайвон, ки аз ҳаракати дил ба вучуд меояд
гавҳар – марворид
фархунда – нек, саодатманд

Савол ва супориш

1. Хабарҳо бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд?
2. Батакрор истифода шудани хабари нест чӣ аҳамият дорад?
3. Магар шумо худро бе Тоҷикистон тасаввур карда метавонед?
4. Дар васфи Тоҷикистон кадом калимаю ибораҳо истифода шудаанд?
5. Шеърро аз ёд кунед.

60. Шаш ҷумла нависед, ки хабархояшон бо исм, сифат ва феъл ифода ёфта бошанд.

МУБТАДО

61. Ҳикояи зеринро хонед ва ба мазмунаш аҳамият диҳед. Иҷроқунандаи амалро дар ҷумлаҳо муайян намоед.

ПИСАРИ ТАНБАЛ

Писари деҳқоне дар Бухорои шариф таҳсили мадраса мекард. Рӯзе ӯ ба деҳа назди падараш баргашта омад. Падараш гуфт:

–Писарам, ҳоло мавсими ғунучин ва дарав кардан аст. Хаскашакро гиру ба ман ёрӣ бидеҳ.

Писар, ки майли заҳмат кашиданро надошт, гуфт:

–Ман дар мадраса машғули омӯхтани илму маърифат будам. Ба ростӣ, ки суханони қишлоқиро бедареғ фаромӯш кардаам. Бигӯ, ки хаскаш чӣ бошад?

Писарак ин суханро гуфту дастаи хаскаш ба пешонааш бархӯрд. Ӯ хаскашро ба пояш ногаҳонӣ зер карда буд. «Мул-

лобача» ҳамоно чӣ будани хаскашро ба ёд овард ва онро аз замин бардошта дунболаи падари деҳқонро гирифт.

Аз «Маҷмӯаи ҳикоя ва ривоятҳои хурд»

Савол ва супориш

1. Савол гузошта, иҷрокунандаи амали ҷумлаҳои матнро ёбед.
2. Шумо ба рафтори муллобача чӣ хел баҳо медиҳед?

Мубтадо сараъзои ҷумла буда, дар ҷумла сухан дар бораи он меравад. Мубтадо ба саволҳои кӣ? (киҳо?), чӣ (чӣҳо?) ҷавоб мешавад. Мисол: Дониш одамро аз роҳи хато мебарорад.

Онҳо ба мактаб мераванд.

62. Аз рӯи расмҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва мубтадо-ву хабари онҳоро муайян кунед.

63. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Мубтадоҳои онро муайян намоед.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки рӯзе Шиблӣ дар масҷиде рафт, ки ду рақъат намоз хонад ва замоне биосояд. Дар масҷид кӯдакони дабиристон буданд. Вақти нон хӯрдани кӯдакон буд. Нон ҳамехӯрданд. Ба иттифоқ ду кӯдак наздики Шиблӣ нишаста буданд. Яке писари тавонгаре буд ва дигар писари дарвеше. Дар занбили он тавонгарзода ҳалво буд ва дар занбили он дарвешзода нони хушк. Тавонгарзода ҳалво ҳамехӯрду дарвешзода аз ӯ ҳамехост.

-Агар мехохӣ, ки туро ҳалво диҳам, саги ман бош.

Ин кӯдак гуфт.

-Ман саги туам.

Тавонгарзода гуфт:

-Бонги саг кун.

Он дарвешзодаи бечора дуто шуда бонги саг ҳамекард, то порай ҳалво бад-ӯ дод.

Шиблӣ дар эшон назора ҳамекарду мегирист. Муридон пурсиданд, ки бо шайх чӣ афтод, ки гирён шуда. Гуфт:

-Нигоҳ кунед, ки тамаъ мардумро ба чӣ мерасонад. Агар чунон будӣ, ки он кӯдак ба нони тихии хеш қаноат кардӣ ва тамаи ҳалвои ӯ надоштӣ, ӯро саги ҳамчу худе набоистӣ будан.

Унсуралмаолии Кайковус

Луғат:

дабиристон – мактаби ибтидоӣ, мактабхона

занбил – 1. сабад. 2. халтаи чармини гадоён

мурид – пайравикунанда, дастдодаи пир ё эшон

тихӣ – холи

Савол ва супориш

1. Калимаҳои тавонгар ва дарвеш -ро шарҳ диҳед.
2. Оё ба ин монанд ҳодисаеро дида ё шунидаед?

64. Порчаҳои шеърро нависед ва ба зери мубтадоҳои он хат кашед.

Зиндагӣ ва орзу

Зиндагӣ бе орзу ширин набуд,
Зиндагиро орзу ширин намуд.

Вақт
Вақт тиллоист!
Лек агар тилло
Гум шавад, боз мешавад пайдо.
Нест мумкин ба даст овардан
Вақти аздастрафтaro асло!

Мирсаид Миршакар

Савол ва супоришҳо

1. Дар шеърҳои боло мубтадо бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст?
2. Шумо дар дил чӣ орзуҳо доред? Оянда кӣ шудан мехоҳед?
4. Чаро вақт аз тилло ҳам қимат доништа шудааст?

АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ЧУМЛА

65. Матнро хонед. Саволҳо гузошта, муайян кунед, ки гайр аз амал ва иҷроқунандаи амал дигар аъзоҳои чумла чиро мефаҳмонанд.

СУРУД

Муаллим ба кӯдакон ҳикоят мекунад, ки одамон сурудсароиро дӯст медоранд, онҳо хангоми шодӣ, идҳо, хангоми ғамгинӣ суруд месароянд. Бачаҳо ҳам бояд зебою форам сурудсароиро ёд гиранд. Сурудро нишаста ё рост истода, начунбида, дуруст худро нигоҳ дошта мехонанд.

Бачаҳо ҳама якҷоя месароянд – инро бо хор сароидан меноманд. Ба хор муаллим роҳбарӣ мекунад. Муаллим баробари ба даст ишора кардан ҳама бояд якҷоя сароянд. Бо ишораи дирижёрии «Нафас гиред» бачаҳо бояд оромона, китфҳоро боло набардошта нафас гиранд.

Муаллим тамом кардани овозбарориро бо аломати дирижёрӣ ишора мекунад.

Аз китоби «Дарси суруд дар синфҳои тайёрӣ»

Луғат:

дирижёр – касе, ки вобаста ба сабти нотаи суруд ё оҳанг бо ҳаракати махсус ба амалиёти навозанда ё сароянда роҳбарӣ мекунад.

Савол ва супориш

1. Ба ҳама аъзоҳои ҷумлаи сархати аввал саволҳои мувофиқ гузоред.
2. Суруд сароидан ва суруд хондан ба ҳамдигар чӣ муносибат доранд?
3. Шумо кадоме аз ин ҳунархоро дӯст медоред?

Пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол аъзои пайрави ҷумла мебошанд. Пуркунанда ва ҳол ба хабар тобеш мешаванд. Муайянкунандаҳо дар таркиби сараъзоҳо ва пуркунандаю ҳол меоянд.

Ҳангоми таҳлили хаттии ҷумла дар зери пуркунанда як хатти шикаста (- - -), дар зери муайянкунанда як хатти мавҷнок (ММММММММММ), дар зери ҳол хатти шикастаи нуқтадор (-.-.-.-) кашида мешавад: Мо ватани худро самимона дӯст медорем (А.Самадов).

66. Аз рӯи расм нақле нависед ва аъзои ҷумларо муайян кунед.

ПУРКУНАНДА

67. Нависед, ба калимаҳо саволҳои киро?, чиро?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ?, кӣ?, чӣ? гузоред ва гӯед, ки он калимаҳо ба кадом аъзои ҷумла алоқаманданд.

ЗАБОН ВА АҲАМИЯТИ ОН

Забон дар ҷомеа аҳамияти бузург дорад. Табиат онро ба одамон барои он ато кардааст, ки бо ҳам алоқа банданд, фикри якдигарро фаҳманд, дар як ҷомеа фароҳам оянд, истехсолот ташкил диҳанд, илму фарҳанг офаранд, хуллас, корхоро сомон бидиҳанд, ки барои ташкилу пешбурди ҷамъият зарур ва воҷибанд...

Раззоқ Гаффоров

Луғат:

сомон додан– иҷро кардан, анҷом додан, ба ҷо овардан
воҷиб– лозим, зарур

Савол ва супориш

1. Мақоми забонро дар ҷомеа шарҳ диҳед.
2. «Забони мурғонро мурғон медонанд» чӣ маънӣ дорад?
3. Дар васфи забон шеъре қироат намоед.

Пуркунанда аъзои пайравест, ки ба кӣ ё чӣ нигаронида шудани амалу ҳаракати хабари ҷумларо возеҳ мегардонад. Масалан: Мо ҳурмат мекунем. –Мо калонсолонро ҳурмат мекунем.

Дар ҷумлаи якум ба кӣ ва чӣ равона карда шудани амалу ҳаракати хабар (ҳурмат мекунем) ошкор, возеҳу равшан нест. Дар ҷумлаи дуюм калимаи калонсолон ҷумларо пурра ва ба кӣ нигаронида шудани хабарро возеҳ намудааст.

Пуркунанда бештар бо исму ҷонишин ифода ёфта, ба саволҳои киро?, чиро?, аз кӣ?, аз чӣ?, бо кӣ?, бо чӣ? ҷавоб мешавад: Шодӣ Каримабонуро нағз мешинохт. (Ҷ.Иқромӣ). Ба бобоям таклиф маъқул омадааст (С.Айнӣ).

Пуркунанда ба хабар тобеъ аст. Он бештар ба воситаи пешояндҳо ва пасоянди -ро алоқаманд мешавад. Баъзан ба хабар бо тартиби калима ҳам алоқаманд мешавад: Амакам тобистони гузашта дар як гӯшаи холии боғаш ҷуворимакка корида будааст (С.Улуғзода).

Пуркунанда бо хати шикаста (-----) ишора меёбад.

68. Нависед, ба чойи саволҳо калимаҳои мувофиқ гузоред. Дар зери хабар ва пуркунандаҳо хат кашед.

1. Исфандиёр (чӣ?) хонд. 2.Ҳабиба (киро?) дид. 3.Модарам (аз кӣ?) пурсид. 4.Саодат (ба кӣ?) ёрӣ дод. 5.Муаллим (бо киро?) суҳбат мекард.

6. Ҳар кӣ (бе кӣ?) қард оғоз кор,
Кору бори ӯ надорад эътибор.

7. Салим, мо (бо кӣ?) ба саёҳат меравем. 8.Тахтаро (бо чӣ?) бурида ду тақсим кардам.

69. Матро хонед. Пуркунандаҳояшро ёфта, воситаи алоқаманд шудани онҳоро муайян кунед.

Махмудҷон Воҳидов шеър мехонду ба ин восита ҳар касро ба дунёи ҳаёлот, ба олами андешаҳо дар хусуси қадри ҳаёт раҳнамун месохт. Ҳар мисраъ, ҳар байте, ки мегуфт, ба

шунавандагон зебоиро талқин мекард. Бо забони шеър гуфтан мехост: ҳаётро дӯст доред, он зебост, хело ва хело зебост.

Маҳмудҷон хомӯш шуда, хомӯшшавии мавҷи қарсақхоро интизорӣ мекашид. Аммо интизорӣ тӯл кашид. Ниҳоят, бо таъзиму ишораҳои зиёде толорро ором карда, бо лабони пуртабассум ба ҳозирон рӯй овард: – Ашъоре, ки шумо шунидед, андаке аз адабиёти ҳазорсолаи тоҷик аст, намунае аз адабиёти ғаниву зебо аст, ки Гётеи бузург дар наздаш сари таъзим фуруд овардааст.

Иброҳим Усмонов

Савол ва супориш

1. Хабару мубтадоҳои ҷумлаҳоро ёфта шарҳ диҳед.
2. Гӯед, ки калимаҳои кадом ибораҳо ба ҳамдигар ба воситаи бандҳои изофӣ алоқаманд шудаанд.
3. Шеъреро бо оҳанги ифоданок қироат кунед.
4. Ба матн сарлавҳа гузоред.

70. Матнро нависед, дар зери пурқунандаҳо хат кашед.

Модар, олам аз ту ибтидо меёбад, зиндагӣ бо ту оғозёб аст. Эй муҳарриқи зиндагӣ, эй тухмпӯши киштзори бемаргӣ! Вақте ки қадамат ба яхистони олами нопайдоканор бирасид, аз атри нафасат Замин ранги рӯшноӣ ёфт, дар пайкари сарди он гармии дилат расид, ҷисми хок ҳам тавассути ту тобноку нуронӣ шуд, рӯйи хушкідаи онро тобиши хуршедӣ бахшидӣ ва табиби бемаргиаш шудӣ...

Мирзо Боқӣ

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки кадом пурқунандаҳо ба хабар бо пешояндҳо ва кадомашон бо пасоянд алоқаманд шудаанд.
2. Калимаи ҳаммаъноӣ ибтидо-ро ёбед.
3. Сифатҳои модар-ро шарҳ диҳед. Кадом тавсифҳоро шумо илова карда метавонед?
4. Чаро «Замин» ва «Ватан»-ро ба модар монанд меку-нанд?
5. Оғозёб-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

71. Бо истифода аз калимаю таркибҳои зерин ҷумлаҳо созад. Воситаи алоқаманд шудани пурқунандаҳоро бо хабар муайян созад. Намуна: синфро – Мо синфро оро додем.

Синфро, шуморо, ҳамсинфамро, суруд хонданро, чой, гӯ-гирд, ба пиронсолон, аз ман, ба асп, аз бародарам, бо қалам.

Муайянқунанда

72. Рубоӣти зеринро нависед. Калимаҳои, ки аломат ва хусусияти предметро муайян кардаанд, ёбед ва шарҳ диҳед.

Чашми ту кабуду оби дарёст кабуд,
Чашми ту кабуду осмонҳост кабуд.
Бо чашми кабуд, хоҳари дарёӣ,
Ҳамшираи осмони беҳамтоӣ.

Як духтари қадбаланд шуд духтари ман,
Шаҳдухтари дилписанд шуд духтари ман.
Оинаи қаднамо харидан лозим,
Лоиқ ба қади расо харидан лозим.

Бозор Собир

Луғат:

расо – дароз, баланд

Муайянқунанда аъзои пайрави ҷумла буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад ва ба саволҳои ҷӣ хел?, кадом?, чанд?, чандум?, кӣ?, ҷӣ? ҷавоб мешавад.

Муайянқунанда ба муайяншаванда бо бандаки изофӣ (гули сурх, нони гарм) ва баъзан бе он алоқаманд мегардад: беҳтарин талаба, ин хона, калонтарин шаҳр, дуҷумин кӯча.

Муайянқунанда бо хатти мавҷнок (//////////) ишора карда мешавад.

73. Ба чойи нуқтаҳо муайянкунандаҳои мувофиқ гузоред. Гӯед, ки онҳо бар эзоҳи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Ба мо аз забони ... омӯзгор Фарҳод Насимӣ дарс ме-
дихад. 2. Субҳина ... толибаи синфи мо мебошад. 3. Дар
синфи мо ... талаба таҳсил мекунад. 4. Ин қаламро гиру ...
қаламро ба ман деҳ. 5. Директори ... моро ба оғози соли хо-
ниш табрик кард.

**74. Ҳикояро ифоданок кироат кунед. Муайянкунандаҳо-
яшро ёфта, ба кадом хиссаи нутқ ифода шуданашонро шарҳ
дихед.**

Мошине, ки навакак маро ба ин ҷо овард, аллакай аз на-
зарам дур рафта, дар роҳи морпечи ағба бо шитоб роҳ ме-
паймуд. Дуртар аз роҳ дарёчаи шӯҳоб аз санғо ба санғо
шатта хӯрда, ба сӯи дашти фарох мешитофт, кафкҳои рӯи
он шири дамидаро ба хотир меовард. Дар соҳили офтобруйи
дарё аз байни шоҳаҳои бузурги анор ва шамшодҳои баланд
бому дари қишлоқи лолазор, ки ба шуои офтоби чашмхира-
кунандаи нисфирӯзӣ ғарқ буд, ранги танӯри тафсидаро ме-
монд. Дар осмон хирмани абрҳои сафед ба як гӯшаи қишлоқ
соя афканда мегузаштанд. Аз дуродур, аз байни дарахтҳои
анбӯҳи зумуррадранг овози сӯфитурғай ва шавқуни бачаҳои
деҳа омехта ба гӯш мерасид. Ногоҳ аз паси адире, ки дар ҳар
ҷойи он бодомбуттаҳои худрӯ сабзида буданд ва онҳо аз дур
ба нақши оҳуи дашти шабоҳат доштанд, рамаи қишлоқ ба
чаро хеста, сутуни чангро ба осмон бардошт ва байни гу-
бори қаҳваранг «бе-е-е, ме-е-е» –и меш ва барраҳо баланд
шуда, ин овозро дар як он маҳв кард. Аз шуои заррини оф-
тоб ҳавои деҳа гӯё мисли пардаи ҳарир лаппида меистад.

Шодон Ҳаниф

Савол ва супориш

1. Кадом муайянкунандаҳо бо муайяншавандаҳо бе бан-
даки изофӣ алоқаманд шудаанд?

2. Ибораи роҳи морпеч ва ифодаи сутуни чангро ба осмон бардошт -ро шарҳ диҳед.

3. Тасвири деҳа ба шумо маъқул шуд? Чаро?

75. Матнро нависед, дар зери муайянкунандаҳо хат кашед. Воситаҳои алоқаи муайянкунандаҳоро шарҳ диҳед.

Бехтарин дастоварде, ки халқи тоҷикро ба туфайли истиқлоли миллӣ муяссар гардид, сулҳи бебозгашт аст. Ин саодат такони ҷиддие буд дар ҳаёти халқи тоҷик, ки ҷомеаи ҷаҳониро тавонист ба ҳайрат оварад. Маҳз ҳамин падидаи сарнавиштсоз миллати шарафманди тоҷикро аз вартаи ҳалокату ҷаҳолат бурун сохта, дар дили ҳар як сокини Тоҷикистони азиз шуълаи умеду боварӣ ба ояндаро фурузон намуд.

Аз рӯномаи «Ҷавонони Тоҷикистон»

Луғат:

варта – ҷойи хатарнок ҳамчун ҷарӣ, гирдоб, ҷойи хатарноки наҳр ва баҳр

Савол ва супориш

1. Муайянкунандаҳо бо кадом ҳиссаи нутқ ифода гардидаанд ва бар эзоҳи чӣ омадаанд?

2. Ибораҳои сулҳи бебозгашт, падидаи сарнавиштсоз ва шуълаи умеду боварӣ -ро маънидод кунед.

3. Истиқлоли миллӣ - ро чӣ тавр мефаҳмед?

78. Дар мавзӯи «Тоҷикистон– ватанам» дар хона иншо нависед. Аз муайянкунандаҳо истифода баред.

ҲОЛ

76. Ҷумлаҳоро нависед, ба калимаҳои ишорашуда савол гузored ва гӯед, ки чӣ маъноро ифода мекунанд.

1. Посбонон ҳам хотирҷамъона хобиданд. (С.Айнӣ) 2. Оҳиста салом дода гузашт. (С.Улугзода). 3. Норбибӣ аз ҳама бачагон зиёдтар Ятимро дӯст медошт (С.Айнӣ). 4. Пагоҳӣ Зариф аз бедорҳобӣ ҳаста шуда барвақт бархост ва боз ҳам

чизе нагуфта аз хона баромада рафт (*Р. Ҷалил*) 5. Ман баъди мактаби олиро хатм кардан ба шаҳри дигар ба кор таъйин шудам («Садои Шарқ»). 6. Бо ҳамин мулоҳиза ӯ низ **ночор** роҳи хонаи худро пеш гирифт (*С.Айнӣ*). 7. Охир, мо **барои хондан** омадаем (*Улуғзода*).

Ҳол аъзои пайрави ҷумла буда, замон, макон, сабабу мақсад, тарз ва миқдору дараҷаи амалро мефаҳмонад. Ҳол ба саволҳои кай?, аз кай?, то кай? кучо?, ба кучо? аз кучо?, чаро?, ба кадом сабаб?, чӣ тавр?, чӣ тарз?, чӣ қадар? ҷавоб мешавад.

Ҳол ба хабар тобеъ буда, ба воситаи пешояндҳои то, дар, ба, аз, бе, бо ва баъзан бе пешояндҳо алоқаманд мешавад:

1. Писарони шумо ва мисли онҳо боз ҳазорон фарзандони халқи мо (кай?) имрӯзҳо бо даъвати Ватан рафта истодаанд (*Ф.Ниёзӣ*). 2. Пахтачинӣ (чӣ тавр?) босуръат давом дошт...

Ҳол дар таҳлили ҷумла бо -.-.-. (тире-нуқта) ишора мешавад.

80. Нависед, ба воситаи саволҳо ҳолро дар ҷумлаҳо муайян кунед ва ба зери онҳо хат кашед.

Бегоҳирӯз аз кадом гӯшаи бозори «Баракат» ҳамдеҳаам-амаки Афзал, собиқ паҳлавони номдори кӯҳистон, ки ба кавле, дар майдондорӣ то ҳол шонааш хок нахӯрда буд, ба ҷойи кор телефон кард. Вай як қадар саросема ва чунон бо овози баланд гап мезад, ки ба гумонам, садояшро аз гӯшак не, балки аз пушти дар мешунидам. Худам навакак аз шӯру валвалаи як маҷлиси серчанҷол фориғ гашта, андешаам ханӯз побанди супоришҳои сардори сохтмон буд. Вале баробари шунидани овози меҳрубону пуршираи амаки Афзал кӯдаквор хурсанд шудам...

Ҷонибек Ақобиров

Савол ва супориш

1. Хабару мубтадои ҷумлаҳоро муайян кунед.
2. Ифодаи шонааш хок нахӯрдан чӣ маънӣ дорад?
3. Дар маҳали шумо одамони номдор ҳастанд?
4. Шумо кадом намуди варзишро дӯст медоред?
5. Ин байти устод Турсунзодаро шарҳ диҳед.

77. Ба ҷойи саволҳо калимаҳои мувофиқро гузошта, ҷумла созед. Хелҳои ҳолро муайян намуда савол гузоред.

Намуна: *Кӣҳо? кай? ба кучо? чӣ кор мекунем? – Мо пагоҳ ба Душанбе меравем.*

1. Кӣ? кай? ба кучо? чӣ кор мекунем?
2. Кай? дар кучо? чӣ? чӣ мешавад?
3. Кӣ? чӣ қадар? кай? чӣ кор карданд?

78. Хонед, хелҳои ҳол ва воситаҳои ба хабар алоқаманд шудани онҳоро аниқ намоед.

Зокир дар синну сол ба ман баробар аст ва мо аз хурдӣ ҷӯраи ҷонӣ шудаем. Ман вақти таътил ҳар сол ба лагер меравам. Соли гузашта бошад, ҳамроҳи падарам Москва рафта будам. Зокир дар мактубаш боз навиштааст, ки агар ман дар таътил назди ӯ наоям, вай дигар ба шаҳр, хонаи мо намеомадааст. Боз таъкид кардааст, ки ман коре карда, аз моҳи июн дер намонда биёям.. Вай чизи аҷоибро ба ман нишон меодааст...

Ҳамин ки дар маркази қишлоқ аз автобус фаромадам, Зокирро дида ҳайрон шудам. «Вай аз кучо, бо ҳамин рейс ва ҳамин рӯз омадани маро фаҳмида бошад?» –Аз дил гузаронидам.

– Ҳа, ҳайрон шудагӣ барин, Қобилҷон? –Гуфт ӯ баъди маро аз оғӯшаш сар додан ва илова кард: –Ба хонаатон телефон карда будам. Холаам гуфтанд, ки Қобилҷон бо рейси яқум рафт.

Ақобир Шарифӣ

Луғат:

рейс – сафар, сайр, хатсайр

Савол ва супориш

1. Ба ҷойи телефон кардан боз чӣ гуфтан мумкин аст?
2. Ба хонаҳои ҳамдигар рафтуо кардан хуб аст ё бад?

79. Аз рӯи нақшаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

ҶУМЛАҲОИ ХУЛЛАС ВА ТАФСИЛӢ

80. Хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳо аз кадом ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ доранд.

1. Колхозчиён баргаштанд.	Колхозчиён аз сахро баргаштанд.
2. Зардолу пухт.	Зардолуи қандак пухт.
3. Мо рафтем.	Мо ба мактаб рафтем.
4. Муаллим гуфт.	Муаллим ба талабагон гуфт.
5. Шамол мевазид.	Шамоли хунук мевазид.
6. Исмат рассом аст.	Исмат рассоми хуб аст.

Савол ва супориш

1. Фарқи ҷумлаҳои сутуни якум ва дуюмро фаҳмонед.
4. Аъзоҳои пайрав дар ифодаи фикр чӣ аҳамият доранд?

Ҷумлае, ки фақат мубтадову хабар дорад, ҷумлаи хуллас номида мешавад:

Киштукор сар шуд. Соро менависад. Нозим рафт.

Ҷумлае, ки ба ғайр аз сараъзо, аъзои пайрав ҳам дорад, ҷумлаи тафсиلى номида мешавад: Киштукори баҳорӣ сар шуд. Соро иншо менависад. Нозим ба Душанбе рафт.

Ҷумлаи тафсиلى фикрро пурратар баён мекунад.

81. Порчаро нависед, ҷумлаҳои хуллас ва тафсилияшро муайян кунед.

– Ту метавонӣ, фахр кунӣ, Нуралӣ. Бисёр меҳнат кардӣ.
– Ҳама меҳнат карданд, ту ҳам кардӣ, Ориф. Рост мегӯӣ, мо метавонем фахр кунем. Охир, ифтихори бузурги одам ба чист? Ба ҳамин аст, ки вай метавонад гӯяд: «ин канал, шаҳр, заводро ман сохтаам, ин ҷӯлистони пештараро ман ҳам гулистон кардаам, дар онҳо меҳнати ман ҳам ҳаст!».

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Сараъзоҳои ҷумларо ёфта, дар зерашон хат кашед.
2. Моҳияти асосии ин нақл дар кадом ҷумла ифода шудааст?
3. Мазмуни мақоли «Меҳнат кунӣ–роҳат бинӣ»-ро шарҳ диҳед.

82. Матнро хонед, ҷумлаҳои хулласи онро дар як сутун, ҷумлаҳои тафсиلىро дар сутуни дигар нависед.

Акнун ҳам сиёҳию ҳам сафедии чашми вай ҳамин Самандар аст.

– Мошин савор нашав, ман метарсам, – гуфт Бободӯстов.
– Барои чӣ метарсед, ота? Ман аз Маллача бадтар мошин намеронам, – гуфт писараш. Баъди як дам илова кард. – «Волга»-и шумо қати нагаштам - ку.

Ду сол пеш Бободӯстовро «барои муваффақиятҳои совхоз» гӯён бо «Волга» мукофотонида буданд. «Волга» -ро дар долони даромади ҳавлӣ бо брезент пӯшонда нигоҳ медоштанд. Самандар ҳозир дар бораи ин мошин гап мезад.

– Тамоман савор нашавад - чӣ? Хайр, барои ба мактаб рафтан савор нашаваду дигар вақт савор шавад, майлаш? – пурсид модараш.

– Дар дасташ барои мошин рондан ҳуччат надорад, дар роҳҳои байни совхоз ба ин ҳеч кас гап намегӯяд. Лекин вай то маркази шаҳрча меравад. – Ту писари кӣ? – писари Бободӯстов. Бо номи падар ёзида гаштан нағз не.

Мутеулло Начмиддинов

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои тафсилюро ба хуллас баргардонед.
2. Ибораи сиёҳию сафедии чашми вай чӣ маънӣ дорад?
3. Шакли адабии калимаи ота кадом аст?
4. Аз мазмуни матн чӣ хулоса бароваред?

83. Дар мавзӯи «Ватани ман» иншо нависед, ки матни он аз ҷумлаҳои хуллас ва тафсилӣ иборат бошад.

ҶУМЛАҲОИ ЧИДААӢЗО

84. Ҷумлаҳоро хонед ва ба калимаҳои ишорашуда савол диҳед.

1. **Зулфия** ва **Шамсия** аз бозор меоянд (Ф.Муҳаммадиев).
2. Дар он ҷо одам чизи надидагиашро **дид** ва **омӯхт** (Ф.Ниёзӣ).
3. Дар ҳамон замонҳои **тираву торик** ҳам одамони хирадманди **бофазлу дониш** будаанд (У.Кӯҳзод).

4. Бе **азми** дурусту **саъйи** комил
Касро нашавад мурод ҳосил.

Саъдии Шерозӣ

5. Ҳамин **шаб, шабона** ё **сахари барвақт** баромада меравем (С.Айнӣ).

Ҷумлае, ки ду ва ё зиёда сараъзо ё аъзои пайрави якхела дорад, ҷумлаи чидааъзо номида мешавад.

Аъзои чида ба воситаи пайвандҳои пайваस्तкунандаи ва, -у, -ю, аммо, вале, лекин, балки, ё, ё ... ё, ҳам, ҳам ... ҳам, гоҳ ... гоҳ, на ... на, чи ... чи ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд.

Агар аъзои чида ба ҳамдигар ғайр аз пайвандҳои ва, -у, (-ю), бо дигар пайвандҳо (аммо, вале, лекин) алоқаманд шаванд, дар байни онҳо вергул гузошта мешавад:

Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам тороҷашта кишваре.

М.Турсунзода

85. Нависед. Гӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд.

Шукр, ёрон,
Шукри бахти мову обу нони мо,
Шукр бар ободию тартиб дар овони мо,
Шукр бар сарчамъию осудагию дилпурӣ,
Шукри ин даврон,
Ҳазорон шукр бар даврони мо!

Ғаффор Мирзо

Савол ва супориш

1. Аъзоҳои чидаи ҷумла бо кадом воситаҳо ба ҳамдигар алоқаманд шудаанд?
2. Дар сатри дуум, сеюм ва чорум ба ҷойи пайвандакҳо кадом аломати китобатро истифода бурдан мумкин аст?
3. Шеърро аз ёд кунед.

86. Матро хонед, аъзоҳои чидаро муайян кунед.

Дар қисмати шимолии шаҳри Душанбе, дар баландӣ, дар қарибии обанбори калон боғи сарсабзе барафроштааст, ки онро «Боғи Айнӣ» меноманд. Дар пешгаҳи ин боғ, дар байни гулу гулзорҳо мақбараи устод Айнӣ ҷо гирифтааст. Ин гӯрхонаи шоҳона ва бодабдаба не, ин гунбади кушоди шоиронае аст, ки дар дохилаш ҳайкали устод ҷо гирифтааст ва дар суфаи мармари атрофи он ҳамеша гулчанбарҳои тару тоза гузошта мешаванд. Ба ин гунбад аз ҳар сӯйи боғ роҳҳои фароҳ ва серсоя омада мерасанд ва дар растаҳои озодаи онҳо дарахтони гуногун, ки бо дасти намояндагони миллатҳои бисёр халқҳои олам шинонида шудаанд, қад барафроштаанд. Намояндаи адабиёти халқи бузурги рус, халқи Украина, халқи белорус, халқи қазок, халқи ўзбек ва ҳоказо, тақрибан намояндагони ҳамаи халқҳои мамлакати мо ва намояндагони дигар миллатҳо: ҳиндуҳо, покистонӣҳо, афғонҳо, полякҳо, венгерҳо, немисҳо ва ғайра ҳар ка-

дом дарахте шинондаанд. Ин растаро растаи дӯстии халқҳо номидаанд...

Бале, устои бузурги ман – Садриддини Айни дар ёди ҳама, дар хотири ҳама зинда ва ҷовид аст.

Ҷалол Иқромӣ

Савол ва супориш

1. Мавқеи аломати вергул ва пайвандакхоро дар алоқаманд намудани аъзои чида фаҳмонед.

2. Аз мазмуни матн ба чӣ хулоса омадед?

3. Чаро Садриддин Айниро ҳама устод мегӯянд?

4. Дар бораи Садриддин Айни чӣ медонед?

**87. Ашӯи синфатонро бо овардани микдор ва хусусиятхо-
яшон тасвир намоед, ки дар ҳар як ҷумлаатон аъзоҳо чида
шуда бошанд. Гӯед, ки бештар кадом аъзоҳои ҷумла чида
шудаанд ва чаро.**

ҶУМЛАҲОИ ДУТАРКИБА ВА ЯКТАРКИБА

**88. Матнро ифоданок хонед. Аввал ҷумлаҳои мубтадо ва
хабар доштаре ҷудо карда ба дафтаратон нависед, баъд ҷум-
лаҳоеро, ки хабар ва ё мубтадо надоранд.**

Аз ҷо бархостам. Соҷи дарозам ба сатҳи занҷир-монанди дарё мавҷ мезад. Аз рӯйи харсанг худро ба оғӯши рӯд партофтам. Чун тифли канори модар бо дарё ҳамоғӯш гаштам.

Мавҷи дарё дар ҳар лаппиш чун варақҳои китобе, ки ба дасти шамол афтадааст, шалаппосзанон қафо мегашт ва маро пас мепартофт. Вале ҷараёни тези дарё маро рӯйи даст гирифта, аз мавҷ ба мавҷ гузаронида пеш мебурд. Завқ мекардам ва ин садо беихтиёр аз дилам берун омад:

Ҷӯш зан, эй рӯди ноороми ман, ҷӯш зан!

Мавҷ андар мавҷ бипеч. Навозишам кун. Маро бибӯс – ман фарзанди туам!

Бобо Насриддинов

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки чумлаҳои гурӯҳи дуюм мубтадо надоранд ё хабар?
2. Чаро нависанда худро «фарзанди дарё» (рӯд) номидааст.

Чумлае, ки дар он ҳар ду сараъзо (мубтадо ва хабар) омадаанд, чумлаи дутаркиба номида мешавад: 1. Нӯшервон гуфт. 2. Саъдӣ саёҳатро дӯст медошт (Адабиёти тоҷик). 3. Ман фарзандони ватани худро дӯст медорам (Кӯҳзод).

Баъзе чумлаҳо як сараъзо доранду бас: 1. Маро ба Норақ ба кор таъйин карданд (Ю.Акобиров) 2. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд. 3. Карим -деҳқон аз саволи ногаҳонии Қодирбобо ва нигоҳи кунҷковонаи ҳамроҳони ӯ бесаранҷом шуда гуфт:

–Ҳаст. Дина ба номи хоҳарақаш хат гирифт (Ҷ.Акобиров).

Чумлае, ки як сараъзо дорад, чумлаи яктаркиба номида мешавад. Мисол: Баҳор. Ҳама ҷо сабзу хуррам.

89. Хонед, чумлаҳои дутаркиба ва яктаркибаашро ёбед. Гӯед, ки кадом чумлаи яктаркиба мубтадо надораду кадомаш хабар.

Деҳқон барои дар зери барфу борон намондани ин зари бебаҳо боз заҳмат мекашад. Мошинҳои пахтачинро ба кор медарорад. Баъзан аз номусоид омадани обу ҳаво ғунучини пахтаро то миёнаҳои моҳи декабр давом медиҳад. Борҳо ба Замин –Модар дуқат шуда таъзим мекунад ва самарайи онро мисқол-мисқол, то кӯраки охири ҷамъ меоварад. Замини саховатманд низ дар ҷавоби ин ҳама ғамхориву ранҷи ӯ дари ганҷашро кушода, ӯро сарбаландиву хуррамӣ мебахшад.

Пахта. Дар зимни ин сухан ҷӣ муъҷизаҳо ниҳон аст. Дар забони ҳар халқу миллат ин сухан ба тарзи гуногун садо медиҳад. Вале дар шаъни пахта ифодаи образнок ҳаст, ки дар

хама чо як хел кор мефармоянд. Ин ибора «тиллои сафед» аст. Пахта ва тилло ҳамқадранд. Бечиз нест, ки пахтаи шукуфта дар Герби Тоҷикистон нақши худро ёфтааст.

Али Бобоҷон

Лугат:

мисқол – вазнест, ки ба 25 грамм баробар меояд

герб – Нишони давлатӣ

Савол ва супориш

1. Чаро пахтаро «зари бебаҳо», «тиллои сафед» мегӯянд?
2. Тасвири пахта дар нишони давлатии ҷумхури чӣ рамз дорад?
3. Маънои ифодаҳои Замин-Модар, Ватан-Модар -ро шарҳ диҳед.

90. Ҷумлаҳои дутаркибаро (гурӯҳи якум) ба яктаркиба ва ҷумлаҳои яктаркибаро (гурӯҳи дуюм) ба дутаркиба баргардонед.

1. Ман китоб хондам. 2. Ту аз ҷоят хез! 3. Вай аз мактаб омад? 4. Модар аввалин устои фарзанд аст. 5. Онҳо баъди аз дарс омадан хӯрок хӯрданд, каме дам гирифтанд ва пас ба дарстайёркунӣ машғул шуданд.	1. Ба пахтачинӣ рафтанд. 2. Калонсолонро ҳурмат мекунем. 3. Ба Ватан содиқона хизмат менамоем. 4. Дарсатро тайёр кун. 5. Дар таътили тобиствона кадом китобҳоро хондед?
--	---

МУХОТАБ

91. Хонед ва вазифаи калимаю ибораҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Замини безабон,

хоки шаҳидон,

дор маъзурам,

Дар он чое, ки ёрон сар ниҳоданд, пой мемонам.
Бубахшед, **эй азизон**, гар қадам бечой мемонам.

Муъмин Қаноат

Ту монанди замин танҳой, **модар**,
Ту монанди замин яктой, **модар**.

Лоиқ Шералӣ

Туй мухтавои сари ҳар сухан,
Туй сар ба кори ҳама анчуман.
Ба ҳар чо ки бошам, ту ҳастиву ман,
Ватан, эй Ватан, эй Ватан, эй Ватан.

Салими Хатлонӣ

Луғат:

шаҳид – дар чанг кушташуда, беғуноҳ кушташуда

маъзур – узру бахшиши хостан

мухтаво – мазмун, моҳият

анчуман – чамъомад, маҷлис, чамъомади одамон

Савол ва супориш

1. Оҳанг ва истифодаи аломатҳои китобат дар калимаю ибораҳои мурочиатшуда чӣ гуна аст?

2. Мисраи Ту модарӣ, ягонаӣ-ро аз матни Суруди миллии шарҳ диҳед.

Калима ё иборае, ки мурочиатро ифода мекунад, мухотаб номида мешавад.

Мухотаб аз аъзои ҷумла бо вергул чудо карда мешавад:

1.Малико, чашни меҳргон омад!

Чашни шоҳону хусравон омад.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

92. Хонед. Мухотабҳоро ёбед ва ҷойи истифодаи аломатҳои китобатро дар онҳо шарҳ диҳед.

- Сафар, имрӯз ба одделенияи ту рафиқони нав омаданд?
- Ҳа, рафиқ комиссар. Мана, ҳамин панҷ кас, – ҷавоб дод Сафар Мамараҷаб ва боз чор каси дигарро нишон дода.
- Ҷои хоб, хӯрок ва сарулибосашон пурра таъмин аст?
- Ҳамааш, рафиқ комиссар.
- Инҳо аз кучо мешаванд?
- Ду кас аз Ҳисор, се кас аз Варзоб, рафиқ комиссар. Ана ин кас ҳамдеҳаи худам, – гуфт Сафар Мамараҷабро нишон дода.
- Оҳо, бисёр нағз. Номат чист, рафиқ?
- Номам Мамараҷаб, номи падарам Юсуф, рафиқ начальник.
- Ана, ба шумо бисёр хуб шудааст, бо ҳамдеҳаатон дар як ҷо зик намешавед, – гуфт комиссар ва хандида-хандида ба гап давом кард, – акнун даҳ сол дар аскарӣ бошед ҳам, ҷӣ парво?

Фотеҳ Ниёзӣ

Лугат:

одделения – шуъба, қисм, як гурӯҳи сарбозон

комиссар – роҳбари як қисми ҳарбӣ

начальник – сардор, дар ин ҷо ба маънии комиссар

Савол ва супориш

1. Ҷаро пас аз мухотаби рафиқ аломати савол гузошта шудаасту пас аз мухотаби рафиқ начальник аломати нуқта? Хелҳои ҷумларо аз рӯи оҳанг ба хотир биёред.

2. Калимаҳои панҷ, даҳ кадом ҳиссаи нутқанд, дар ин матн ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?

3. Дар матн сухан дар бораи ҷӣ меравад?

93. Ҳангоми навиштани ҷумлаҳо аломатҳои китобатии даркориро гузошта, вазифаи онҳоро дар мухотабҳо шарҳ диҳед.

1. Парвизҷон ба берун баро

2. Падару модарон Бачаҳоро беназорат нагузоред

3. Пагоҳ шогирдони азиз ба тамошои баҳри Норақ мера-
вем.
4. Ҳама ба ин тараф гузаред рафикон
5. Ту ҳам гӯштингирӣ меравӣ Собир
6. Шуморо ба Иди арча хушомадед мегӯем дӯстон

ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ СОДА

Тартиби таҳлил

1. Хели ҷумла аз ҷиҳати мазмун ва оҳанг (хабарӣ, саволӣ, амрӣ, хитобӣ).

- 2.Таркиби ҷумла: хуллас ва тафсилӣ будани он.
  3. Асоси ҷумла (сараъзоҳо).
  - 4.Таркиби ҷумла аз ҷиҳати мавҷуд будани аъзои ҷумла дар он.
  5. Аъзоҳои пайрав (агар бошанд).
  6. Аъзои чида (агар бошанд).
  7. Мухотаб (агар бошад) ва аломатҳои китобат дар он.
- Таҳлил ду хел мешавад: шифоҳӣ ва хаттӣ.

Намунаи таҳлил: Шодигул ба Соли нав бесаброна интизорӣ мекашид. (С.Улугзода)

Таҳлили шифоҳӣ: Ин ҷумлаи хабарӣ ва дутаркибаи тафсилӣ аст.

Асоси ҷумла Шодигул (мубтадо) ва интизорӣ мекашид (хабар) мебошанд. Дар ҷумла аъзои пайрав ҳам ҳаст, аз ин рӯ ҷумла тафсилӣ аст. Чӣ кор мекард? –интизорӣ мекашид (хабар). Кӣ? –Шодигул (мубтадо). Ба чӣ? –ба Соли нав (пуркунанда). Ба кадом Сол? –нав (муайянкунанда). Чӣ тарз интизорӣ мекашид? –бесаброна (ҳоли тарзи амал).

Намунаи таҳлили хаттӣ: Шодигул ба Соли нав бесаброна интизорӣ мекашид.

94. Ин чумлаҳоро аввал шифоҳӣ, баъд хаттӣ таҳлил намоед.

1. Мутриба ва Мунира бо роҳхат ба саёҳати Москва мераванд.

2. Суман ва Санавбар бо додарчаашон дар боғи мактаб бозӣ мекарданд.

95. Хонед, чумлаҳои дутаркибаю яктаркибаро ҷудо кунед. Ҷумлаҳои ҷидааъзоро нависед.

Мазмун, садои тормоси мошину шарфаи пойро шунида, сохибхона дарвозаро кушод. Марди нуронии миёнақад, кушодачехра ба пешвоз баромад. Маро дида табъаш болид, оғӯш кушод. Ҷамдигарро ба канор гирифт. Ба рӯям дуру дароз синча кард, аз коҳидани чехраам рамуже гирифт дасти навозиш ба сарам бурд, сила кард. Ин дам аз дилаш чиҳо гузашт, намедонам, вале гармии гуворои дасташро нағз ҳис кардам, ки навозиши пурмеҳри падарро мемонд.

–Худатро гирондаӣ, –гуфт.

–Кор бисёр буд, барои мунтазир карданам узр.

–Мефаҳмам, –гуфт ӯ, – ташвишат бисёр. Лекин бовар доштам, ки дер бошад ҳам, меоӣ. Хайр, биё, хуш омадӣ, гуфта, аз дастам дошта сӯйи дарвозаи кушода ҳидоят кард.

Бобо Насриддинов

Луғат:

синча кардан – бодикқат нигоҳ кардан

коҳидан –хароб шудан, лоғар шудан

гирондан– пажмурда шудан, монда шудан

рамуж гирифтан – мушоҳида кардан, пай бурдан

Савол ва супориш

1.Мавридҳои истифодаи ибораҳои хуш омадед, хуш бошед, роҳи сафед, сафари беҳатар -ро шарҳ диҳед.

2.Узр хоستان одати хуб аст ё бад?.

ҶУМЛАИ МУРАККАБ

96. Хонед ва ҷумлаҳои сода иборатанд, нависед.

Мӯйсафед ханӯз аз кӯпруки Кофарниҳон нагузашта ба хоб рафта буд. Женя «газик» -и навро чунон ҳам бо эҳтиёт меронд, ки ба хоби ӯ ҳалал нарасонад. Вай мекӯшид, ки то худи Норақ ӯро бедор накарда барад, то ки мӯйсафед озори рохро ҳарчӣ камтар ҳис кунад. Аз устокории Женя мӯйсафед вақти ба ағбаи Чормағзак баромадану фуромадан ҳам бедор нашуда буд. Агар ҳатто, бедор бошад ҳам, ба ҳар ҳол чашм пӯшида, хомӯш менишаст, ки Женя ӯро дар хоб гумон мекард. Бинобар ҳамин ҳам, дами аз қишлоқи Чашма гузашта, ба даҳанаи Норақ расидан, ногаҳон дасти камхуну каммадори мӯйсафед ба китфи Женя гузошта шуд, вай ниҳоят ба тарс афтод: «Ба ӯ чӣ шуд?!» - бо изтироб аз дил гузаронд Женя ва мошинро оҳиста дар канори роҳ нигоҳ дошт.

Антон Григоревич ба суоли шофёр ҷавобе надода, худаш дари қафоро кушода фуромад.

Юсуф Ақобиров

Савол ва супориш

1. Ба ӯ чӣ шуд?! аз рӯйи мазмун ва оҳанг чӣ хел ҷумла аст?
2. Калимаҳои набз ва назм -ро шарҳ диҳед.
3. Қадом пайвандакҳо ҷумлаҳои содаро ба ҳамдигар алоқаманд кардаанд?

Ҷумлае, ки аз ду ва зиёда ҷумлаҳои сода иборат аст, ҷумлаи мураккаб номида мешавад. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб бо ду роҳ ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд: пайваст ва тобеъ: Салимбой ба пеш даромад ва ҳар ду лаб-лаби поёноби ҳавз ба тарафи шарқии дара рафтанд (Р.Ҷалил). 2. Муҳочирон дар қори кишоварзӣ низ тифоқу ҳамраъӣ буданд, ҳар кас бо сидку чадал қор мекард, зеро онҳо самарай хуби меҳнаташонро дида буданд (Х.Шарифов).

97. Хонед, ҷумлаҳои мураккабро ёбед ва ҷумлаҳои содаи таркиби онро шарҳ диҳед.

ҶАЗОИ КЌРНАМАК

Яке аз подшоҳони гузашта ба хидматгори наздики худ гуфт:

– Аз ҷумлаи наздикону хидматгорон мисли ту касеро наёфтам, ки рози пинҳони худро гӯям.

– Аълоҳазрато, -гуфт хидматгор, – ман сирри Шуморо чун ҷони худ нигоҳ хоҳам дошт ва то зиндаам, ба касе фош нахоҳам кард.

– Ман аз бародари худ дар андешаам, – гуфт подшоҳ, – мехоҳам, ки ўро ба қатл расонам, то вай ба хогири тоҷу тахт ба ҷони ман қасд накунад.

Хидматгори бадахд баъди шунидани ин раъйи подшоҳ ниҳонӣ бародари вайро огоҳ кард ва бародари подшоҳ ба мамлақати дигар фирор карда аз кушта шудан халосӣ ёфт.

Баъди муддате подшоҳ вафот кард ва ба ҷойи ў бародараш ба тахт нишаст ва аввалин фармоне, ки содир кард, дар бораи қатли хидматгори кўрнамаки бародараш буд. Ҳамин тавр, ба зудӣ хидматгори кўрнамак ба ҷазои амали худ расид.

Савол ва супориш

1. Андешаам -ро аз рӯйи таркиб шарҳ диҳед.
2. Фирор кардан чӣ маънӣ дорад?
3. Киро кўрнамак мегӯянд?
4. Ҷазо бародари подшоҳ хидматгорро, ки ба ў некӣ карда буд, ба қатл расонд.

ПАЙВАНДАКҲО ДАР ҶУМЛАИ МУРАККАБ

98. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро муқоиса карда хонед, востай алоқаи ҷумлаҳои содаи таркиби онҳоро муайян намоед.

1. Ҳаво соф, офтоби пурҳавсалаи саратон дурахшон. (С.Айнӣ).	Ғайр аз Давлат дар ин ҷо боз бисёр афсарон ҳам буданд, ки оилашонро гусел мекарданд. (Ф.Ниёзӣ)
--	--

2. Либосҳои онҳо пора гардиданд, пойафзолҳояшон афсурда шуданд.

(Р. Ҷалил)

Ғайр аз шеър, калимаи назм низ мавҷуд аст, ки гӯяндаи онро нозим мегӯянд.

(Т. Зехнӣ).

Чумлаҳои сода дар таркиби чумлаи мураккаб ба воситаи пайвандаҳои ва, -у (-ю), аммо, вале, лекин, ки чунки, зеро, зеро ки, вақте ки, ҳангоме ки, агар бо ҳам, алоқаманд мегарданд.

Ба ғайр аз пайвандаки ва, -у, -ю пеш аз пайвандаҳои дигар вергул гузошта мешавад: Бригадаи Осипов дар ҷаҳор смена кор мекунад, вале дар кучо будани худи Осиповро касе наметонад (Ю. Ақобиров).

Пайвандаки -у (-ю) бо калимаи охири чумлаи яқум якҷоя навишта мешавад: 1. Ҳофизон суруд мехонанду раққосаҳо мерақсанд (Тоҷӣ Усмон).

99. Матнро ифоданок хонед, муайян кунед ва воситаҳои алоқии чумлаҳои содари дар онҳо шарҳ диҳед.

КАДОМАШ ДУРУСТ АСТ?

Афандӣ аз кӯча дар айнаи гармии ҳаво ба хонааш омад. Азбаски бисёр тафсида ташна монда буд, занашро ҷеғ зада гуфт:

– Ягон коса ҷурғот биёр, хӯрам, чунки ҷурғот ҳам тафси дили касро паст мекунад, ҳам ба меъда нафъ дорад.

Занаш гуфт:

– Як коса он тараф истад, як чумча ҳам нест!

Афандӣ гуфт:

– Хайр, набошад, боз беҳтар аст, чунки ҷурғот ба кас бисёр зарар дорад.

Занаш пурсид:

– Шумо аҷаб одамед. Аввал гуфтед, ки ҷурғот нафъ дорад, баъд мегӯед, ки зарар дорад. Охир, кадомаш дуруст аст?

Афандӣ ҷавоб дод:

– Агар дар хона чурғот бошад, аввалаш дуруст аст, набошад, дуюмаш.

Аз «Латифаҳои тоҷикӣ»

Луғат:

нафъ– фоида, манфиат

чумча – қошук

Савол ва супориш

1. Дар кадом чумлаи мураккаб пайвандак дар аввал омадааст?

2. Дар байни чумлаҳои содаи он кадом аломат гузошта шудааст?

3. Муайян кунед, ки ин нақл ба кадом услуб тааллуқ дорад.

100. Нависед, ба зери пайвандакҳо хат кашида, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ҳангоме ки замин ба қадри кифоя гарм мешавад, тухми растаниҳои гармидӯст ё ба гармӣ серталабро кишт мекунанд.

Вале ҳаминро ба назар гирифта нолзим аст, ки тухми чунин растаниҳои гармидӯст (гармипарвар) аз қабилҳои чувори-макка, лӯбиё, бодиринг, каду, харбуза, помидорро ҳам дер кошташ мумкин нест.

Азбаски офтоб рӯз аз рӯз гармтар мешавад, ва ин боиси боз хушктар гардидани замин мегардад. Аз ин ҷиҳат кишти беаҳали ин зироатҳо метавонад боиси камҳосилии онҳо гардад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳамин ки замин 10-15 дараҷа гарм шавад, ҳар чӣ қадар тезтар тухми растаниҳои гармидӯстро кошташ зарур аст. Агар муҳлати кишт дер шавад, тухм ба замини хушк афтида, суст месабзад ва боиси камшудани ҳосил мегардад.

Аз «Ботаника»

Луғат:

боиси – сабаби

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои яктаркибаро аз матн муайян кунед.
3. Чаро дар ҳангоме ки пеш аз ки вергул намегузоранд?

101. Пайвандакҳои ва, вале, ки, вақте ки, агар - ро истифода бурда ҷумла созад.

ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҶУМЛАИ МУРАККАБ

Тартиби таҳлил:

1. Хели ҷумла аз ҷиҳати сохт.
2. Тарзи алоқаи ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб.
3. Воситаи алоқаманд шудани ҷумлаҳои сода.
4. Аломатҳои китобат дар ҷумла.

Намунаи таҳлил: Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад... (С.Айнӣ).

Таҳлили шифоҳӣ: Ҷумла аз рӯи оҳанг хабарӣ, аз рӯи сохт мураккаб буда, аз ду ҷумлаи сода иборат аст. Дар ҷумлаи якум асос падарам (мубтадо) ва пурсид (хабар), дар ҷумлаи дуюм асос одам (мубтадо) ва ба ёдам омад (хабар) мебошанд.

Ҷумлаҳои сода ба ҳамдигар бо пайвандаки вақте ки алоқаманд ва бо аломати вергул аз ҳамдигар ҷудо карда шудаанд. Ҷумлаи мазкур ҷумлаи мураккаби тобеъ аст.

Таҳлили хаттӣ: Вақте ки падарам аз шиносҳо дар бозор кихоро диданамро пурсид, он одам ба ёдам омад.

102. Хонед. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои сода ва мураккаби онро муайян кунед.

Вақте як китоби хуб ба даст овардаед, дигар чӣ ғусса доред.

Ҳар китобе, ки ба хона мебаред, донишмандест, ки ба хидмати худ мегуморед.

Бузургтарин сухани бузургонро аз китоб бишнавед.
Ганчинаи донишро ба ҳар қимате бихаред, арзон аст.
Илм хонаро бино мекунад, хунар онро ҷойи айшу зинда-
гӣ месозад.

Ҳар кас дар осмон ситорае дорад, аммо дурахшон кардан
ё кӯр кардани он ситора вобаста ба худи ӯст.

Хиёнат ба ватан зану фарзанд ва хешону дӯстонро ба
душман фуруҳтан аст.

Муҳаммад Ҳиҷозӣ

Луғат:

мегуморед (гумоштан) -таъйин кардан, муқаррар намудан

Савол ва супориш

1. Дар ибораи бузургтарин сухан калимаи асосӣ кадом аст? Дар ибораи ба душман фуруҳтан чӣ?
2. Маънии калимаҳои эҳё, фархунда, варта -ро гӯед.
3. Дар васфи ватан шеър медонед?

103. Ба ҷойи нуқтаҳо аз пайвандакҳои дар қавс додашуда мувофиқашро гузоред. Шарҳ диҳед, кадоме аз ин ҷумлаҳо сода асту кадомашон мураккаб.

1. Рӯзе ман дар лаби ҷӯйи Мазрангон, ... аз даруни деҳа мегузашт, бо обкашакам бозӣ мекардам (С.Айнӣ). 2. ... маро ба хонаамон оварданд, зан дар берун дар дами дарвоза ба ароба савор шуда истода буд (С.Улуғзода). 3. Ман даромада хобидан хостам, ... дигар маро то саҳарӣ хоб набурд (М.Наҷмиддинов). 4. Об хунук, ... соф буд (Ҷ.Иқромӣ).

5. ... як сурфае бечо намой,
Хӯрад хуни ҷигар бечора модар.

Эраҷ Мирзо

4. Биёед, эй рафиқон дарс хонем,
Ба бекори... нодонӣ намонем.

С.Айнӣ

(ки, зеро, агар, вале, ва, вақте ки, -ю).

НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

104. Чумлаҳоро ифоданок хонед. Муайян кунед, ки кадом чумлаҳо сухани нависанда ва кадом чумлаҳо сухани шахси дигаранд.

1. «Адабиёт одамиятро меомӯзад» – гуфтаанд бузургон. 2. «Духтарам, - сухан сар кард модар, – мо бояд ҳеч гоҳ тоҷик буданамонро фаромӯш накунем». 3. Сабрина ба синф даромаду гуфт: «Бачаҳо, пагоҳ ба мактаб шоирон меомаданд».

Агар сухани шахси дигар бе тағйир оварда шавад, нутқи айнан нақлшуда ном дорад.

Нутқи айнан нақлшуда барои фарқ кардан дар нохунак оварда мешавад. Сухани нақлкунанда дар паҳлуи нутқи айнан нақлшуда меояд ва одатан ба кӣ тааллуқ доштани онро низ ишора менамояд. Нутқи айнан нақлшуда агар дар аввал ояд, баъди он аломати вергул, тире гузошта мешавад: «Доништа монед, ки тозагӣ гарави саломатист», – таъкид кард муаллима.

Агар дар охир ояд, пеш аз он аломати баён мегузоранд: Падарам ба ман чунин насиҳат мекунанд: «Аз меҳнат на-тарсӣ, бузург мешавӣ».

Нутқи айнан нақлшуда ҳамеша бо ҳарфи калон сар мешавад.

105. Ба суханони нақлкунанда суханони шахси дигарро илова карда нависед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

1. Асрор гуфт: «-----» 2. Муаллим фармон дод: «-----!» 3. Модарам пурсид: -----
-? 4. -----! –ҳайрон шуд Комил.

106. Матро хонед. Суханони нақлкунандаро аз суханони шахси дигар ҷудо кунед. Истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.

МАРДИ ҲАҚШИНОС

Искандари Мақдунӣ яке аз амалдорони худро аз мансаби баланд озод кард ва ба вазифаи паст таъйин намуд.

Рӯзе он мард ба назди Искандар ҳозир шуд ва шоҳ аз ӯ пурсид:

– Дар вазифаи нав худро чӣ гуна ҳис мекунӣ?

– Умри подшоҳам дароз бод, – гуфт он мард, - бузургиву шарифии мард вобаста ба мансабу вазифа нест, балки мансабу вазифа ба шарофати мард бузург мегардад. Дар ҳар вазифа шуғле бо сирати нек ва аз дили софу бо адлу инсоф кор бояд кард, то мард обрӯву эътибор ба даст орад.

Ҷавоби марди некусират ба Искандар писанд омад ва ӯро ба вазифаи аввалааш барқарор кард.

Абдурахмони Ҷомӣ

Лугат:

мансаб – рутба, дараҷа; мартабаи олий

шуғл– машғулият, кор; касбу ҳунар

шарофат – шариф будан; обрӯмандӣ

Савол ва супориш

1. Таркиби подшоҳам -ро муайян кунед.
2. Барқарор кардан -ро боз бо кадом калима ифода кардан мумкин аст?
3. Аз мазмуни матн чӣ хулоса баровардед?

107. Ба оҳанги чумлаҳои айнан нақлшуда риоя карда, матро хонед.

Тағоиям гуфт:

– Мо меҳмонони ногуфт (нохонда) шуда омадем, шумо дар хона набудед, бо вучуди ин беномусӣ карда даромадем.

– Аз беномусӣ Худо нигоҳ дорад, -гуфт соҳибхона, -ин хонаи худатон аст, магар ба хонаи худ даромадани як кас беномусии ӯ мешавад? Ин тавр нагӯед, ки ман хафа мешавам! –соҳибхона ба додари худ чою дастархон фармуда да-

вом намуд:

– Вақте ки дарвоза тақ-тақ шуд, ман дар ин ҷо будам. «Ачаб нест, ки барои дастгир кардани ман одамони амир омада бошанд», гуфта берун баромадам ва рӯй пинҳон кардам. Баъд аз ба хона даромада нишастани шумо ман ба пушти дари боло омада, аз тарқиши дар нигоҳ кардам ва дар равшании чароғ шуморо шинохта, хотирчамъ шуда ба хона даромадам.

– Бисёр хуб! – гуфт Қурбон-ниёз, – гӯед канӣ, зиндагонӣ чӣ навъ гузашта истодааст?

– Агар ба ҳоли худамон монанд, бад нест, – гуфт соҳибхона, – ба касе кордор намешаваем, бечорагӣ карда зиндагӣ мекунем.

Садрӣддин Айни

Савол ва супоришҳо

1. Чумлаҳои мураккаби матнро ёфта, воқитаҳои алоқаманд шудани чумлаҳои содари нишон диҳед.

2. Ибораи рӯй пинҳон кардан чӣ маъно дорад?

3. Муносибату муомилаи соҳибхонаро муҳокима кунед.

108. Аз рӯйи нақшаҳо чумлаҳо соzed. Намуна:

1. _____? – _____.

2. _____: – _____!

3. _____, – _____.

1.–Ту ба тамошои футбол меравӣ? – пурсид Шохрух.

2.–Об омад! – нидо кард писарбача.

3.–Аввал дарсҳоямро тайёр мекунам, баъд ба оббозӣ меравам, – гуфт Одил.

МУКОЛАМА

109. Матнро ифоданок хонед. Гӯед, ки чанд кас ба ҳамдигар гуфтугӯ мекунад.

- Моҳӣ медорӣ?
- Не.
- Дарёро тамошо мекунӣ?
- Ҳа.
- Ту аз кадом деҳа?
- Аз Заркамар.
- Аз Заркамар? Писари кӣ?
- Писари Салом.
- Наход? Номат чӣ?
- Ҷалол.
- Эҳ-ҳа. Ана вохӯрию. Ҷалол Саломов гӯӣ? Э қанд зан, шаҳбоз.

Ҷонибек Ақобиров

Савол ва супориш

1. Вазифаи истифодаи аломатҳои китобатро шарҳ диҳед.
2. Чаро ҳамсухбаташ ба писарбача ту гуфта мурочиат кардааст?
3. Барои чӣ писарбачаро ҳамсухбаташ шаҳбоз гуфтааст?

Гуфтугӯӣ ду ва ё якчанд касро муколама меноманд. Дар муколама сухани ҳар як шахс аз сари хат бо аломати тире ва ҳарфи калон сар мешавад.

- Ҳо, Баротов? Кай омадед?
- Ҳамин рӯз.
- Пётр Николаевич ду бор Шуморо пурсид.
- Вай дар ҳамин ҷост?
- Не, дар хонааш. Нотоб. Фармуд, ки агар биёед, Шуморо ба наздаш равона кунам. Ҳозир равед.
- Дер нест?
- Шумо магар одати Пётр Николаевичро намедонед? Барои вай ҳеҷ кадом соат дер нест. Роҳи хонаи ӯро медонед?
- Медонам.

Сотим Улуғзода

110. Ҳангоми муколама ба оҳангу тарзи гуфтор риоя намоед.

– Биёед, ки ба тааннӣ нишаста гапзанон кунем. Хӯш, зират қабул!

– Мурод ҳосил.

– Аз Ленинобод кай?

– Як ҳафта пеш баромада будаму аз Москва худи ҳамин рӯз.

– Меваҳои Ленинобод имсол чӣ тавр? Ҳоло нағз пухтанд?

– Шумо кай боз ин ҷоед, ки чигунагии ҳосилу пухтани вайро мепурсед?

– Нуҳ моҳ шуд, ки ин ҷо омадам. Аввал ду моҳ дар Душанбе будам. Барои таҳсил омадам.

Раҳим Ҷалил

Луғат:

тааннӣ - оҳистагӣ, сабр

Ленинобод - номи пештараи Хучанд

Савол ва супоришҳо

1. Тақлидан ба матн муколама кунед.
2. Ҷумлаҳои мураккабро ёбед ва шарҳ диҳед.
3. Суҳбат дар кадом фасли сол воқеъ шудааст?

Такрори синтаксис (наҳв) ва аломатҳои китобат

Савол ва супориш

1. Синтаксис (наҳв) чиро меомӯзад?
2. Ибора чист?
3. Асоси ибораро чӣ ташкил медиҳад?
4. Ҷузъҳои ибораҳо ба ҳамдигар бо кадом воситаҳо алоқаманд мешаванд?

5. Ҷумла чист?
6. Асоси ҷумларо чиҳа ташкил медиҳанд?
7. Ҷумла аз чиҳати мазмун ва оҳанг чанд хел мешавад?
Номбар кунед.
8. Ҷумлаи хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
9. Барои ҷумлаи саволӣ мисол гӯед.
10. Ҷумлаи амриро бо хитобӣ муқоиса карда, бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Барои ҷумлаи саволӣ мисол оред.
12. Аъзои ҷумла чист?
13. Ҳар як сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумларо номбар ва таъриф кунед ва бо мисолҳо фаҳмонед.
14. Ҷумлаи дутаркиба чист?
15. Ҷумлаи яктаркибаро бо мисолҳо фаҳмонед.
16. Ҷумлаи хуллас чист?
17. Ҷумлаи тафсириро бо мисол шарҳ диҳед.
18. Кадом ҷумлаҳоро чидааъзо мегӯянд?
19. Мухотаб чист?
20. Ҷумлаи мураккаб чист?
21. Ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб бо кадом воситаҳо алоқаманд мешаванд?
22. Пайвандҳои ва, -у, (-ю) дар ҷумлаҳо чӣ вазифаро иҷро мекунанд?
23. Нутқи айнан нақлшуда чист?
24. Дар нутқи айнан нақлшуда кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?
25. Чиро муқолама меноманд?

111. Матнро нависед. Ибораҳоро ёфта, калимаи асосӣ ва тобеи онҳоро шарҳ диҳед.

Ман ин аҳволро дида гуфтам:

- Ба ин ҷо даромадани ту дуруст набуд ва дукони берун барои ту аз ин ҷо беҳтар буд.
- Агар ихтиёр дар дасти худам мебуд, ба ягон касби ди-

гар медаромадам, аз ҳама беҳтар буд, – гуфт ӯ бо табассуми захромез ва баъд аз ду-се бор сурфа кардан сухани худро давом дод: - ман аз падар дувоздахсола мондам. Модарам дар зиндагӣ муҳтоҷ шуда, аз шайх панҷоҳ танга бунак (аванси музди кор) гирифта, маро ба ӯ ба шогирдӣ дод. Шайх маро барои усто кардан дар назди устои дӯкони берунаш монд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Маънии ибораи табассуми захромез чист?
2. Ҷумлаҳои мураккабро ёбед ва шарҳ диҳед.
3. Сабаби шогирди шайх шудани ҷавонро фаҳмонед.

112. Матро нависед. Ба зери калимаҳои, ки аломати предметро аз ягон ҷиҳат муайян мекунанд, хат кашед.

Нурҳои гарми офтоб ва садоҳои хуши парандагон моро аз хоб бедор карданд. Рӯз аллакай нисф шуда буд. Дарахтзор, ки дар торикии шаб фарқ карда натавонистам, себзоре будааст. Гирду атрофи шоҳаҳои онҳо занбӯрҳо парвоз доштанд. Гулҳои сурхусафед ва баргҳои сабзи шоҳаҳои дарахтон якҷоя бо лолаҳои шукуфону майсаҳо чаманзореро мекунанд. Аз кучое овози форами булбулон ба гӯш мерасид. Он рӯз гулу булбул ҳам ҷанги хонумонсӯзро фаромӯш карда буданд.

Абдуҷаббор Қаҳҳорӣ

Савол ва супориш

1. Маънии ибораҳои садоҳои хуши парандагон ва овози форами булбулон-ро шарҳ диҳед.
2. Дар матн кадом фасли сол тасвир шудааст?

113. Хонед. Ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркибаашро шарҳ диҳед.

Зебо қатори садҳо ҷавонон бахташро санчид. Аз се имтиҳон гузашт. Вале дар санчиши охирон кораш омад накард. Духтарак зиқ шуд, лекин аз ҳеҷ кас домангир не. Охир ба саволҳо ҷавоби пурра дода натавонист... Аммо шоду қаноатманд ҳам буд, ки аз се имтиҳон гузашт ва роҳу равиши имтиҳонсупориро фаҳмид. Бовар кард, ки талош кунад, ба мақсад мерасад...

Ба деҳа баргашт. Дар лабаш ханда буду дилаш хичил... Модараш аз бебарории ӯ зоҳиран худро бепарвою шод нишон дод, аммо дилаш ба ҳоли духтараш сӯхт.

– Гуфтам – а, ба чени кӯрпаат пой дароз кун, ки хандасор нашавӣ... меҳнатакот зоеъ шуд...

– Чаро хандасор мешудааст? – гуфт амаки Абдулло. – Ягон гуноҳ накардааст – ку, занак. Меҳнаташ ҳам беҳуда нарафт. Бисёр чизҳоро фаҳмидӣ – а, духтарам... Боз соли оянда... Ҳеҷ гоҳ ноумед нашав, духтарам...

Дили Зебо аз суҳанҳои нарми падар кушода шуд, таскин ёфт.

Абдулҳамид Самадов

Савол ва супориш

1. Дар ҷумлаҳои яктаркиба бештар кадом сараъзо истифода нашудааст?

2. Маънии калимаҳои ҳикмат, офият – ро гӯед.

3. Чаро Зебӣ аз имтиҳон нагузашта бошад ҳам, хурсанд аст?

114. Хонед. Ҷумлаҳои мураккабро муайян кунед ва воси- таҳои алоқаи ҷумлаҳои содаро шарҳ диҳед.

Дар таърихи маданияти хеле қадим ва пурифтихори халқи тоҷик аз будани китобхонаҳои пур аз китобҳои пурқимати нодир дарак дорем. Дар вақти муноза ва кашмакашҳои байни ҳукмдорон сӯхта нобуд карда шудани маҳзанҳои китобро низ маъхазҳои таърихӣ қайд кардаанд. Дар ҳар сурат таъсиси китобхонаҳо ва ҷамъ овардани китобҳо яке аз рукнҳои асосии маданияти мо будааст. Вале китоб-

хонаҳои давлатӣ, ки дар онҳо китобҳои пураарзишро чамъ мекарданд, як ҷузъи хазинаи давлат ҳисоб меёфтанд. Китобхоро ба сандуқҳо зер карда, дар хонаҳои дарбаста нигоҳ медоштанд ва ҳатто олимони забардаст ҳам ба онҳо роҳ ёфта наметавонистанд. Бигирем Абӯ Алӣ ибни Синоро. Ӯ аз будани китобхонаи бузурге дар арки амири сомонӣ хабар дошт, лекин ба он роҳ ёфта наметавонист. Ниҳоят, вақте ки амири сомониро муолиҷа кард, амир ба вай гуфт: –Ҳар чӣ мехоҳӣ, аз ман талаб кун.

Абӯ Алӣ зару зевар талаб накард, мансаб напурсид, фақат иҷозат хост, ки ба вай ба даромадан ба китобхонаи арк рухсат дода шавад.

Раҳим Ҳошим

Луғат:

мунозеа – низоъ, хусумат

махзан – хазина, ганҷ

маъхаз – сарчашма, санад

рукн – қисми муҳими ҳар чизе

ҷузъ – қисм, ҳисса

арк – қалъаи амир

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд.
2. Шумо ба ягон китобхона аъзо ҳастед?
3. Шумо ба рафтори Абӯалӣ Сино чӣ баҳо медиҳед?
4. Ба матн сарлавҳаи мувофиқ гузоред.

115. Хонед, сухани нақлқунанда ва нутқи айнан нақлшударо муайян намуда, ҷойи онҳоро фаҳмонед.

Ривоят мекунанд, баъд аз оне, ки Нух (ъ) аз киштӣ баромад, ба амри Оллоҳтаъоло ниҳоли дарахтоне, ки ба киштӣ дохил карда буд, ба замин шинонид, аз даруни ашҷор дарахти токро надид. Аз писари худ Сом пурсид, Сом низ ҳарчанд

тараддуд кард, наёфт. Ҷабраил (Ъ) омаду гуфт: «Ё Нух, дарахти токро Шайтон дуздидааст, аз ӯ талаб кун». Нух овоз дод, Шайтон омаду гуфт: «Ё Нух, агар маро дар об додани дарахти ток шарик гардонӣ, мавҷуд кунам». Нух (Ъ) ба фармудаи Ҷабраил (Ъ) қабул кард.

Шайтон дарахти токро овард. Нух (Ъ) ба замин шинонид. Шайтон филҳол шерро забҳ карда, аз хуни ӯ токро об дод. Баъд аз он хирсро кушта, аз хуни ӯ об кард. Баъд аз замоне палангро кушта, хуни ӯро дар таҳти ток рехт. Сониян, гургеро кушта, аз хуни ӯ об расонид. баъд аз он рӯбахро кушта, аз хуни ӯ токро сероб гардонид. Баъд мурғро забҳ карда, хуни ӯро ба ток рехт. Дарҳол он ток барг бароварда дар самар даромад, ҳафтад ранг ангур овард, ки собики ангур якранг бувад.

Гӯянд, ки шорибони хамр дар шароб хӯрдан мисли шер шучоъ бошанд ва мисли хирс бақувват ва мисли паланг дар ғазаб гарданд. Баъд аз он мисли гург арбада кунанд ва мисли сағ чангро пешаи худ намоянд. Баъд аз он мисли рӯбоҳ дар ҳарос бошанд, дар охир мисли мурғ сар дар зери по афтанд.

Луғат:

Нух (Ъ) – пайгамбар

ашҷор – дарахтон

забҳ кардан – қурбонӣ кардан

собик – гузашта, пешина

шорибони хамр – касоне, ки бо шароб хумор мешикананд

арбада– ситеза, чанҷол

Савол ва супориш

1. Маънии ифодаи шарик гардондан –ро шарҳ диҳед.
3. Аз мутолиаи матн ба чӣ хулоса омадед?

116. Матнро ба таври муколама хонед ва истифодаи аломатҳои китобатро дар ҳар як сухан шарҳ диҳед.

– Ҷавони нағз, намеғӯед кӯчаи ба номи Муродҷон Азимов кучост?

- Кӯчаи Азимов? Мебахшед, бори аввал мешунавам.
- Шумо инчойй нестед?
- Чаро? Ҳаминчоййям.
- Пас, нахонд надонед, ки ҳамин хел кӯча бошад.
- Гуфтам-ку: ин хел кӯча нест.
- Ман мегӯям, ки ҳаст.
- Аҷиб. Шояд ин бофтаи хаёли Шумо бошад?
- Не, ҷавони нағз. Ин бофтаи хаёли ман нест. Ин нидои дили ман аст. Ман бовар дорам, имрӯз ё фардо дар ноҳияи шумо сатрҳои «Кӯчаи ба номи Муродҷон Азимов» пайдо мешаванд.
- Намефаҳмам, ин одам қаҳрамони кадом давру замон аст, ки дар сифоташ ин қадар бо ҳарорат ҳарф мезанед?
- Нахонд надонед?
- Ба ростӣ, намедонам.
- Пас, Шумо одами инчойй набудаед.
- Ин хел нагӯед, ман меранҷам.
- Меранҷед? Ҳайф. Шумо аллақай маро ранҷондед, ҷавони нағз.
- Ман?
- Бале! Номи ҳамдиёри қаҳрамони худро надониста...

Ато Ҳамдам

Супориш

Дар ибораҳои ҷавони нағз, ҳамдиёри қаҳрамон калимаҳои асосӣ ва тобеъро муайян карда, воситаи алоқа ва маъноро дар онҳо шарҳ диҳед.

117. Аз рӯйи нақшаи зерин ҷумлаҳо тартиб дода таҳлил кунед.

1. _____ ва _____.
2. _____, аммо _____.
3. _____, зеро ки $\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}$.
4. _____, ки $\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}\text{/\!/}$.
5. _____, _____.

УСЛУБҲОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИК

Забони тоҷикӣ аз ҷиҳати доираи истифода ба ду навъ чудо мешавад: 1. Гуфтугӯӣ ё маҳаллӣ, ки лаҳҷаву шеваҳоро дар бар гирифта, шакли китобӣ (ё навишторӣ) надорад;

2. Адабӣ ё умумӣ, ки шакли китобӣ (ё навишторӣ) дорад.

Забони адабӣ дар ду шакл ба қор бурда мешавад:

1. Шифоҳӣ (гуфторӣ), ки дар идораҳои давлатию маъмурӣ, сухбату мулоқотҳои расмӣ, мактабу маориф, маҷлису машваратҳо, радио, телевизион, театр истифода мешавад;

2. Китобӣ (хаттӣ ё навишторӣ), ки дар нашриёту матбуот, дар осори илмӣ, бадеӣ, китобҳои дарсӣ ва ғайраҳо қорбаст мешавад.

118. Муродифот ё шаклҳои гуногуни (шевагии) калимаҳои адабии зеринро дар муқоиса бо лаҳҷаи маҳаллатон ёбед ва фарқи онҳоро гӯед.

Падар, модар, додар, бародар, падарарӯс, модарарӯс, сабзӣ, гунҷишк, танӯр.

119. Ба гуфтугӯӣ падару модар ва аҳли хонаводаву ҳамсояҳоятон бодикқат гӯш диҳед ва гӯед, ки нутқи онҳо аз гуфторҳои радиою телевизион фарқ дорад ё не.

Забони адабӣ услубҳои гуногун дорад: 1. Услуби бадеӣ, ки онро шоирону нависандагон истифода мебаранд.

2. Услуби илмӣ, ки онро олимони барои офаридани асарҳои илмӣ ба қор мебаранд.

3. Услуби хабарнигорӣ. Ин услуб дар соҳаи иттилоот (мақола, хабар, очерк, репортаж, мусоҳиба) ва гузоришоти радиову телевизион истифода бурда мешавад.

4. Услуби расмиву коргузорӣ. Тамоми ҳуҷҷатҳои расмӣ (номаҳои расмӣ, ариза, зиндагинома, оиннома, низомнома, қарордод, забонхат ва қонунҳо) бо ҳамин услуб таълиф меёбанд.

5. Услуби шифоҳӣ, ки дар нутқу гуфтори ҳаррӯзаи мо дида мешавад. Хусусиятҳои чунин тарзи гуфтор кӯтобаёнӣ, рангорангии оҳанги сухан, ихчамбаёнӣ, коҳиши овозҳои нутқ аст.

120. Бо риояи оҳанги ҷумлаҳо матнро хонед.

– Бародарон! Фақирон! Бихезед, ғазот кунед! Ҷавру зулм аз ҳад гузашт, мулк ҷазирбод шуд, халқон хору зор. Мангит моро одам ҳисоб намекунад. Ў моро дар диёри худамон ғариб карда, бехонумон кард. Ҳоким, амалдор, сипоҳӣ халқонро гургворӣ медаранд, корашон бигиру бибар, бизану бидар аст, тамом. Худи онҳо кистанд, аз кучо омадаанд? Чӣ ҳақ доранд, ки фақиронро тороч кунанд, кӯдакони моро аз гуруснагӣ бикишанд? То кай мо чафо мекашем? Дигар тоқат намонд. Ман ба золимон теғ кашидам, фуқаро, бихез, ғазот бикун. Агар номус дорӣ, ҳамият дорӣ, бихез ба ғазот. Теғ наёбӣ, таёқ бигир. Табару теша бигир. Аз золим қасос бигир.

Сотим Улугзода

Луғат:

ғазот – ҷанг, ҳарб, разм, дар роҳи дин

фуқаро – камбағалон, қашшоқон

ҳамият – номус, ғайрат, орият

Савол ва супориш

1. Матн хоси кадом услуб аст?
2. Муродифи калимаи “таёқ” -ро ёбед.
3. Дар бораи Восеъ боз чиро медонед?

121. Матнро хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб навишта шудааст.

ТАЪРИХИ СИСТОН

Муаллифи ин таърих маълум нест. Аз ахбороти дар дебочаи китоб сабтгардида бармеояд, ки ин асар дар давраи ҳукмронии Туғралбеки Салҷуқӣ (1040 – 1063) таълиф ёфтааст. «Таърихи Систон» чунонки аз номаш маълум мегардад, таърихи Систонро аз давраҳои қадим то соли 1073 дар бар мегирад. Умуман, ин асар дар хусуси таърихи тоисломии Систон, муҳити ҷуғрофӣи он, шахсони бузургу номдори ин сарзамин, таърихи халифаҳои араб ва забт кардани Систон аз тарафи арабҳо ва инчунин воқеаҳои сиёсии минбаъдаи ин диёр баҳс мекунад ва доир ба таърихи ин сарзамини қадима маълумотҳои муфиду муҳим медиҳад.

Дар «Таърихи Систон» воқеаҳо ба таври нисбатан объективӣ баён карда шуда, аз овардани ҳама гуна ҳикоятҳои ривоятҳои афсонавӣ худдорӣ карда шудааст. Муаллиф хангоми тавсифи қаҳрамонҳо ва шахсони мӯътабари Систон аз ашъори Рудақӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва дигар шоирони гузаштаи форсу тоҷик мисолҳои зиёд меоварад.

Абдуллоҳи Ансорӣ

Луғат:

дебоча – сарсухан, муқаддима

халифа – ноиб, ҷонишин

объективӣ – воқеӣ, холисона

Савол ва супориш

1. Ин матн аз матни боло чӣ фарқ дорад?
2. Муродифи калимаи баён кардан - ро гӯед.

122. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб тааллуқ дорад.

АЗ ИМТИҲОН ГУЗАШТАНД

Дар доираи амалӣ намудани дастуру хидоятҳои Президенти Тоҷикистон дар мавриди ҳарчӣ бештар ба ғамхорӣ ва таҳсил фаро гирифтани یتимон ва маъҷубону бепарастон, 4-уми июли соли равон дар осоишгоҳи собиқадорони ҷангу меҳнат, воқеъ дар мавзеи Харангон, вохӯрӣ ва мулоқоти хатмкардагони литсей – интернати махсуси маъҷубон бо ректорони мактабҳои олии шаҳри Душанбе барпо гардид.

Вазири меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҷумҳурӣ зикр кард, ки дар самти сиёсати ҳифзи иҷтимоӣ, махсусан бобати дастгирии یتимону бепарасторон, маъҷубон ва ба таҳсилу кор фаро гирифтани онҳо аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ пайваста тадбирҳои судманд андешида мешаванд. Соли гузашта 27 нафар маъҷуби аълоҳони литсей ба донишгоҳу донишқадаҳои пойтахт аз тариқи суҳбати озод қабул шуда буданд.

Баъд аз суҳбату озмоиш 16 нафар тамомкунандаи литсей интернати мазкур ба мактабҳои олии пойтахт номнавис шуданд.

Аз «Ҷумҳурият»

Супориш

1. Гӯед, ки ҷумлаи охири матн аз рӯи оҳанг ва сохт чӣ гуна аст.
2. Дар бораи вазъи таҳсили хонандагони синфатон ба рӯзномаи девории мактаб хабаре нависед.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МАТН

123. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, фарқи онҳоро гӯед.

1. Падари Шайх Сино ном дошта, аз вилояти Балх будааст.

(Восифӣ)

2. Чоршанбе дар Тӯс бозори калон буд. (С.Улуғзода).

3. Усто – амак мехост писари хурди худ-Икромхочаро устои ҳунарманд кунад (С.Айнӣ).

4. Моҳи рамазон дар вақти зардолупазӣ, ки ба моҳи июн рост меояд, омада буд (Айнӣ).

Лола духтари хубе буд. Бо омадани ӯ ба хонаи мо кору бори Ҷаҳоншо кам шуд. Ӯ духтари чаккон буду хонаҳои моро тозаю озода мекард, таомҳои лазиз мепухт. Ҷам ман, ҳам Ҷаҳоншо Лоларо бо номаш ҷеғ мезадем. Шояд, падару бибиям зинда мебуданд, чанг мекарданд. Онҳо иҷозат на-медоданд, ки мо одами аз худ калонро бо номаш ҷеғ занем.

(Ҷ.Муҳаммадохир)

Ду ва зиёда ҷумлаҳои аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ алоқамандро матн меноманд. Матн дорои мавзӯи муайяну ягона буда, дар бораи ҷизе маълумоти мураттабу батафсил медиҳад.

Матнҳо вобаста ба мазмунашон нақлӣ (ҳикоягӣ), та-свирӣ ва муҳокимавӣ мешаванд.

Дар матнҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳо бо як сужету тартиби муайян нақл карда мешаванд.

Матнҳои тасвирӣ ифодаи ҳолату аломати воқеа ё ҳоди-саро дар бар мегиранд.

Дар матнҳои муҳокимавӣ бештар муҳокимаронӣ баён меёбад.

124. Хонед ва аз рӯйи мазмун ба кадом навъи матн тааллуқ доштани онро муайян кунед.

Ривоят мекунад Алӣ (с) аз Расул (с), фармуданд: Ҷар гоҳе ки падару модар фарзандро овоз кунад, февран ҳама кори худро монда, назди падару модари худ рафта фармонбар-дории онҳоро ба ҷону дил кунад ва агар эҳмол карда тарки фармони онҳо кунад, ман безорам аз он шахс. Овардаанд, ки шахсе аз аъроб назди Расул (с) омаду гуфт: Ё Расулаллоҳ, маро панде диҳед, ки дар дунё ва охираат маро нафъе ҳосил шавад.

Расул (с) гуфтанд, ки падару модари худро эъзоз кун ва фармонбардории онҳоро ба ҷо ор ва аввал таъомро ба онҳо хӯрон, Худованд бар ҳар лукмаи таъом ба ту қасре дар биҳишт ато кунад.

Аз «Дурратулвоизин»

Луғат:

ЭҲМОЛ – бепарвой, саҳлангорӣ

ЭЪЗОЗ – ҳурмат, иззат, эҳтиром

АЪРОБ - чамъи араб

Савол ва супориш

1. Овоз кардан ба кадом маъно омадааст?
2. Калимаҳои аломати сактадор -ро ба ҳиҷо ҷудо кунед.
3. Гӯед, ки матн ба кадом услуб тааллуқ дорад.
4. Дар хона доир ба мавзӯи «Ҳурмати падару модар» нақл нависед.

125. Матро хонед ва гӯед, ки дар он фикр дар кадом шакл ифода ёфтааст.

Айёми тобистон офтоби ҷаҳонтоб бар болои сар рост баромада, кӯҳу биёбонро равшан ва гарм намуда буд; лекин ҳарчанд нимрӯзии тобистон бошад ҳам, ҳавои кӯҳсор монанди ҳавои баҳор миёна ва форам буд; кабкҳои дарӣ гоҳо бар тега ва гоҳо дар камар сайругашт менамуданд; мургони хушилхон бар шоҳаҳои дарахтони кӯҳӣ нишаста нағмасароӣ ва ғазалхонӣ мекарданд; ҷӯйчаҳои оби соф, ки аз фарози кӯҳ ба нишеб аз санге ба санге ҷастухез карда мефуромаданд, аз шилдир-шилдири оҳангдори худ бо мургони нағматироз ҳамовозӣ мекарданд; гӯсфандон дар хоби ноз; бузғолагон дар такутоз; ҷӯпонбачагон дар давидан; оҳубаррагон дар рамидан; хулоса, ҳар кас, ҳар чиз ва ҳамаи табиат дар олами худ хурсанд ва шодмон буд.

Ҷӯпонон ва подабонон гала ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз ҷаронда сар карда буданд, дар ка-

мароби соярав оварда ба истироҳат гузоштанд ва худҳошон ду-ду, чор-чор ба ҳар гуна бозиҳо: найнавозиҳо, ғазалхониҳо ва бадеҳагӯиҳо машғул шуданд.

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо

1. Дар сархати охир кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд?
3. Дар бораи тобистони маҳалатон мухтасар нависед.

126. Хонед ва тарзи баёни матнро муайян кунед.

НОМИ ИНСОН ВА ТАЪРИХИ ОН

Баъди таваллуди фарзанд аҳли хонавода, одатан хеле сертараддуду серташвиш мешаванд. Барои вай сару либос, ҷойи хоб, хӯрок ва ҳоказо даркор аст. Аммо волидони кӯдак ва ҳешу табор аксар вақт ба як чиз бештар андармон мешаванд, ки он ҳам ҷустуҷӯӣ ном аст. Ин, албатта, кори хеле муҳиму масъулиятнок аст. Кас меҳодад, ки ном ҳам хушоҳанг, ҳам пурмазмун ва ҳам ҳозиразамон буда, ба аксарияти аъзоёни оила маъқул бошад. Номро бояд тавре интихоб кард, ки баъд боиси пушаймонӣ нагардад. Ҳама чизро иваз кардан мумкин аст, вале номро аксар вақт бадал намудан амри маҳол аст. Барои ҳамин ҳам интихоби ном бояд амалан мулоҳизакоронаю масъулиятнок бошад. Дар ин кор маълумоти мо дар хусуси ном ҳар қадар васеътару мукамалтар бошад, ҳамон қадар беҳтар аст. Вале, пеш аз ҳама, мо бояд аз моҳияти исми одам каму беш воқиф бошем.

Олим Ғафуров

Савол ва супориш

1. Дар матн сухан дар бораи чӣ меравад?
2. Воқиф будан-ро шарҳ диҳед.
3. Байти Саъдии Шерозиро маънидод кунед:

*Гирди номи падар чӣ мегардӣ,
Падари хеш шав, агар мардӣ.*

4. Ҷумлаҳои ҷидааъзоро навишта, ба зерӣ аъзоҳои ҷидаи он хат кашед.

127. Матнро хонед ва мазмуни онро нақл кунед.

Мо дар замоне зиндагӣ мекунем, ки баъзеҳо мегӯянд: «Ҳама чизро бо пул харидан мумкин аст!»... Аммо ҳар кас бояд фаҳмад, ки пул ғуломи дониш аст, на дониш ғуломи пул. Инсон бояд ба қадри худ, забон, миллат ва Ватани худ расида тавонад. Ғуломони пул чунин карда наметавонанд. Чанде пештар ман аз як рафиқам, ки дар шаҳри Лондон таҳсилу кор мекунад, мактуб гирифтаам. Вай навиштааст, ки ба ғумони баъзеҳо дар хориҷа дарахти пул бошад.

Бехтарин хушбахтӣ барои инсон дар сарзамини худ, дар оғӯши ватани худ будан аст. Дар Ватани худ дониш андӯхта ва агар зарур бошад, дар хориҷа ин донишро мукамал кардан ватандӯстӣ мебошад. Мо бояд фарзандони Ватани худ бошем!

Мирзо Анвар

Савол ва супориш

1. Тарзи ифодаи матнро муайян кунед
2. Ба матн кадом ном мувофиқ аст?
3. Ифодаҳои ғуломи пул ва дарахти пул -ро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед.
4. Нутқи айнан нақлшударо ёбед ва аломатҳои китобатро дар он шарҳ диҳед.
5. Сохти ҷумлаи охириро муайян кунед.

128. Матнро хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.

КИТОБХОНА

Амир Исмоил бо писараш Аҳмад деворнигораҳои толо-ри китобхонаро тамошо мекунад. Наср бо ҳайрат ба та-свири менигард. Деворнигора аз тасвири дарахте азим, ки сар ба фалак кашидааст, оғоз мешавад. Дарахт, ки бештар ба сарв шабех аст, дар миёни дарёи бузург рустааст. Дару-ни об чондорҳои дарёи гирди танаи он чамъ шудаанд. Як навъ махлуқҳои афсонавӣ. Дар шохсораш анвои парандагон лона гузоштаанд. Дар сари дарахт парандаи азиме, бо ҷувар болҳои бузургу зебое ништааст. Дар соҳили сабзу хурра-ми дарё чондорони рӯи замин дар мавқеҳои мухталиф та-свир шудаанд. Шерон – на руи мода ба истиқболи якдигар ме-оянд. Дар миёни онҳо ғизоле орому осуда ғунудааст. Аспӣ сафеде ба сӯи уфуқҳои дур меавад, бе савор аст. Ва марде мусаллаҳ ба самти он асп раван аст. Ва офтоб аз паси мурғи афсонавии сари дарахт ҳамчун ҳалқай заррини мушаъшаъ нурпош мебошад. Филе маст ба паланге ҳамлавар.

Ин ҳама болои шоҳи гови бузурге ва гов дар болои моҳие бузургтар. Ва моҳӣ дар замин бекарон.

Аҳмади хурдсол ба нигора наздиктар меравад ва бо диққати ҳарчӣ томтар ба он менигард.

Муҳаммадзамони Солеҳ

Луғат:

махлуқ – офаридашуда, халқшуда

анво – ҳелҳо, чинсҳо, навъҳо

ғизол – оху, охубара

ғунудааст – хобидааст

мушаъшаъ – равшан, дурахшон, бошуоъ

Савол ва супоришҳо

1. Матн аз рӯи ифода чӣ гуна аст? Аз рӯи услуб чӣ?
2. Деворнигора – ро шарҳ диҳед.
3. Шумо нигораҳои кадом рассомони тоҷикро дидаед?
4. Ба матн сарлавҳа гузоред.

129. Дар хона дар бораи воқеаи аз сар гузаронидаатон ягон нақл нависед.

130. Ба тарзи навиштани мактуб ва пур кардани лифофа диққат диҳед.

Ассалому алайкум, дӯсти азизам, Гуландом!

Ин лаҳза, ки бо ёди ту қалам ба даст гирифтаам, мехоҳам аз вазъи саломатӣ, зиндагӣ ва қору борат огаҳӣ ёбам. Саломатиат чӣ навъ аст? Зиндагӣ чӣ гуна ҷараён дорад? Ягон навигарӣ бобати зиндагӣ ва қорат ҳаст ё не? Агар бошад, ба ман навис. Аз аҳли хонаводаатон пурсем: падару модар, хоҳару бародаронат дар чӣ ҳоланд? Рости гап, ман меҳрубонии волидони туро ҳеҷ гоҳ фаромӯш карда наметавонам. Ҳар вақт ба падару модарам нақл карда меистам. Падару модарам мегӯянд, ки шуморо ба меҳмонӣ таклиф намоям. Вақти мевапазӣ биёед, бисёр хуб мешавад.

Агар аз ман пурсидан хоҳӣ, шукри Худо нағз ва осудаем. Дар хона навигарӣ ҳамин ки ман додарҷадор шудам. Ба ӯ Фаридун ном мондем. Дар ҳаёти мактабиам ҳам ман муваффақият дорам. Дар озмуни варзишии шоҳмотбозон иштирок карда, соҳиби ҷойи аввал гардидам. Ба ман ифтихорнома тақдим карданд.

Гуландом! Дар ҳамин ҷо ман ба сухани худ хотима мебахшам. Ба ту, аҳли оила ва дӯстонат хушиҳо таманно дорам.

Интизори номаи ҷавобии туам. Дӯстат Маҳастӣ.

13.12.06.

*Аз кучо? Шаҳри Хоруг, кӯчаи
Носири Хусрав, хонаи 40, ҳавли 5
Аз кӣ? Маҳастии Шарифдӯхт*

*Ба кучо? Шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи
Борбад, хонаи 18, утоқи 24
Ба кӣ? Гуландоми Раҳмон*

НОМАИ ФАРЗАНД БА ПАДАР

Ассалому алайкум, падари меҳрубон! Пеш аз ҳама, Шуморо ба муносибати зодрӯзатон самимона муборакбод меғӯям.

Падарҷони азиз! Саломатиатон чӣ тавр аст? Мо сиҳат ва саломатем. Медонам, ки Шумо аз хониши ман доништан ме-хоҳед. Ман нимсолаи аввали соли хонишро бо баҳои «аъло» ҷамъбаст намуда, дар озмуни ноҳиявӣ аз фанни риёзӣ ғолиб омадам. Модарам барои ғолибиятам ба ман китоби нағз хариданд.

Хайр, падарҷони азиз. Модару бибиям ба Шумо салом меғӯянд.

Мо интизори омадани Шумоем.

Бо эҳтиром, писари Шумо Хуршед.

Аз кучо? Шаҳри Панҷакент

Аз кӣ? Акмали Зоҳиршо

Кӯчаи Лоҳутӣ, хонаи 55

Ба кучо? Ноҳияи Бохтар

Деҳаи Гулистон

Ба кӣ? Парвизи Сафарзода

ФОНЕТИКА (ОВОШИНОСӢ) ВА ИМЛО

§3. Фонетика ва вазифаҳои он

Мо ҳангоми чизеро ба касе фаҳмондан андешаю фикрамонро ба воситаи ҷумла ифода менамоем. Ҷумлаҳо аз калимаҳо, калимаҳо аз ҳичоҳо ва ҳичоҳо аз овозҳо иборатанд. Масалан, ҷумлаи «Падарам омад» аз ду калимаи бо ҳам алоқаманд (падарам, омад) ташкил шудааст. Ин калимаҳо ба ҳичоҳои па-да-рам о-мад чудо шуда, овозҳои п, а, д, а, р, а, м о, м, а, д -ро дар бар мегиранд.

131. Калимаҳоро бурро хонед. Онҳоро ба ҳичоҳо ва ҳичоҳоро ба овозҳо ҷудо кунед. Муайян кунед, ки ҳар калима аз чанд ҳичо ва чанд овоз иборат аст.

Даст, даста, гулдаста, модаркалон, навиштан, ҳамсоя, паҳлавон, хок, хона, додар, қадбаланд, кӯча, кӯҳистон, бом, дидан.

Фонетика як соҳаи илми забоншиносӣ буда, ҷиҳати овозии онро меомӯзад. Ҷиҳати овозии забонро овозҳои нутқ, ҳичо, зада ва оҳанг ташкил медиҳанд. Фонетика аз калимаи юнонии фәне – овоз гирифта шудааст.

Имло қоидаҳои дуруст навиштани калимаҳоро меомӯзад.

132. Калимаҳои ҷуфтро бодикқат талаффуз карда фаҳмонед, ки онҳо бо кадом овозҳояшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

зард-сард

мард-марг

нам-кам

шод-шуд

васл-фасл

дор-тор

ҳам-хам

дар-зар

ҷой-ҷой

гӯл-гул

шир-шер

хуб-хоб

133. Аз «Луғати имло» барои овозҳои зерин ҷуфтҳои муносиби калимаҳоро пайдо кунед.

з-с, ж-ш, ғ-х, б-п, ч-ҷ, у-ӯ, а-о Намуна: в-ф (васл-фасл).

134. Ҳар касе, ки бештар калима медонад, дар бозии «Сирри ҳарф» ғолиб меояд.

Дар забони рангину шеваи модарии мо бисёр калимаҳои аҷоибест ҳастанд. Ба онҳо агар як ҳарф илова кунед, ё як ҳарфи онро гиред, маънии тамоман дигаре ҳосил мешавад. Бовар намекунад? Биёед, якҷоя бозӣ мекунем. Калимаи «себ»-ро

мегирем. Пеш аз калима ҳарфи «о» гузорем, «осеб» мешавад. Ё худ «сар». Пеш аз калима «а» гузорем, «асар» мешавад, баъди калима «сара». Ку бинем, кӣ аз ҳама зиёд чунин ҳарфу калима меёбад?

Латофат Кенчаева

135. Калимаҳоро ба ҳичоҳо ва ҳичоҳоро ба овозҳо ҷудо кунед

Хирман, коргар, лола, анор, наъл, лаълӣ;
Тракторчӣ, чарм, каланд, гӯсола, кабӯтар;
Зард, сабза, подабон, китобхона, чашма, санг;

Супориш

Гӯед, ки дар талаффузи овозҳои б, п, в, м, н, т, ш кадом узвҳои нутқ иштирок мекунанд.

ДАСТГОҲИ ГУФТОР ВА ВАЗИФАҲОИ ОН.

ҲОСИЛШАВИИ ОВОЗҲОИ НУТҚ

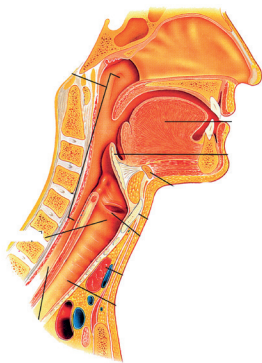
136. Аввал овозҳои а, о, и, у, э, ӯ ва баъд овозҳои к, п, т, ч, ғ -ро якҷанд маротиба бо навбат талаффуз кунед ва зехн монед, ки дар талаффузи онҳо чӣ фарқ ба мушоҳида мерасад.

137. Аз калимаҳои зерин овозҳоеро ёбед, ки дар талаффузи онҳо лабҳо ва забон бештар иштирок кунанд.

Мактаб, давидан, дору, банд, синф, овоз, фасл, сим, намак, нон, зону, тирамоҳ.

Овозҳое, ки талаффуз мекунем, дар натиҷаи ҳаракати узвҳои овозсоз ҳосил мешаванд.

Ҳамаи узвҳои овозсоз: садопардаҳо, коми мулоим бо забонча, ҳалқ, забон, лабҳо, дандонҳо дар якҷоягӣ дастгоҳи гуфторро ташкил мекунанд.

138. Аз рӯйи расмҳо дастгоҳи гуфторро муайян кунед. 1) шуш; 2) нойи нафас; 3) гулӯ ва садопардаҳо; 4) холигии даҳон; 5) забон; 6) лабҳо; 7) дандонҳо; 8) холигии бинӣ;

139. Овозҳои д, б, л, ш, р, с-ро талаффуз кунед ва гӯед, ки онҳо бо иштироки кадом узвҳои нутқ ҳосил мешаванд.

140. Тезгӯякҳоро бурро талаффуз кунед ва онҳоро нависед.

1. Як мушт писта ба бист мушт писта.

2. Чумчуқ “чӣ - чӣ” мегӯяд,

Медонӣ чӣ мегӯяд?

“Дар мактаби чумчуқҳо

Ман аълочӣ” мегӯяд.

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки сабаби душвор талаффуз кардани тезгӯякҳои боло дар чист.

2. Дар кадоме аз ин тезгӯякҳо нутқи айнан нақлшуда дида мешавад?

141. Калимаҳои зеринро хонед ва аз онҳо овозҳоеро, ки ба воситаи лабҳо, забон ва ҳалқ талаффуз мешаванд, муайян кунед.

Кӯча, пода, ҳавлӣ, ҳарак, бозу;

Панир, фонус, чанг, чома, шуъла;

Деҳа, ҳезум, ҳунар, вафо, жола;

142. Шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар таллаффузи овозҳои т, к, м, н, д, з, о, а, й, ғ, л кадом узвҳои овозсоз иштирок мекунанд.

ДУОИ ХАЙР

Дуои хайр меҳоҳам, аё модар,

Дуои хайр меҳоҳам!

«Ниҳол аз обу Инсон аз дуо ёбад камоли умр»
Шунидам аз забони ту,
Дуоям деҳ, набинам то заволи умр.
Аз он рӯзе, ки худро мешиносам ман,
Агар болида бошам, аз дуои хайр болидам,
Агар нолида бошам, бо дарег аз саркашии хеш нолидам.

Ҳақназар Ғоиб

Савол ва супориш

1. Дар мисраи якум мухотабро ёфта, оҳанги мисраи дуюмро шарҳ диҳед.
2. Чаро мисраи сеюм дар нохунак навишта шудааст? Мисраи чорум ҷумлаи яктаркиба аст ё дутаркиба?
3. Чӣ гуна одамро саркаш мегӯянд?

ОВОЗ ВА ҲАРФ. АЛИФБО (АЛФАВИТ)

143. Амали кадоме аз ин шахсон овозро ифода мекунад, амали кадоме аз онҳо ҳарфро. (бошад, бехтар)
Аз рӯйи расм нақл нависед.

Овозхоро мо талаффуз мекунем ва мешунавем. Масалан, мо дар калимаи модар овозҳои м, о, д, а, р -ро талаффуз мекунем.

Овозхоро бо ҳарфҳо ифода менамоем. Овозҳои калимаи модарро бо воситаи ҳарфҳои м, о, д, а, р менависем. Ҳарфҳоро мебинем ва менависем.

Дар давраҳои қадим хат набуд ва одамон фақат аз нутқи шифоҳӣ истифода мебуданд.

144. Байтро хонда, калимаҳои онро аз ҷиҳати иштироки овозҳо ва ҳарфҳо шарҳ диҳед.

Ҳусни хат беҳ зи ҳусни дилдор аст,

Ҳамчу моҳе, ки дар шаби тор аст.

Миралии Хаттот

Савол ва супориш

1. Иштироки кадом пайвандакро дар ин байт мушоҳида мекунед?

2. Моҳи шаби тор –ро маънидод кунед.

145. Миқдори овозу ҳарфҳои калимаҳои зеро муайян кунед. Гӯед, ки чаро миқдори овозҳо ба миқдори ҳарфҳо баробар нест.

Шахло, гиря, дарё, чоряк, сеяк, Юсуф, Юнус, мебарояд, биёед.

Талаффузи баъзе калимаҳо аз навишташон фарқ мекунад:

Талаффуз

Навишт

ойэд

оед

баройэд

бароед

бийойэд

биёед

146. Матро ифоданок хонед ва аз он ҳарфҳоеро ёбед, ки аз ду овоз таркиб ёфтаанд.

ПОНЗДАҲСОЛА

Писарбачае бисёр шӯх буд ва модараш қарор дод, ки ӯро ба деҳа, ба назди бобову бибияш фиристад. Баъди як моҳ аз деҳа ба чунин мазмун мактуб омад: «Чалолуддин бачаи нағз, аммо шӯх, гӯед, ки ӯро кай фиристем?»

«Вақте ки понздаҳсола шавад,»- навишт мактуби ҷавобӣ модар ба хешовандонаш.

Аз маҷаллаи «Истиқбол»

Савол ва супориш

1. Муайян кунед, ки калимаи баъд аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. Ҷавоби модарро чӣ тавр мефаҳмед?

Ҳарфҳо аломатҳои шартие мебошанд, ки овозҳоро ифода мекунанд. Овозҳоро дарозу кӯтоҳ, баланду паст талаффуз карда метавонем, аммо ҳарфҳо чунин хусусият надоранд. Онҳо хурду калон, чопиву дастӣ мешаванд.

147. Овозҳои а, б, э, с, и, ӯ, у, ф-ро равшан талаффуз кунед ва онҳоро дар сохтани калимаҳо истифода баред.

148. Чанд калимае нависед, ки дар онҳо миқдори овозҳову ҳарфҳо бо ҳам баробар бошанд.

Бо тартиби муайян навиштан ва номбар кардани ҳарфҳо алифбо ном дорад. Калимаи «алифбо» аз номи ҳарфҳои аввали алифбои арабӣ алиф ва бо ташкил ёфтааст.

Алифбои имрӯзаи тоҷикӣ дар асоси алифбои русӣ тартиб ёфтааст ва аз 35 ҳарф иборат аст. Калимаҳо дар луғатҳо, рӯйхатҳо, журнали синф, китоби рақами телефонҳо аз рӯи тартиби ҳарфҳо оварда мешаванд.

149. Матро хонед ва ба имлои ҳарфҳо ва талаффузи овозҳои калимаҳои ишоратшуда диққат диҳед.

Арасту (Аристотел) бузургтарин файласуф ва донишманди ҷаҳонӣ аст, ки дар соли 384 ё 380 пеш аз милод дар

шаҳри Стагиратели Юнони қадим ба дунё омад ва аз овони кӯдакӣ аз падару модар ятим монд ва дар синни 18 - солагӣ ба ҳавзаи илмии Афлотун дохил шуд ва муддати 20 сол дар ҳузури Афлотун таҳсил карда, пас аз он бо даъвати Филип – подшоҳи македонӣ ба таълим додани писараш Искандар машғул шуд. Донишмандон Арастура “муаллими аввал” мегӯянд. Дар синни 63 солагӣ, дар соли 322 пеш аз милод вафот кард.

Савол ва супориш

1. Ба талаффузи калимаи касб аҳамият диҳед.
2. Вафот кардан –ро боз чӣ гуфтан мумкин аст?

Алифбо ва номи ҳарфҳо							
Чопӣ	Аа	Бб	Вв	Гг	Ғғ	Дд	Ее
Дастӣ	<i>Аа</i>	<i>Бб</i>	<i>Вв</i>	<i>Гг</i>	<i>Ғғ</i>	<i>Дд</i>	<i>Ее</i>
Номи ҳарф	а	бе	ве	ге	ге	де	йе
Чопӣ	Ёё	Жж	Зз	Ии	й	Йй	Кк
Дастӣ	<i>Ёё</i>	<i>Жж</i>	<i>Зз</i>	<i>Ии</i>	<i>й</i>	<i>Йй</i>	<i>Кк</i>
Номи ҳарф	йо	же	зе	и	и-имло	йот	ке
Чопӣ	Ққ	Лл	Мм	Нн	Оо	Пп	Рр
Дастӣ	<i>Ққ</i>	<i>Лл</i>	<i>Мм</i>	<i>Нн</i>	<i>Оо</i>	<i>Пп</i>	<i>Рр</i>
Номи ҳарф	ке	ле	ме	не	о	пе	ре
Чопӣ	Сс	Тт	Уу	Үү	Фф	Хх	Ҳҳ
Дастӣ	<i>Сс</i>	<i>Тт</i>	<i>Уу</i>	<i>Үү</i>	<i>Фф</i>	<i>Хх</i>	<i>Ҳҳ</i>
Номи ҳарф	се	те	у	ӯ	фе	хе	хе
Чопӣ	Чч	Ҷҷ	Шш	Ъъ	Ээ	Юю	Яя
Дастӣ	<i>Чч</i>	<i>Ҷҷ</i>	<i>Шш</i>	<i>Ъъ</i>	<i>Ээ</i>	<i>Юю</i>	<i>Яя</i>
Номи ҳарф	че	ҷе	ше	аломати сакта	э	йу	йа

150. Ному насаби адибонро бо риояи тартиби ҳарфҳои алифбои тоҷикӣ нависед.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯшакури Балхӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Сотим Улуғзода, Мирсаид Миршакар, Абдурахмони Чомӣ, Лоиқ Шералӣ, Мирзо Турсунзода, Умари Хайём, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ.

151. Шеърро ифоданок хонед ва калимаҳои онро мувофиқи тартиби алифбо нависед.

Хуштар зи китоб дар ҷаҳон ёре нест,
Дар ғамкадаи замона ғамхоре нест.
Ҳар лаҳза аз ӯ ба гӯшаи танҳой,
Сад роҳате ҳасту ҳаргиз озоре нест.
Абдурахмони Чомӣ

Луғат:

ғамкада-ғамхона, хонаи ғам

Супоришҳо

1. Аз ҷадвали алифбо ҳарфҳои ҳамшакл ва монандро нависед.
2. Шеърро аз ёд кунед.

ОВОЗҲОИ САДОНОК ВА ҲАМСАДО

152. Овозҳои б, о, у, и, д, б, ч, а-ро талаффуз кунед ва гӯед, ки дар талаффузи кадом овозҳо ҳавои аз шуш бароянда озод мебарояд ва ва дар талаффузи кадоме ба монеа дучор мешавад.

Вобаста ба тарзи талаффуз овозҳои нутқ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: садонокҳо ва ҳамсадоҳо.
--

153. Шеърро ифоданок кироат кунед. Аз мисраъҳои охир овозҳои садоноку ҳамсадоро ёфта, онҳоро дар сатрҳои алоҳида нависед.

ТОЧИКИСТОН

Офтобат шуълаафшон,
Осмонат ахтаристон.
Ахтари ман дар фазоят.
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Мазраи сарсабзи деҳқон,
Хоки зархези Зарафшон.
Сарзамини родмардон,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Кӯҳҳоят сар ба афлок,
Рӯдҳоят шӯху бебок.
Мардумат дар мардумӣ тоқ,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Зери шаҳболи ту растам,
Дил ба дунёи ту бастам.
То ту ҳастӣ, бо ту ҳастам,
Тоҷикистон, Тоҷикистон.

Баҳринисо

Луғат:

ахтаристон – ситоразор

мазраъ- замини қорам, киштзор

Савол ва супориш

1. Ахтаристон аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст?
2. Мухотаро дар шеър муайян кунед.
3. Шеърро аз ёд кунед.

154. Матнро нависед. Овозҳои садоноку ҳамсадои ҷумлаи аввалро муайян кунед.

Одинаи мо, ки ҳеҷ гоҳе чашмаш аз ашки ятимӣ хушк на-
шудааст, рамаи худро ба чаро сар дода, имрӯз танҳо дар

ин тамошогоҳи табиат худро аз ҳама ғам ва кулфат фориф ва дилашро аз андешаи ҷафоҳои Арбоб-Камол ҳолӣ дида, ба болои тахтасанге баромад, якпахлӯ хобида, дар дарёи беҳудии тамошо ғарқ шуда буд. Ба андозае ки ғамгинӣ ва алам кадом аст, ба хотираш намегузашт, агарчи гоҳо «как... как...» –ҳои кабки дарӣ, ки аз тегаҳои дурдасти кӯҳсоре ба гӯшаш расида, ўро аз алами беҳудии тамошо андаке ба худ меовард, вале худи ин ҳол ҳам як олами тамошои дигар буд.

Садриддин Айни

Луғат:

фориф – ҳолӣ, озод аз чизе

Савол ва супоришҳо

1. Ба талаффузи калимаҳои якпахлӯ ва кӯҳсор аҳамият диҳед, чиро мушоҳида мекунед?

2. Дарёи беҳудӣ чӣ маъно дорад?

3. Бо истифода аз калимаи кабк ибораҳо созед.

155. Ба ҷои нуқтаҳо овозҳои мувофиқи садоноку ҳамсадоро гузоред.

А...р, а...оба, к...ча, за...д, ни...ол, ...дгор, ...одар, ма...б, х...на, ...иёҳ, ра...қ, му...им, о...оз, д...ст, к...д.

САДОНОКҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОНҲО

156. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Ба зери овозҳое, ки хангоми талаффузи онҳо ҳаво бе монеа аз шуш мебарояд, хат кашед.

Тоҷикистон, сари ҳар санги ту бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи хори ту бароям чаман аст.
Заррае некам агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае хубам агар, ҳусни ту мероси ман аст.

Гулрухсор

Садонокҳо овозхое мебошанд, ки ҳангоми талаффуз ҳавои аз шушбароянда ба монеа дучор намешавад. Садонокҳо ҳиҷосоз буда, шаштоанд: а, и, о, у, э, ӯ.

Садонокҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Дар талаффузи садонокҳои о, у, ӯ лабҳо иштирок мекунанд. Садонокҳои и, э, а бе иштироки лабҳо талаффуз мешаванд. Даҳон дар талаффузи баъзе садонокҳо (а, э, о) кушодатар бошад, дар талаффузи садонокҳои дигар (и, у, ӯ) тангтар аст.

157. Садонокҳои а-у, э-и, о- у-ро аввал дар алоҳидагӣ, баъд дар таркиби калимаҳои дар-дур, се-сӣ, боз-буз талаффуз намоед. Гӯед, ки дар талаффузи кадоми онҳо даҳон калонтар кушода мешавад.

158. Матнро бодикқат хонда, калимаҳои онро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

Як қатор чистонҳои халқӣ ба гулҳои гуногуни хушрангу бӯй бахшида шудаанд. Гул рамзи дустӣ ва ишқу муҳаббат инсонист. Он ба ҳусну латофати табиати хуррам ҳусну таровати тоза бахшида, машоми ошиқону маъшӯқони дилдодаро муаттар месозад. Шояд мардум дар баҳорон гулро чида, бӯйида, дар сар зада, сипас чистони зеринро офарида бошанд.

Гар даҳонаш во шавад,
Бӯйи хуше пайдо шавад? (Гул)

Асадулло Сӯфиев

Луғат:

ғизол-оҳу

рамз- сухани пӯшида, имо, ишорат

машом- димоғ, бинӣ

муаттар- атрнок, хушбӯ

Савол ва супоришҳо

1. Даҳ калимаи мураккабе нависед, ки яке аз чузъҳояшон гул бошад.
2. Кадом гулҳо номи занонаро ифода мекунанд?
3. Ғарзи калимаи «чистон»-ро муайян кунед.

159. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва ба мазмуни онҳо диққат диҳед.

1. Аввал андеша, баъд гуфтор.
2. Бингар, ки чӣ мегӯяд, мангар, ки кӣ мегӯяд.
3. Доно донаду пурсад, нодон надонаду напурсад.
4. Забон дар ҷойи худ истад, забон аст, агар каме бурун ояд, зиён аст.

Савол ва супоришҳо

1. Ҷумлаҳо аз ҷиҳати сохт дар ин ҳикматҳо ҷӣ гунаанд?
2. Ҳикмати дуҷумро шарҳ диҳед.
3. Дар таллаффузи калимаҳои бино (бинои мактаб) ва бино (одами бино) ҷӣ тафовутро мушоҳида мекунед?

160. Байтҳои зеринро бо риояи талаффузи равшану дарози садонокҳои и –й ва у –ӯ ифоданок хонед.

Мир сарв асту Бухоро бўстон,
Сарв сӯи бўстон ояд ҳаме.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Зи дониш дили пир барно бувад.

Фирдавсӣ

ОВОЗҲОИ ҲАМСАДО

161. Овозҳои б, д, г, к, в, ф, л, й, ч, ч –ро дар муқоиса бо овозҳои а, и, у, э талаффуз намоед.

Овозҳое, ки дар талаффузи онҳо ҳавои аз шуш бароянда ба монеа дучор мешавад, ҳамсадо ном доранд.

Ҳамсадоҳо бисту сетоанд: б, п, м, в, ф, д, т, ч, ч, з, с, ж, ш, н, л, р, й, г, к, ғ, х, қ, х.

162. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед.

МОДАР

Дарди ҷонкоҳе домони модарро саҳт гирифта ва аз зӯри он аъзои баданаш суп-сурх гаштаву ҷисмаш ба ларза омада буд. Рӯи ҷогаҳ хобида буду хешу ақраба дар атрофаш. Бидуни нолише дандон ба дандон монда, алорағми дард истодагарӣ мекард. Вале ногоҳ хастаҳолона ба сӯи дар нигариста, дар андомаш нишони ташвише падид омад ва зӯр зада мекушид, ки чизе гӯяд. Назди дар тифли хурдсолар азми берун баромадан дошт. Модар ҷӣ мехост, касе намефаҳмид. Пас аз лаҳзае аз ҳуш рафт ӯ.

Баъди кӯшишҳои зиёди табибон ва ҳазору як доруо дармон модар шифо ёфта ба по хест. Рӯзе духтари калонияш ёди он лаҳзаҳо намуда, аз модар суол кард:

- Модарҷон, ҳамон вақт, ки дарди ҷонкоҳу беамон доштед, ҳатто ба лаб қушодан маҷолатон набуд, сӯи дар нигари-

ста, чӣ гуфтан мехостед?

- Ҳа, дар ёдам ҳаст, духтаракам, - посух дод модар, - он вақт ҳис кардам, ки додарчаат аз дар баромадан мехост, вале дар тан танҳо куртаи нимостине дошту берун - хунук. Шамол хӯрдаву касал шуда, азоб кашиданаш яқин буд. Ман аз ҳамин ҷиҳат ташвиш доштам.

Абдурауф Муродӣ

Луғат:

акрабо – ҳешу таборон

алорағм - бар хилофи, бар акси

маҷол - кудрат, қувват

Савол ва супоришҳо

1. Овозҳои садонок ва ҳамсадои ҷумлаи аввали матнро шуморед. Гӯед, ки кадоме аз овозҳо бештар истифода шудаанд.

2. Суол кард -ро боз чӣ тавр ифода кардан мумкин аст?

3. Матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?

Тарзи тартиб додани нақшаи содаи

ҳикояи «Модар»

1. Аз дарди ҷонкоҳ ба ларза омадани ҷисми модар.
2. Ба ташвиш омадани ӯ ва мақсадашро нафаҳмидани касе.
3. Ғамхории модар ба фарзанд.

Супориш

Дар хона аз рӯйи ягон ҳикоя нақша тартиб диҳед.

163. Тез ва бурро хондани тезгӯякро машқ кунед.

Чӯча дар чӯча,

Чӯча дар кӯча.

164. Ба чойи нуқтаҳо ҳамсадоҳои мувофиқ гузошта, зарбулмасалҳоро нависед.

Авва... ҳа...соя, ба...д, хо...а. Ага... гуфта... сим ас..., хо...ӯ...ӣ зар аст. ...гар се...ад за...бо..., до...ӣ, фу...ун не...т. Аё...ро чӣ ҳо...ат ба баё...? Аз да...лати шо...ӣ кӯ... мак о... мехӯра...

165. Матнро хонед ва сархати охириро нависед. Ба зери овозҳои ҳамсадо, ки бо ёрии лабҳо талаффуз мешаванд, хат кашед.

ДАРСИ ИБРАТ

Подшоҳе буд, ки дар зулму бедод ба мардум аз ҳад гузаронида буд ва тамоми мардуми кишвари ӯ аз вай безор буданд ва дуои бадаш мекарданд. Ин подшоҳ боре ба шикор рафту баъди баргаштан ба дарбори худ тамоми кирдору рафтори худро тағйир дод. Зиндониёни зиёдеро, ки бегуноҳ ҳабс шуда буданд, озод намуд, аз кишоварзон андозҳои гаронро бекор кард, ба муҳтоҷону бечорагон аз ҳазина моли зиёд бахшид, онҳоеро, ки дар ҳаққи мардум ҷабр намуда буданд, ба ҷазояшон расонд.

Яке аз ходимони дарбор, ки ба подшоҳ хеле наздик буд, аз ин тағйири ногаҳонии рафтору кирдори подшоҳ пурсон шуд, подшоҳ дар ҷавоб гуфт,

-Вақте ки ба шикор рафта будам, дидам, ки саге ба рӯбоҳе ҳамла овард ва пойи рӯбоҳро шикаст. Дар ин асно яке аз сангҳое, ки шикорчӣ партофта буд, ба пойи саг зад ва пойи сагро шикаст. Ман аз тамошои ин ҳодиса барои худ панде гирифтам ва байтҳои зерин ба хотирам расид ва тарки ҷабру зулм кардам:

Ба чашми хеш дидам дар гузаргоҳ,
Ки зад бар ҷони мӯре мурғаке роҳ.

Ҳанӯз аз қайди минқораш напардохт,
Ки мурғи дигар омад, кори ӯ сохт.

Аз «Ҷавомеъулҳикоёт»

Луғат:

кишоварз – деҳқон

минқор – нӯли мурғон ва парандагон

Савол ва супоришҳо

1. Тарзи ифодаи матнро муайян кунед ва гӯед, ки он бо кадом услуб тааллуқ дорад.

2. Калимаи муҳтоҷ –ро шарҳ диҳед.

3. Мақоли Адабро аз кӣ омӯхтӣ? Аз беадаб ба мазмуни ин матн чӣ муносибат дорад?

Дар талаффузи овозҳои ҳамсадо лабҳо, забон, забонча ва ҳалқ иштирок мекунад. Аз ин рӯ, ҳамсадоҳоро ба лабӣ (б, п, м, в, ф), нешизабонӣ (д, т, з, с, ж, ш, ч, ҷ, н, л, р, й, г, к), забончагӣ (ғ, х, қ) ва ҳалқӣ (ҳ, ъ) ҷудо мекунад. Ҳангоми талаффузи овозҳои м, н як қисми ҳаво аз холигии димоғ ба берун мебарояд. Онҳоро ҳамсадои димоғӣ низ меноманд.

166. Порчаҳои шеърро хонед ва онҳоро аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед. Ба зери ҳамсадоҳои димоғӣ хат кашед.

Ватан ҳамчу модар муқаддас бувад,
Касе созадаш хор, нокас бувад!

Ватан гар бимирад, шавӣ номурод,
Шавӣ рӯсияҳ дар ҷаҳон умрбод!

Ватан нури чашму ватан обрӯст,
Ватан модар асту зи ҳар чӣ нақӯст.

С.Мирализода

167. Аз калимаҳои зер ҳамсадоҳоро чудо кунед ва ба тартиби зайл нависед: лабӣ, нешизабонӣ, байнизабонӣ, бехизабонӣ, забончагӣ, ҳалқӣ.

Зиндагӣ, хонадон, омӯзгор, Тоҷикистон, кӯҳсор, кокул, човидон, муҳаббат, модарчон, қасам, ғусса.

ҲАМСАДОҲОИ ЧАРАНГДОР ВА БЕЧАРАНГ

168. Гӯшҳоятонро бо кафи дастҳоятон пӯшонид, ҳамсадоҳи б-п, д-т, г-к, ч-ҷ, ғ-х-ро чанд бор равшану бурро талаффуз кунед. Чиро мушоҳида кардед? Гӯед, ки талаффузи кадом овозҳо шунавоатару чарангдортар аст.

169. Чуфти калимаҳоро бодикқат талаффуз карда, фарқи онҳоро гӯед.

банд-панд	васл-фасл
дор-тор	зард-сард
ганда-канда	ҷой-ҷой

Ҳамсадоҳоро аз рӯйи иштироки садо ва шавшув ба чарангдору бечаранг чудо мекунамд.

Ҳамсадоҳи чарангдор бо лаҳн ва ҳамсадоҳи бечаранг бе лаҳн талаффуз мешаванд. Лаҳнро лапиши мураттаби садопардаҳо ба вучуд меоварад.

Ҳамсаҳои чарангдор сздаҳтоянд: б, в, д, г, ч, з, ж, ғ, р, л, м, н, й.

Ҳамсадоҳи бечаранг даҳтоянд: п, ф, т, к, қ, с, ш, х, қ, ҳ.

Ҳамсадоҳи чарангдор ва чуфти бечаранги онҳо								Ҳамсадоҳое, ки чуфт надоранд							
								бечаранг				чарангдор			
б	д	г	ҷ	з	ж	ғ	в	к	қ	ъ	р	л	м	н	й
п	т	к	ч	с	ш	х	ф	-	-	-	-	-	-	-	-

170. Ҳамсадоҳои аввали калимаҳои зеринро бо чуфтҳои чарангдор ё бечарангшон иваз намоед. Намуна: Банд-панд...

Банд-	Фаҳм-	Дор-	Сер –
Бар-	фасл-	забт-	хор-
Бас-	канда-	зар-	хайр-
Баст-	коҳ-	зард-	чанг-

171. Матро нависед. Ба зери ҳамсадоҳои чарангдор як ва ба зери ҳамсадоҳои бечаранг ду хат кашед.

МАКТАБИ МО

Мактаби мо дар бинои калони сафед ҷой гирифта, синфҳо равшан ва озода, фаршҳо ҳама тахтагин, дар ҳар синф ду қатор партаҳои сиёҳ гузошта шуда буд. Мактаби деҳагии мо, ки дар анбори як дараҷа таъмиршуда ҷой гирифта буд, бо мактаби намунаи Тӯс асло баробар шуда наметавонист. Рӯи ҳавлии калони мактаб ҳамеша об зада рӯфтагӣ, аз байнаш ҷӯйи об равон, он тарафи ҷӯй боғ буд. Дар саҳни мактаб мо дарси гимнастика мегузaronидем. Дар боғ бошад, дар вақти танаффус бозӣ мекардем.

Сотим Улғзода

Савол ва супориш

1. Дар талаффузи калимаи анбор чиро мушоҳида кардед?
2. Дар хона дар бораи мактабатон ҳикоячае нависед.

Дар забони тоҷикӣ барои осон шудани талаффуз дар охири баъзе калима ҳамсадоҳои чарангдор ба ҳамсадои бечаранг бадал мешаванд:

касб (касп)

санҷид (санҷит)

кабуд (кабут)

калид (калит)

лағад (лағат)

сабад (сабат)

Ётбарсарҳо ва имлои онҳо

172. Калимаҳои зеринро бо нишон додани тарзи талаффуз дар қавсайн нависед. Намуна: Ёдгор (Йодгор).

Ёдгор, Юсуф, Юнус, ёсуман, Яхё, ятим, ях, Есенин.

Супориш

Миқдори овозҳоро бо ҳарфҳо муқоиса кунед.

Ҳарфҳои е, ё, ю, я дар забони тоҷикӣ ду овозро ифода мекунанд. Ин овозҳо аз ҳамсадои ӣ ва садонокҳои э, о, у, а таркиб меёбанд: ӣ+э, ӣ+о, ӣ+у, ӣ+а. Ин ҳарфҳоро ётбарсар меноманд.

173. Калимаҳои ҳарфи ётбарсар доштаро нависед ва талаффузи онҳоро машқ кунед.

Об, дар асл бисёр аст. Аммо ҳамаи он барои истеъмол мувофиқ намеояд. Оби баҳру уқёнусҳоро истеъмол кардан мумкин нест, зеро молмоли моддаҳои химиявӣ буда, барои тансиҳати одам зиёновар ҳастанд. Одам асосан аз обе, ки пирахҳо ва чашмасорон ҳаҷаш меоваранд, истифода мебарад. Дар миқёси ҷаҳон ин навъи об фаровон намебошад. Мамлакатҳои ҳастанд, ки аз оби ошомиданӣ танқисӣ мекашанд. Онҳо, инчунин, обро аз кишварҳои, ки оби ошомиданиашон миқдоран зиёд аст, бо нархи гарон харидорӣ мекунанд. Барои шустушӯ ва дигар зарурат оби баҳру уқёнусро қор мефармоянд. Оби ошомиданӣ сарвати бебаҳост. Дар сурате ки шумораи одамони рӯйи олам сол ба сол меафзояд... эҳтиёткорона сарф кардани оби тоза зарурати бештар ҳосил кардааст.

Луғат:

танқисӣ - камӣ, норасоӣ

сарват - боигарӣ, дорӣ

Савол ва супоришҳо

1. Гӯед, ки калимаи эҳтиёткорона аз чанд ҳарфу чанд овоз иборат аст.

2. Барои чӣ Обро сарфакорона истифода баред мегӯянд?

3. Мазмуни ҳикматҳои «Об-рӯшноист, «Обу ободонӣ», «Обу ҳаёт»-ро шарҳ диҳед.

4. Тарзи ифодаи матнро муайян намоед.

174. Машқро хонед ва калимаҳои ю, ё, я доранд, нависед ва ба талаффузи онҳо аҳамият диҳед.

1. Як бегоҳ мо ба пешгоҳи чанг мерафтем. Барфи бисёр борида буд. Мебоист аз байни дарахтон рӯй- рӯйи барфҳои бераҳа қадам мезадем. Барфҳо аз шоҳаҳои дарахтон тӯда-тӯда ба сарамон меафтиданд. Ҳаво торафт торик мешуд. Лаб-лаби ҷӯи яхбаста қадамзанон ногоҳ ба ботлоқ даромада рафтам. (А.Қаҳқорӣ) 2. Ҷавонию тавонӣ- пирию нотавонӣ. (Зарбулмасал) 3. Аз Юсуфӣ исбот пурсидаанд, ки ғояти та-

возӯъ чист?

Гуфт: - Он ки аз хона бурун оӣ ва ҳар киро бинӣ, чунон донӣ, ки беҳтар аз туст. (Ф.Аттор)

Луғат:

ҒОЯТ-ниҳоят, андоза, ҳад

ТАВОЗҮЪ- хоксорӣ, фурутанӣ

Савол ва супориш

1.Кадом ётбарасар бисёр вақт ду овозро ифода намекунад ва чаро?

2.Бо ётбарсарҳо ду мисолӣ нависед ва мисолҳои ёфтаатонро дар ҷумлаҳо ба кор баред.

ИМЛОИ И ВА Ӣ

175. Матнро бурро ва ифоданок хонда, калимаҳои бо ҳарфҳои и ва ӣ тамомшударо дар ду сатун нависед ва имлои онҳоро дар хотир нигоҳ доред.

САРДОР ВА ДАСТЁРИ ОИЛА

Ман он сол дар оилаамон ҳам ба ҷои падар, ҳам ба ҷои модар ва ҳам ба ҷои дастёр кор мекардам.

Азбаски акаам ҳанӯз нимбемор ва додаронам хурдсоли аз беморӣ нав халосшуда буданд, ба ҳеҷ кор ёрӣ дода наметавонистанд.

Модарам бинобар бемориаш он сол шинии тут пухта натавониста, як ҷуволча тутмавиз карда монда буд. Як зани ҳамсоя ба ман аз тутмавиз ҳалвоитар пухтанро ёд дод, ки ҳар ҳафта ду бор ҳалвоитар мепухтам ва ин дар тамоми ҳафта барои мо нонхӯриш мешуд. Ба осӣе ҷуворӣ бурда, орд карда меовардам. Зани Иброҳимхоҷа ҳар ҳафта зағора пухта медод. Бештарини хӯроки мо он зимистон ҳалвоитари ордичуворигӣ бо зағора буд. Ҳафтае як бор шӯрбо ва оши кашк ҳам мекардем.

Ман бозоргардӣ, ошпазӣ ва чомашӯӣ мекардам, ҳам чоку
пораи либосҳоямонро медӯхтам...

Садриддин Айни

Луғат:

шинӣ – ширинӣ

зағора – як навъи нон

кашк – чаккаи хушккардашуда, курут

Савол ва супоришҳо

1. Беморӣ ба кадом савол ҷавоб мешавад? Бемор чӣ?

2. Гӯед, ки шумо ба кадом ҳунаро таваҷҷуҳ доред.

176. Калимаҳоро бурро талаффуз карда, ҷойи задаро бо аломати ишора намоед. Ба мавқеи ҳарфи ӣ бодикқат таваҷҷуҳ намоед.

Водӣ, бозӣ, дӯстӣ, кӯҳӣ, пастӣ, баландӣ, хушбахтӣ, шолӣ, зиндагӣ, некӣ, сурхӣ, хонагӣ, омӯзгорӣ, нармӣ, тӯтӣ, деҳқонӣ, ширинӣ, озодӣ, ваҳшӣ, даштӣ, деҳқонӣ, зардӣ, дӯзандагӣ, нури, дастӣ, ободӣ.

Садоноки и ду тарзи навишт дорад: и ва ӣ. Ҳарфи и дар мавридҳои зерин навишта мешавад: а) дар аввал ва мобайни калима: ин, илм, инсон, давидан, китоб, дирӯз, Амридин, шоҳин;

б) дар охири пешоянд, пайвандак ва ҳиссаҷаҳо: ки, чи, аз сабаби, ҳангоми, мисли, балки, азбаски, кошки, вақте ки, зеро ки;

в) дар охири калимаи муайяншаванда чун бандаки изофӣ: забони модарӣ, китоби шавқовар, хонаи калон.

Бандаки изофӣ бе зада талаффуз мешавад.

177. Ба имлои калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед.

1. Аҳмад-махдум ба ин ҷо барои дамгирӣ меомад. (С. Айни)
2. Дар пеши дарвоза амакам маро пешвоз гирифт. (С. Айни)
3. Иқболхола дар рӯи кат ду-се кӯрпачаро болои ҳам

партофта... ба чокдӯзӣ машғул шуд. (Ф.Мухаммадиев)
4.Падарам дар ҳаққи Абдунабӣ, ки хизматгори деринаамон буд, бисёр ноинсофӣ карда истодааст. (С.Айнӣ) 5.Азбаски ўро дӯст медоштам, ҳукман мурданаширо намехостам. (Ҷ.И-кромӣ) 6.Кошки як бор аз наздик меидам! (С.Улуғзода)

Ҳарфи ӣ танҳо дар охири калима ва дар мавридҳои зерин навишта мешавад:

а)дар охири калимаҳои решагӣ: моҳӣ, тутӣ, олій, водӣ, шолӣ;

б)ҳамчун пасванд дар охири исмҳои сохта ва сифатҳои нисбӣ: некӣ, кӯхӣ, бадӣ, зебой;

в)ҳамчун бандакҳои феълӣ (рафтӣ, навиштиӣ) ва ҳабарии шахси дуоми шумораи танҳо (рафтаӣ, гуфтаӣ).

178. Порчаҳои шеърро хонед ва вазифаи ҳарфи ӣ - ро дар калимаю ибораҳои ишорашуда шарҳ диҳед.

Модари чонам
Шухрату шонам,
Пораи чонам,
Набзи замонам,
Фаҳри ҷаҳонам,
Модари чонам,
Модари чонам.
Ахтари мой,
Гавҳари мой,
Сарвари мой,
Ёвари мой,
Модари чонам,
Модари чонам.
Рамзи баҳорӣ,
Зеби диёрӣ,
Сулҳшиорӣ,
Муъҷизакорӣ,

Модари чонам,
Модари чонам.

Луғат:

набз-чунбиши раги инсону ҳайвон, ки аз ҳаракати дил ба вучуд меояд

ахтар-оташпора, лахча

гавҳар-марворид, санги қиматбаҳо

ёвар-ёридиҳанда, мададгор

Супориш:

Шеърро маънидод ва аз ёд кунед.

179. Калимаҳоеро, ки дар онҳо «й» ҳамчун пасванд истифода шудааст, чудо кунед.

Шодӣ, қаҳрамонӣ, некӣ, хунукӣ, алафдаравӣ, баландӣ, хиштрзӣ, моҳӣ, далерӣ, шолӣ, танҳой, шиноварӣ, муаллимӣ, водӣ, доимӣ, холӣ, нодонӣ, ватандӯстӣ.

180. Даҳ калимае созед, ки ҳарфи ӣ дар онҳо чун бандаки феълӣ ва хабарӣ омада бошад.

Дар охири баъзе калимаҳо ҳарфи ӣ навишта шавад ҳам, зада намегиранд. Чунончи:

Ту шоирӣ. Шоирӣ хунари ҳар кас нест.

Ту деҳқонӣ. Деҳқонӣ касби пурбаракат аст.

Дар калимаҳои сутуни якум –ӣ ҳамчун бандаки хабарӣ бе зада талаффуз мешавад. Дар калимаҳои сутуни дуюм ӣ- пасванд аст ва заданок талаффуз мешавад.

181. Дар байти зерин тарзи талаффузи калимаи «мардӣ»-ро дар ҳар ду мисраъ шарҳ диҳед.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Савол ва супориш

1. Фитода-ро шарҳ диҳед.
2. Шеърро бе ғалат ва буро хонда, маънидод кунед.

182. Ибораҳои ҳар ду сутунро хонда, фарқи калимаҳои ишоратшударо аз ҷиҳати имло (навишт) ва талаффуз гӯед.

1. Кори синфӣ	Синфи калон
2. Рӯзномаи деворӣ	Девори баланд
3. Қувваи дӯстӣ	Дӯсти ман

183. Матро нависед, вазифаҳои и ва ӣ –ро шарҳ диҳед.

Ҳикмат: Суқрот гӯяд: -Ҳеч ганҷе беҳтар аз хунар нест ва ҳеч душман бартар аз ҳӯи бад нест ва ҳеч иззе бузургвортар аз дониш нест ва ҳеч пиroyа беҳтар аз шарм нест.

Пас, омӯхтанро вақте пайдо макун, чи дар ҳар вақт ва дар ҳар ҳол, ки бошӣ, чунон бош, ки як соат аз ту дарнагузарад, то донише наёмӯзӣ. Ва агар дар он вақт доное ҳозир набошад, аз нодоне биёмӯз, ки дониш аз нодон низ бибояд омӯхт, аз он ки ҳар гоҳ ба чашми дил дар нодон нигарӣ ва басирати ақл бар вай гуморӣ, он чӣ туро аз вай нописандаида ояд, донӣ, ки набояд кард. Чунонки Искандар гуфт (ҳикмат): «Ман манфиат на ҳама аз дӯстон ёбам, балки аз душман низ ёбам. Аз он чи агар дар ман феъле зишт бувад, дӯстон бар мӯчиби шафқат бипӯшононанд, то ман надонам ва душман бар мӯчиби душманӣ бигӯяд, то маро маълум шавад, ин феъли бадро аз ҳештан дур кунам»...

Ҳаҷвирии Қазвинӣ

Луғат:

изз -иззат, эҳтиром, шараф

пиroyа, пероя - зебу зинат, ороиш.

басират - биной, хушёрӣ, зиракӣ

гуморӣ - гумоштан, таъйин кардан, муқаррар кардан

мӯчиб - сабаб, боис
шафкат - меҳрубонӣ, дилсӯзӣ

Савол ва супоришҳо

1. Бо калимаҳои дон, нодон, дӯст, душман ҳарфи ӣ илова карда, бо онҳо ҷумла созед.
2. Магар аз нодон омӯхтан мумкин аст?
3. Аз душман чӣ тавр манфиат мерасад?
4. Зарбулмасали «Аз дӯсти нодон душмани доно беҳтар»-ро шарҳ диҳед.

184. Аз калимаҳо ба воситаи бандаки изофӣ (-и) ибораҳои ду-секалимагӣ созед ва ба талаффузу навишти бандаки изофӣ зеҳн монед.

Намуна: гули сурх, гули сурхи хушбӯй.

Писар, вазифа, хона, мард, муаллим, модар, ватан, синф, дандон, тут, курта, қалам, Фотима, Ҷамшед, дил, боғ, раҳ, асар, шаҳр, дарё, ҷумҳурӣ, ноҳия.

Бандаки изофӣ (и) зада намегирад ва ба ҷойи он ҳарфи ӣ навиштан ҳатост. Ҳангоми калимасозӣ ӣ ба и иваз мешавад.

бозӣ –бозича

дӯстӣ -дӯстии ягона

бибӣ – бибиҷон

хавлӣ - хавлиамон

Ба ҷадвали зерин диққат диҳед ва мушоҳидаатонро шарҳ диҳед.

Навишти калима	Талаффузи калима
афзоиш	афзойиш
доим	дойим
фармоиш	фармойиш

185. Ба чои нуқтаҳо ҳарфҳои и ва ӣ-ро гузошта, матнро нависед.

Аҳмад-махдум ҳафтае як шаб дар хонаи худ шабнишин... ташкил мекард, к... иштироккунандагон... ин гуна шабҳо бо даъвати махсус ҳоз.р мешуданд. Ин гуна шабн...шин... ҳо бештарин бо базм... мусиқ... ва рақс мегузаштанд ва дар вақт дамгири... навозанда ва хонандагон мушо...ра ё лати-фагӯ... сар мешуд.

Садриддин Айни

ИМЛОИ У ВА Ӯ

186. Калимаҳоро хонед, ба талаффузи овозҳои у ва ӯ зехн монед. Гӯед, ки кадоми ин садонок андаке кӯтоҳтар талаффуз мешаваду кадомаш равшантар.

одами гӯл

дах сӯм

ошро хӯрд

ба хондан кӯш

гули садбарг

суми асп

Комрон ханӯз хурд аст

каждумро куш

Садонокҳои у ва ӯ овозҳои гуногун буда, бо ҳарфҳои у ва ӯ ифода меёбанд. Садоноки у дар аввал, байн ва охири калима меояд: усто, устувор, бузург, дурустӣ, бону, дору, орзу, олу...

Садоноки ӯ низ дар аввал, байн ва охири калима омада метавонад: ӯмоч, зӯр, дӯстӣ, абрӯ, обрӯ...

Фарқи садонокҳои у ва ӯ чунин аст: дар ҳиҷои безада садоноки у моили ихтисоршавӣ аст, аммо садоноки ӯ ихтисор намешавад ва равшан талаффуз меёбад. Муқоиса кунед:

Шӯриш

чӯбин

кӯза

тӯфон

Шутур

чунон

кушод

курта

187. Зарбулмасалу мақолҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Ба талаффузи калимаҳои «ӯ» –дор бештар диққат диҳед.

1.Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд. 2. Давидани гӯсола то кахдон. 3.Он чӣ гум кардаӣ, маҷӯӣ. 4.Обро бину мӯза каш, хаворо бину гӯза каш. 5.Илочи воқеа пеш аз вуқӯъ мебояд. 6. Ангурро хӯру боғаша напурс. 7.Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан.

Савол ва супориш

1. Мӯза, гӯза, рӯза... боз чӣ?

2. Калимаи «гӯё» -ро ба тағйири ҷои зада тарзе талаффуз кунед, ки ду маъноро ифода кунад.

188. Матро бодиққат хонед ва ба ҷойи нуқтаҳо садоннокҳои мувофиқро нависед.

Мардуми тоҷик мақоле дорад, ки ҳар гоҳе нафаре бо каси дигар дуои неке кардан хоҳад, ҳатман мег...яд, ки «тану ҷонат сиҳат бод!». Дуои нек ҳамеша хубу хоҳишҳои м...сбат мудом марғуб аст, аммо суоли инсон ба чӣ тарз метавонад ҷисму р...хи хешро солим нигоҳ дорад, масъалаи дигареро пеши мо мегузорад. Ибни Синоӣ бузург дар яке расоили худ ба ҳамин мазмун фарм...дае дорад, ки инсон модоме ки халқ шуда, барои ӯ зиндагӣ ногузир аст. Ӯ аз х...рдану ошомидан, хуфт...хобу истироҳат, қору фаъолият, сайру саёҳат, варзишу обутоби бадан г...резу гузир надорад. Ҳамчунин Б...алӣ дар ташреҳи варзиши равониву ҷисмонии инсон намудҳои давидан, паридан, г...штингири, м...штзанӣ, роҳгардӣ, з...розмоӣ, чавгонбозӣ ва ғайраро мисол меоварад. Маслиҳат медиҳад, ки варзиши бадан бояд дар тарзи ғоидабахшу мунтазаме сурат бигирад, ки дар ташакк...ли рӯҳу ҷисми одамизода м...соидат кунад.

Аз рӯзномаи «Ҷумҳурият

Лугат:

марғуб - писандида,дилкаш

расоил - ҷамъи рисола; нома, асар

ошомидан - нӯшидан

ташреҳ - шарҳ додан, баён кардан

**189. Чузӣи дуоми таркибҳои зерини чуфтро ёбед ва нави-
сед.**

Мӯру ..., чӯшу..., шабу..., сӯзу ..., чӯбу ..., арӯсу ..., гӯшту
..., дӯғу ..., калӯшу ..., тӯю ..., хариду ..., чӯлу ..., гӯшу ...,
шӯру ...

**190. Матнро рӯбардор карда, имло ва талаффузи кали-
маҳои у ва ӯ –дорро шарҳ диҳед.**

Шухрати «Шоҳнома» торафт меафзуд. Дӯстдорони каломи нафис, ҳавасмандони дostonҳо аз шоир, агарчи барои як шаб бошад ҳам, ягон чилди дostonҳои ӯро ба орият гирифта, дар давраҳои хонанда мешуниданд. Рӯбардор карда бурдани баъзе қиссаҳо низ кам воқеъ намешуд. Агар дар ҷое мардумон халқа гирифта ва овози қиссахоне баланд бошад, ё агар ҷароғи меҳмонхонае шаб то бонги хурӯсон хомӯш нашавад, мегуфтанд, ки он ҷо шоҳномахонист ва гӯянда аксар вақт хато намекард. Абӯ Дулафро мардум талош мекарданд: рӯзе ва шабе набуд, ки ӯро ба ду-се ҷой ба шоҳномахонӣ даъват накунад. Дар як муддати кӯтоҳ дар бораи Фирдавсӣ ва асари ӯ байтҳои ситоишӣ ҳам пайдо шуданд.

Сотим Улугзода

Луғат:

орият - чизеро барои истифода муваққатан аз касе гирифтани

талош - саъю кӯшиш, чидду ҷаҳд

Савол ва супоришҳо

1. Маънои каломи нафис –ро дар матн шарҳ диҳед.
2. Калимаи орият -ро шумо истифода мебаред?
3. «Шоҳнома» -ро кӣ навиштааст? Шумо филми «Рустам ва Сӯҳроб» -ро тамошо кардаед?
4. Чӣ гуна одамонро қиссахон мегӯянд?
5. Бонги хурӯс аз чӣ хабар медиҳад?

Аксаран дар ҳиҷои баста пеш аз ҳамсадои х, й ва аломати сакта (ъ) ҳамеша ӯ навишта мешавад: кӯх, гурӯх, андӯх, рӯх, шукӯх, нух, лӯъбат, мавзӯъ, вукӯъ, бўй, рӯй, чӯй.

Вале дар қисман калимаҳои арабӣ, аосан, пеш а ҳамсадои ҳ ва ӯ ӯ навишта намешавад. Чунончи, дар калимаҳои бухтон, бухрон, тухфа, тавачҷух, зухд, зух, куҳл, куҳна, туҳмат, уҳда, шуҳрат ва калимаҳои, к ибo ҳиҷои «му-» сар мешаванд, ба мисли муҳтарам, муҳлат, муҳтоҷ ва ғайра.

Инчунин, дар калимаҳои луъбат, шуъба, шуъла ва калимаҳои, ки бо ҳиҷои «му-» оғоз меёбанд, ба мисли муъмин, муътабар, муъҷиза ва ғайра.

191 .Табрикноманависиро машқ кунед. Намуна:

ДҶСТИ АЗИЗАМ, ФАРАНГИС!

Туро ба муносибати зодрӯзат самимона муборакбод ме-гӯям. Дар ин рӯзи нек бароят тани сихат, дили шод ва рӯзго-ри ободро таманно дорам.

Бо самимият Ситора.

Супориш

Бо истифода аз ифодаҳои «дар ин рӯзи саид, фирӯз, тан-сихатӣ, некбахтӣ ва дарозумрӣ» ягон дӯсти наздикатонро табрик намоед.

192. 10 калима нависед, ки ҳарфи ӯ дар ҳиҷои баста, пеш аз ҳамсадоҳои х, й ва аломати ъ омада бошад.

193. Шеърро хонед. Ба талаффузи садоноки ӯ диққат диҳед.

ОБАКИ ШҶХ

Обаки шӯхе чу тифли беқарор,
Мешитобад аз миёни кӯҳсор.
Аз баландӣ меравад гул-гулкунон,
Ӯ ба мисли кӯдаки ширинзабон.

Бо раҳи пурсанг поён меравад,
Гоҳ галтон, гоҳ хезон меравад;
Гӯй аз чизе гурезон гаштааст,
Дар канори Панҷ пинҳон гаштааст,.
Ҷамчу тифле ёд ояд бар сараш,
Медарояд дар канори модараш.

Муъмин Қаноат

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки дар калимаи обак -ак маънои калимаро дигар кардааст ё не.
2. Аз мазмуни шеър кадом манзара ба хотиратон омад?

ИМЛОИ ҲАРФҲОИ Э ВА Е

194. Ба талаффузи овозҳои е ва э тавачҷух намуда, фарқи талаффуз ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Себ, беда, шанбе, се, эзоҳ, элак, эҳтиёт, эълон, эҳсон, деҳқон, сер, шер, эҳтиром, меҳр, сеҳр, деҳқон.

Садоноки э бо ду ҳарф навишта мешавад: е ва э.

1. Ҳарфи э дар аввал (эшон, эълон) ва ҳарфи е дар мобайн (себ, дер, шер) ва охири калима (се, шанбе) меояд.

2. Дар баъзе калимаҳои иқтибосӣ ҳарфҳои э ва е дар аввал ва дохили калима низ меоянд: Ереван, Есенин, дуэт, аэропорт.

3. Ҳарфи е пас аз садонокҳо ӣе талаффуз карда мешавад:

Навишт

моҳие

олуе

доруйе

Талаффуз

моҳийе

олуйе

доруйе

195. Шеърро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед. Имло ва талаффузи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

БАРДОР НИҚОБ

Эй шамс, зи рӯи шаб бардор ниқоб имрӯз,
Эй субҳи саҳархезон, боре бишитоб имрӯз.
Аз мӯрии ин зулмат як панҷаи нур афшон,
Эй лутфи Худо, боре бар мо ту битоб имрӯз.
Ин зиндагии чун шаб шояд, ки саҳар гардад,
Хуршедсифат бархез аз бистари хоб имрӯз.
Эй миллати раҳбаста, оинаи бишкаста,
Сад резай аксатро бардору биёб имрӯз...

Камол Насрулло

Лугат:

шамс - офтоб, хуршед

Савол ва супориш

1. Поёни шаби сияҳ сафед аст -ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Фарқи талаффузи е –ро дар калимаҳои меравем ва мео-ем шарҳ диҳед.

АЛОМАТИ Ё

196. Ба талаффуз ва навишти калимаҳои ё-дор зехн монед. Гӯед, ки аз набудани ин аломат дар калимаҳо чӣ тағйироте ба амал меояд.

1. Санъату маҳорати Мирзо Турсунзода аз шеър ба шеър такомил меёбад ва ҳар як сафари ӯ як маънии тозаро бо шакли ба он мувофиқ ба адабиёти тоҷик меоварад. (Ю.Бобоев) 2. Пайраҳаи байни теппаҳо аввал рӯ ба боло мерафт, баъд ба поён майл кард. (Ҷалол Икромӣ) 3. Аълам дар ҳаяҷон афтод ва баъд аз қадаре ором гирифтган ӯ аз ман пурсид. (С.Айнӣ) 4. Вай одат кардааст, ки ҳар навъ карда ҳамеша ва дар ҳама ҷо гапи худро гузаронад... (Фотех Ниёзӣ)

Аломати ӯ дар забони тоҷикӣ ифодаи овозӣ надошта, ду вазифаро иҷро мекунад:

1. Ҳамсадои ҳалқиро дар хат нишон медиҳад: аъло, раъд, маъруф, нафъ.

2. Дар баъзе климаҳо барои ҷудо кардани ҳичоҳо хизмат мекунад: санъ-ат, машъ-ал, масъ-ул.

Он дар байни ҳамсадо ва садонок ояд, дар навишт нигоҳ дошта мешавад: байъи кор, чамъи мардум, рафъи мушкилот, навъи харбуза, шамъу парвона, табъу нашр.

Ҳангоми аз сатр ба сатр гузаронидан аломати ӯ дар сатри аввал мемонад: масъ-ала, саъ-ва.

Дар байни ду садонок аломати ӯ навишта намешавад: мавзӯъ-мавзӯи дарс, тулӯъ-тулӯи офтоб, манбаъ-манбаи дониш.

197. Нависед. Вазифа ва мавридҳои истифодаи аломати «ъ»-ро маънидор кунед.

а) навъ-нав	б) инъикос	в) мисраъ-мисраъҳои шеър
аъло-ало	баръакс	шамъ-шамъу парвона
баъд-бад	анъана	тулӯъ-тулӯи офтоб
шеър-шер	инъом	шурӯъ-шурӯи кор
шуъла-шӯла	масъуда	мавзӯъ-мавзӯи дарс

198. Ба ҷои нуқтаҳо ҳарфҳои даркориро гузоред. Онҳоро дуруст талаффуз кунед.

ба...д - бад	ма...дан - маданӣ
да...во – даво	ра...д - рад
сур...ат-сурат	на...л – нал

199. Матро хонед, мазмунашро нақл кунед. Ба имлои аломати «ъ» диққат диҳед.

(матн иваз шуд)

ТАРБИЯТ ЯКСОН АСТУ ТАБОЕЪ МУХТАЛИФ

Подшоҳе писареро ба адибе доду гуфт: -Ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хешро!

Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва соли чанд барӯ саъй кард ва ба ҷое нарасид ва писарони адиб дар фазлу балоғат мунтаҳӣ шуданд. Малик донишмандро муоҳазат карду муотабат фармуд, ки ба ваъда хилоф карда ва вафо ба ҷо наёвардӣ!

Гуфт: -Бар раъйи худованди рӯи замин пӯшида намонад, ки «Тарбият яксону табоеъ мухталиф».

Гарчи симу зар зи санг ояд бурун,
Дар ҳама санге набошад зарру сим.
Бар ҳама олам ҳаметобад Суҳайл,
Ҷое анбон мекунад, ҷое адим.

Саъдии Шерозӣ

Луғат:

мутақаббил - қабулқунанда, ба зимма гиранда

мунтаҳӣ - интиҳоефта, ба охир расида

муоҳазат - мусодира кардан, гирифтани; сарзаниш

муотабат - сарзаниш кардан

табоеъ - сиришт, ниҳод, ҳӯ, одат

анбон - ҳалтаи чармини сафарӣ

адим - чарм, чарми булғор

200. Ҷумлаҳоро бурро хонед ва калимаҳоро, ки аломати ӯ доранд, ба ҳиссаҳо ҷудо кунед.

1. Саъдии Шерозӣ муаллифи асарҳои «Бӯстон» ва «Гулистон» мебошад. 2. Падарам котиби масъули рӯзномаи вилотиетист. 3. Аввал андеша, баъд гуфтор. 4. Раъно аълоҷии синфи мост. 5. Маънои калимаи инъом тухфа, ҳадя мебошад. 6. Ваъда кардӣ, вафо кун. 7. Баъзан як қадам ё амали қатъӣ тақдир сарнавишти инсонро ҳал мекунад.

ҲОДИСАҲОИ ФОНЕТИКӢ

Нутқи мо мисли занҷири овозӣ буда, дар он овозҳо чун ҳалқаҳо ба ҳам пайвастанд. Ин чунин маънӣ дорад, ки талаффузи як овоз ба охир нарасида, дастгоҳи гуфтори мо барои талаффузи овози дигар омода мешавад. Дар натиҷа овозҳои ҳампахлӯ (ҳамсоя) ба тағйиротҳои гуногун дучор мешаванд, ки мо онҳоро ҳодисаҳои овозӣ меномем.

206. Ҷуфти калимаҳои қуфл-қулф, кифт-китф, сурфа-суфра, маҳсӣ-масҳӣ –ро талаффуз карда, муайян кунед, ки кадоме аз онҳо осон ва кадомашон душворталаффузанд.

Ҷойивазкунӣ ҳодисаи овозиест, ки барои осон шудани талаффуз ду овози ҳампахлӯ (китф, қуфл) бо ҳамдигар ҷойиваз мекунад. Ҷойивазкунӣ хоси ҳамсадохост.

Савол

Баъзан калимаи «ҳалво»-ро бо ҳавло, «дарё»-ро бо дайро, «ҷумъа» -ро бо чуъма, «чамъ» -ро ба ҷамъ иваз мекунад. Бо истифодаи луғати имло бигӯед, ки кадом тарзи талаффуз дуруст аст.

201. Рӯзҳои ҳафтaro номбар кунед ва нависед. Тарзи навишти ҷузъи дуоми калимаҳои якшанбе, душанбе, сешанбе...ро бо талаффузи онҳо муқоиса кунед. Чиро мушоҳида кардед?

Овозҳои нутқ аз ягон ҷиҳат ба ҳамдигар монанд мешаванд. Масалан, дар таркиби овозии (нб) дар калимаҳои шанбе, занбӯр, занбар ҳамсадом лабии б ҳамсадои нешизабони н —ро ба худ монанд мекунад. Яъне дар зери таъсири б ҳамсадои н бо ҳамсадои м иваз мешавад: анбӯр нею амбӯр.

Инро дар забон монандшавии овозҳо мегӯянд.

202. Ба тарзи талаффузи калимаҳои зерин диққат куне два фарқи талаффузи калимаҳоро аз навишташон шарҳ диҳед.

Занбӯр, занбар, чанбар, шанбе, ҷунбидан, сунбула, анбӯх, танбал, анбор, дунбол, дунбул, танбех, танбӯр.

Луғат:

дунбул - ғаллае, ки ҳанӯз напухтааст

Савол

Танбӯр ва дунбул - ро талаффуз кунед. Чиро мушоҳида кардед?

ИМЛОИ ҲАМСАДОҲОИ Д, Т, Ҳ

203. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо зеҳн монед.

Пагоҳ, бегоҳ, зардча, даҳ, баъдтар, Сафармоҳ, бистсола, деҳ, хиштгар, кордча.

Ҳамсадоҳои д, т, ҳ дар таркиби баъзе калимаҳо равшан ё тамоман талаффуз намешаванд. Масалан, дар калимаи баландтар ҳамсадои д ва дар калимаи пасттар ҳамсадои т талаффуз намешаванд ва зӯр зада талаффуз кардани онҳо низ шарт нест.

204. Ба талаффузи калимаҳои “баландтар, пасттар, бегоҳ, роҳ” зеҳн монед ва онҳоро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Талаффузи калимаҳои баландтар –баландӣ, пасттар-пастӣ, бегоҳ-бегоҳӣ, роҳ-роҳӣ–ро муқоиса намуда, гӯед, ки дар кадом калимаҳо ҳамсадоҳои д, т, ҳ равшан талаффуз мешаванд.

205. Нависед, дар зери ҳамсадоҳои талаффузнашаванда хат кашед.

1. Ба пирони забун кун дастгирӣ,
Ки дар пирӣ бидонӣ қадри пирӣ.

Носири Хусрав

2. Касе, к-ӯ боварии халқро арзанда мегардад,
Ба ҳар кас дӯстрӯ, ҳар хонаро зебанда мегардад.

Мирзо Турсунзода

3. Агар хоҳӣ накӯхоҳӣ, накӯ бош,
Ҳамеша росткору ростгӯ бош.

Хусрави Деҳлавӣ

Луғат:

забун - нотавон, суст, заиф

Супориш

Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед ва онҳоро азёд кунед.

ҲАМСАДОҲОИ ТАҚРОР (ТАШДИД) ВА ИМЛОИ ОНҲО

206. Нависед, ба талаффуз ва имлои калимаҳо диққат диҳед.

Аввал, албатта, аммо, ғалла, ғусса, диққат, курра, қассоб, қуттӣ, шадда, Макка, муаллиф, мунаҷҷим, табассум, муаллим, мураббӣ, таваккал, ташаккур, хаттот.

Луғат:

мунаҷҷим -ситорашинос

хаттот-хушнавис

Дар баъзе калимаҳои решагӣ (сода) як ҳамсадо ду бор тақрор меёбад: қувва, латта, ташаккур.

Пайиҳам омадани ду ҳамсадои якхеларо ташдид меноманд: Муддат, рассом, албатта, ҳаммом, арра, барра.

Чадвалро нависед. Талаффуз ва имлои калимаҳоро дар хотир нигоҳ доред.

тилло	тонна	пур-пурра
таваллуд	килограмм	маҳал- маҳаллӣ
мубаддал	программа	фан-фанни забон
арра	грамматика	хат-кори хаттӣ
маҳалла	троллейбус	зид-бар зидди
мураккаб	миллиард	рад-радия, радду бадал

Калимаҳои ташдидорро шиноختан лозим аст. Масалан, дар гурӯҳи калимаҳои росттар, ёддошт, кайҳоннавард тақрори ҳарф нест. Калимаи росттар аз решаи рост ва пасванди -тар, ёддошт аз ду реша ёд ва дошт, кайҳоннавард низ ҳамин хел, аз ду реша кайҳон ва навард иборатанд.

207. Нависед, имлои калимаҳои ишорашударо дар муқои-са шарҳ диҳед.

1. Ба рафтани хоҳарам зид ҳастам.	1. Вай бар зидди душманон қаҳрамонона мубориза бурд.
2. Масъаларо тез ҳал кардам.	2. Дар ҳалли масъала душворӣ нақашидам.
3. Ба ман ин фан маъқул аст.	3. Фанни математика бағоят шавқовар аст.
4. Наргис хат менависад.	4. Ӯ кори хаттиро нағз иҷро кард.

Калимаҳои зинат, қимат, киса, пила-ро нодуруст ташдиднок талаффуз мекунанд. Садоноки и-и ин калимаҳо андаке кашидатару дарозтар талаффуз шавад, ташдид барҳам мехӯрад: зи:нат, қи:мат, ки:са, пи:ла.

Ҷадвали ғалатҳои машҳур:

Шакли дуруст	Шакли нодуруст
авом	аввом
ақаллан	аққалан
гоҳо	гоҳҳо
зинат	зиннат
киса	кисса
қимат	қимнат
маза	мазза
одӣ	оддӣ

208. Талаффузи калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед.

хуррам	дара
палла	лола
ҳаммом	камон
кувват	навад
шаффоф	сафо
лаззат	тоза
ғусса	коса
машшоқ	ошуфта
муддат	мадор
бутта	сатил
машаққат	тоқа

209. Ба талаффуз ва имлои исмиҳои хос зеҳн монда, онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо кунед: номҳои одамон ва номҳои ҷуғрофӣ.

Аббос, Бадриддин, Байтулмақаддас, Ҷалолиддин, Фаттоҳ, Зиддӣ, Зебуннисо, Муслиҳиддин, Калкутга, Лиссабон, Хайём, Фаррух, Мовароуннаҳр, Садриддин, Зебуннисо.

210. Аз калимаву ибораҳои зерин ҷумлаҳо соzed.

пур	ҷумлаи пурра
хат	кори хаттӣ

син
зид

синну сол
бар зидди душманон

ҲИЧО ВА ХЕЛҲОИ ОН

211. Ин байтро навишта маънидод кунед. Калимаҳои ду ва сеҳиҷои онро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

*Косаи чинӣ, ки садо мекунад,
Худ сифати хеш адо мекунад.*

Саъдӣ

Калимаҳо дар талаффуз ба ҳиссаҳо ҷудо мешаванд. Масалан, калимаи «тобистон» ба ҳиссаҳои то-бис-тон ҷудо мешавад. Чунин ҳиссаҳои калима ҳиҷо ном дорад. Ҳиҷо воҳиди хурдтарини талаффуз аст.

212. Калимаҳоро ба воситаи аломати нимтире (-) ба ҳиссаҳо ҷудо кунед. Гуёед, ки онҳо аз кадом овозҳо иборатанд.

Хонанда, муаллим, бисёр, модаркалон, қадбаланд, дусад, баъзе, шукуфтани, ҷавонмардӣ, афсона, қисса, Умеда, Рустам.

213. Матро бодикқат хонда, ҳулосаатонро нависед. Калимаҳои ҷумлаи якумро ба ҳиҷоҳо ҷудо кунед.

Ғоиди қиссаҳои

Бидон, ки қисса хондан ва қисса шундан ғоиди бисёр дорад. Аввал, он ки аз аҳволи гузаштагон хабардор шавад. Дуюм, он ки чун ғароибу аҷоиб шунавад, назари ӯ кушода гардад. Сеюм, чун меҳнат ва шиддати гузаштагон шунавад, донад, ки ҳеҷ кас аз банди меҳнат озод набудааст, ӯро тасалло бошад. Чаҳорум, чун заволи молу мулки салотини гузашта шунавад, дил аз моли дунё бардорад ва донад, ки ба касе вафо накарда ва нахоҳад кард. Панҷум, ибрати бисёр ва таҷрибаи бешуморе ӯро ҳосил ояд. Пас, маълум шуд, ки

дар қиссаҳои гузаштагон фоидае ҳаст, агар воқеӣ бошад ва бар он вачҳ, ки вучуд дошта бошад, хонда шавад, хонандаву гӯяндаву шунавандаро аз он фоидае расад.

Нагӯянд аз сари бозича ҳарфе,
К-аз он панде нагирад соҳиби хуш.
В-агар сад дафтари ҳикмат ба аблаҳ
Бихонӣ, оядаш бозича дар гӯш.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Лугат:

ғароиб – чизи тааҷҷубовар, чизи аҷоиб ва нодир

завол - охир, поён, интиҳо.

салотин - шакли чамъи султон (подшоҳ).

вачҳ – рӯй, тартиб; сабаб, боис

Савол ва супориш

1. Миқдори ҳичоҳоро дар калимаҳои банд ва агар муайян кунед.

2. Ифодаи дил аз моли дунё бардоштан -ро шарҳ диҳед.

3. Кадом қиссаҳоро медонед?

Садонокҳо воситаи асосии ҳичосозанд. Онҳо дар алоҳида ё якҷоя бо ҳамсадоҳо хелҳои ҳичоро месозанд. Бинобар ин дар забони тоҷикӣ миқдори ҳичоҳои калима ба миқдори садонокҳои он баробар аст.

214. Пандҳои зеринро хонед вав ба мазмуни онҳо диққат диҳед. Калимаҳоро ба ҳичоҳо ҷудо намоед.

1. Шунидан кай бувад монанди дидан. 2. Асои пир ба ҷои пир. 3. Некиро завол нест. 4. Салом аз хурду калом аз калон. 5. Пур дону кам гӯй.

Ҳичо хелҳои гуногун дорад. Агар ҳичо бо садонок тамом шавад (бо-бо, хо-ла), кушода ва агар бо ҳамсадо тамом шавад (сад-барг, ан-гушт, мак-таб), ҳичо баста аст.

**215. Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо ба ҳичоҳо
чудо кунед ва хелҳои ҳичоҳоро муайян созед.**

ҲАЁТИ ДЕҲОТ

Очаву бача дар як коса шир нон реза карда хӯрданд. Сипас, вай кӯрпаро берун баровард... Либосҳои ношустаро дар айвон ғун овард. Як ғарам шуд. Се роҳ ду сатил ба даст об овард. Обро оварда ба тағора мерехту боз рафта об меовард. Ҳезум шикаст, алов даргиронд, об андохта тар кард ва аз болояш собуни ордак пошид. Радиочаи айвон бетанаффус гап мезад. Ҳоло кадом шахсе бо овози баланд ва начандон форам, ба маданияти деҳот айб мегирифт. «Сатҳи маданият дар деҳот аз талаботи рӯз хеле қафо мондааст, - мегуфт ӯ. - Мардум нисбат ба маданияти рӯзгоришон хеле бепарво ҳастанд. Ҳавлиҳо хеле бенуранд. Ашӯҳо дар рӯи ҳавлиҳо бетартиб партофта шудаанд. Пастии маданияти деҳот, дар ғамхорӣ ба бачаҳо хеле равшан зоҳир мешавад. Ақаллан, дилашон намешавад, ки барои дарс тайёр кардани фарзандони худашон мизу курсӣ харанд...»

Ўрун Кӯҳзод

Савол ва супоришҳо

1. Чаро миқдори ҳичоҳо дар калимаи бача ва хурд фарқ мекунанд?

Муайян кунед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо ташдид ҳаст: бетанаффус, мондааст, шудаанд, оббозӣ, муҳаббат.

2. Бо калимаи ақаллан як ҷумла нависед.

3. Шумо ба тартиб ва тозагии хона ва синфатон диққат медиҳед ё не?

БА САТРИ ДИГАР КҶЧОНИДАНИ ҲИССАИ КАЛИМА

216. Калимаҳоро аз рӯи ба сатри дигар кҷчонидан ба ҳиссаҳо чудо кунед. Намуна: му-ал –лим, а-ро-ба.

Муаллим, ароба, масъала, баъдтар, таваллуд, аввал, муваффақият, қадбаланд, Дилафрӯз, бародар, тобистон, ариза, сандуқча, китобхона, таълим.

Ба сатри дигар кӯчонидани ҳиссаи калима аз рӯйи қоидаи зер воқеъ мегардад:

1) Ҳангоми кӯчонидани ҳиссаи калима яклухтии ҳичо нигоҳ дошта мешавад: бод-бон, ба-ро-дар, дӯс-тӣ, та-бас-сум, лаъ-лӣ.

2) Як ҳарф ҳичоро ташкил кунад ҳам, ба сатри дигар кӯчонида намешавад: а-роба не, балки аро-ба, о-ромӣ не, балки оро-мӣ.

Дар мавриде, ки як ҳарф (беитар, ҳарфи садонок) пеш аз аломати сакта (ъ) меояд, ҳичои дуҷуми он ба сатри дигар кӯчонида мешавад: аъ-ло, эъ-лон.

217. Калимаҳоро аввал ба ҳиссаҳо, баъд аз рӯйи аз як сатр ба сатри дигар кӯчонидан ба ҳичоҳо чудо кунед.

Паранда, тирамоҳ, сӯзан, садаф, сӯхтор, азоб, ору, бурёкӯбон, деҳқонӣ, тағйир, обёрӣ, Сайёра, Муҳайё, дилсӯзӣ, хубӣ, овардан.

Савол ва супоришҳо

1. Микдори ҳарф ва овозҳоро дар калимаи Муҳайё муайян кунед. Маънои ин калимаро ба хотир оред ва бо воситаи он як ҷумла тартиб диҳед.

2. Бо истифода аз ин калимаҳо ҷумла тартиб диҳед.

ЗАДА ВА МАВҚЕИ ОН ДАР КАЛИМА

218. Ибора ва ҷумлаҳоро нависед. Гӯед, ки талаффузи калимаҳои омад, суруд, бозгашт, гузашт, сӯзон дар калимаву ибораҳои зер чӣ фарқ доранд. Қадом ҳичои ин калимаҳо равшантар талаффуз карда мешавад.

Ў бозгашт
Ў аз ин чо гузашт
Алафро сӯзон

бозгашти мо.
гузашти рӯзгор.
офтоби сӯзон.

Равшантару сахттар садо додани яке аз ҳичоҳои калимаро зада меноманд. Дар таҳлил ҳичои заданок ба воситаи аломати ( ) нишон дода мешавад: хона, дирӯз, омад, фурмад, дусад, хондан.

219. Шеърро бурро ва ифоданок хонед. Задаро дар калимаҳо нишон диҳед.

Намуна: *кӯзагар - зада дар ҳичои охир.*

Дар коргаҳи кӯзагаре рафтам дӯш,
Дидам духазор кӯза гӯёву хамӯш.
Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш:
«Ку кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш?»

Умари Хайём

Супориш: Калимаҳои ҳамрешаи рубоиро ёбед.

Зада дар калимаҳои забони тоҷикӣ аксаран дар охири калима меояд: сахро, донишчӯ, сафед, қадбаланд, мардона, берун, охиста... Дар шаклҳои тасрифии феъл, баъзе ҷонишинҳо, зарфҳо, пайвандаку ҳиссачаҳо зада дар ҳичои аввал меояд: ҷӣ хел, баъзе, гирифтам, мехондам, хонед, имрӯз, ин қадар, зеро ки, оре.

220. Матро нависед. Ҳичои заданокӣ калимаҳоро бо аломат нишон диҳед. Калимаҳои ҷумлаи аввал ва охириро аз рӯи ҷойи зада ба гурӯҳҳо ҷудо карда нависед.

Оё гуфтан мумкин аст, ки шумо халқи худатонро хуб медонед? Дар бехтарин сурат шумо деҳаи худатон ё якчанд

деҳаро хуб медонед. Лекин, охир, халқи тоҷик на дар як деҳа ё якчанд деҳа, балки дар як кишвари калон зиндагӣ мекунад. Зиндагонии ин халқ пештар чӣ гуна будааст? Вай имрӯз ҳам мисли бобоёни худ зиндагонӣ мекунад ё ба таври дигар? Вай чӣ гуна хунару санъатро дорад? Чӣ гуна афсонаҳо, урфу одатҳо, маросимҳо, таронаҳо дорад ва онҳо хубанд ё бад? Шумо бояд ҳамаи инро таҳқиқ кунед ва донед. Агар одам халқи худро нағз нашиносад, ба вай нағз хизмат ҳам карда наметавонад.

Сотим Улуғзода

Луғат:

таҳқиқ – ҳақиқат кардан, тафтиш намудан

Савол ва супоришҳо

1. Кадом калимаҳо ва кадом ҳичоҳои охири калима зада намегиранд.

2. Гӯед, ки калимаи сурат дар ин матн ба кадом маънӣ омадааст?

3. Халқи худро шинохтан чӣ маънӣ дорад?

4. Оҳанги ҷумлаҳо шарҳ диҳед.

5. Барои халқи худро хуб доништан чӣ бояд кард? Шумо дар оянда ба халқи худ чӣ тавр хизмат расониданиед?

Бандакҳои изофӣ (китоби нав), феълӣ (омадам), хабарӣ (ту деҳкони), бандакҷонишинҳо (китобам) зада намегиранд.

221. Матнро хонед ва нависед. Ҷойи задаро дар калимаҳои ишоратшударо муайян кунед.

Рашидов ҳис мекард, ки дар вокзал як хурсандӣ ва фараҳ ҳукмрон аст. Вай дар симои ҳар кас як шодмонӣ, як табассуმი мамнунонаро медид. Худаш ҳам хурсанд буд, аз ҳад зиёд хурсанд буд. Охир, давлат ба вай боварӣ карда, эътимод намуда, сафарбарӣ кардааст. Ба кори масъул, ба кори муҳим

мефиристад. Акнун $\bar{u}$ метавонад ҳамаи он назарияҳоеро, ки аз худ кардааст, дар амал татбиқ намояд.

Чалол Иқромӣ

Луғат:

мамнунона- миннатдорона

этимод - боварӣ ба чизе, така

татбиқ - ба ҳам муқоиса кардани ду чиз, мутобиқ кардан

Саволҳо

1. Калимаи вокзал -ро ба тоҷикӣ чӣ гуфтан мумкин аст?
2. Чаро кас аз боварии дигарон ба худ хурсанд мешавад?
3. Кадоме аз ин ифодаҳо дуруст аст: бовар намекунам ё боварӣ намекунам?

222. Шеърро бо риояи задаи калимаҳо қироат намоед.

Яктост ба мо замину яктост само,
Яктост ба зиндагонӣ хуршед ба мо.
Моҳ аст агар ягона бар чархи фалак,
Монанди Ватан ба мост модар якто.

Ҳақназар Ғоиб

Савол ва супориш

1. Чаро дар шеър калимаи якто бисёр кор фармуда шудааст?
2. Дар калимаи яктост кадом ҳодисаи фонетикиро мушоҳида мекунед?
3. Шеърро аз ёд кунед.

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ФОНЕТИКӢ

Тозагӣ гарави саломатист.

Ин ҷумла аз се калима иборат аст: тозагӣ, гарав, саломатӣ. Калимаи тозагӣ аз 3 ҳичо: то-за-гӣ, 3 ҳамсадо (т, з, г) ва се садонок (о, а, ӣ) иборат аст. Ҳамаи ҳичоҳо кушода (то

– за -гӣ) мебошанд. Қолаби заданокии ин калима чунин аст:
- - -, зада дар ҳиҷои сеюм.

т- ҳамсадои бечаранг, чуфти чарангдораш –д, пешизабонӣ.

о – садонок, лабӣ.

з - ҳамсадои чарангдор, чуфти бечарангаш- с, пешизабонӣ.

а - садонок.

г - ҳамсадои чарангдор, чуфти бечарангаш –к, забонӣ.

й – садонок, ғайрилабӣ.

Калимаи гарав аз ҳиҷоҳои га – рав иборат аст. Ҳиҷои якум кушода, ҳиҷои дуюм баста. Зада дар ҳиҷои дуюм. Қолаби заданокиаш:

г - ҳамсадои чарангдор, чуфти бечарангаш – к, пасизабонӣ.

а – садонок, ғайрилабӣ

р - ҳамсадои чарангдор, пешизабонӣ.

а – садонок, ғайрилабӣ.

в - ҳамсадои чарангдор, чуфти бечарангаш –ф, лабӣ.

Калимаи саломатист аз 4 ҳиҷо (са-ло – ма-тист), 6 ҳамсадо (с,л,м,т,с,т), 4 садонок (а,о,а,и) иборат аст. Се ҳиҷои аввал кушода (са-ло-ма) ва ҳиҷои охир баста (тист) аст. Дар калимаи охири бандаки хабарии -аст ихтисор шудааст. Муқоиса кунед: саломатист- саломатӣ аст, кӣ аст -кист,чӣ аст - чист; аз мост, ки бар мост (аз мо аст).

Зада дар ҳиҷои охир.

ТАКРОРИ БОБИ «ФОНЕТИКА»

Савол ва супоришҳо

1. Фонетика чиро меомӯзад?
2. Узвҳои нутқро номбар кунед.
3. Овозҳои нутқро ба кадом гурӯҳҳо ҷудо мекунанд?
4. Садонокҳо чӣ хел ҳосил мешаванд?
5. Мавридҳои истеъмоли и-й, е-э –ро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.

6. Ҳамсадоҳои чарангдор ва бечаранг аз ҳамдигар чӣ фарқ доранд?

7. Кадом қоидаҳои имлои $\bar{y}$ –ро медонед?

8. Ҳарфҳои ётбарсар кадом овозхоро ифода мекунанд?

9. Ҳарфҳои и, е дар кадом маврид мисли ётбарсарҳо (йи, йе) талаффуз мешаванд?

10. Ташдид чист?

11. Ҳичо чист? Чаро шумораи ҳичоҳои калима ба миқдори садонокҳо баробар аст?

12. Хелҳои ҳичоро гӯед.

13. Мавридҳои истифодаи аломати $\bar{z}$ -ро бо мисолҳо шарҳ диҳед.

14. Ҳангоми ба сатри дигар гузаронидани ҳиссаи калима чиро ба эътибор мегиранд?

15. Зада чист? Талаффузи ҳичои заданок аз ҳичои безада чӣ фарқ дорад? Мисолҳое оред, ки дар онҳо ҳичои аввал, мобайн ва охири калима заданок бошад.

16. Кадом калимаю ҳиссаҳои маънодори калима зада намегиранд?

17. Кадом ҳодисаҳои овозиро медонед?

223. Нависед, имлои и ва й –ро шарҳ диҳед.

1. Дар хона ба чӣ корҳо машғул мешавед? 2. Чи дар мактаб ва чи дар хона Самандар боинтизом аст. 3. Чи тавре ки гуфтем, ҳамон тавр амал кунед. 4. Аҳвол чӣ хел? Кору зиндагӣ чӣ тавр?

224. Дар сутуни якум навишт ё имлои калимаҳо оварда шудааст. Дар сутуни дуюм шумо талаффузи ин калимаҳоро нишон диҳед.

Навишт
коғаз
шанбе
барои
лағад

Талаффуз
қоғаз
шамбе

осоиш
пӯстлох
саис
танбӯр
чабр
табар
сабад
набот

**225. Шеърхоро кироат карда мазмуни онхоро шарҳ диҳед.
Ба талаффузи овозҳои ӣ ва ў диққат диҳед.**

Хари Исо одамӣ нахоҳад шуд,
Гарчи дар пой минбаре бошад.
В- одамеро, ки тарбият накунамд,
То ба садсолагӣ харе бошад.

Ҳар он тифл к-ӯ чабри омӯзгор
Набинад, чафо бинад аз рӯзгор.

Саъдии Шерозӣ

Магӯ аз суҳбати доно зиён аст,
Агар донӣ, зи умрат ҳосил он аст.

Носири Хусрав

Савол ва супоришҳо

1. Оҳанги ифодаи байти охириро шарҳ диҳед.
2. Ба фикри шумо, барои хушахлоқ тарбия ёфтани кӯдак чӣ кор кардан лозим аст?

**226. Чистонхоро хонед, чавобҳои онро ёбед. Ҳичо ва за-
даи калимаҳои муайян наомед.**

1. Даҳон дораду забон надорад,
Сад чӯб занӣ, фиғон надорад.

2.Худаш калону соя надорад.

3.Худаш дар кӯх, овозаш дар дех.

(моҳӣ, офтоб, хурӯс)

4.Чист он ходими камарбаста,

Як тане сад ҳазор дорад.

Ҳар кӣ ўро гирад ба хонаи хеш,

Хоки пояш ба дида бардорад.

(чорӯб)

Супориш

Аз чистони охирин калимаҳои ишорашударо ба ҳиҷоҳо
чудо куне два ҷои задаро дар онҳо муайян намоед.

КАЛИМА. МАЪНОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ КАЛИМА

Калима воҳиди асосии забон мебошад. Бо ёрии калимаҳо мо ҷумла месозем ва фикри худро ифода мекунем.

Калима ду ҷиҳати ба ҳам алоқаманд: ҷиҳати овозӣ ва ҷиҳати маъноӣ дорад.

Маҷмӯи овозҳои, ки ин ё он маъноро ифода мекунад, калима номида мешавад. Масалан, калимаи хона аз пайвасти овозҳои х-о-н-а сохта шуда, маънои истиқоматгоҳ, ҷойи зистро ифода мекунад.

Калимаҳоро аз ҷиҳати ифодаи маъно ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунам:

1.Калимаҳое, ки маънои луғавӣ доранд ва ба савол ҷавоб мешаванд: об, замин, некӣ, муаллим, зебо, дур, ман, мо, рафтани, гуфтани, дирӯз, оҳиста. Ин гурӯҳи калимаҳо ҳиссаҳои мустақили нутқанд.

2.Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд ва ба савол ҷавоб намешаванд: аз, ба, барои, ки, вале, зеро, чунки. Ин гурӯҳи калимаҳоро ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ меноманд.

Ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан ва хусусиятҳои забонии онро доштан маънои грамматикӣ калимаро мефаҳмонад.

227. Матнро хонед ва хулосаатонро нависед. Калимаҳои мустақилмаъно ва ёридиҳандаро ёбед.

АНДАР ПЕШӢ ЧУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бояд, ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост гӯӣ ва дурӯғгӯӣ мабош ва ҳештан ба рост гуфтани маъруф кун, то агар ба зарурат дурӯғе аз ту бишнаванд, бипазиранд. Ва ҳар чӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин рости ба дурӯғ монанда мағӯӣ, ки дурӯғи ба рост монанда беҳ, ки рости ба дурӯғ монанда, ки он дурӯғ мақбул бувад ва он рост номақбул. Пас аз рост гуфтани номақбул парҳез кун...

Унсуралмаолии Қайковус

Луғат:

маъруф – машхур, шуҳратёфта, шинохташуда

мақбул – қабукардашуда, писандида

парҳез – худдорӣ кардан аз коре, канорагирӣ

Савол ва супоришҳо

1. Дар матн чумлаҳо бештар бо кадом оҳанг ифода ёфтаанд?

2. Мухотабро дар матн муайян кунед.

3. Байти зеринро аз ёд кунед:

Дурӯғ одамиро кунад шармсор,

Дурӯғ одамиро кунад бевиқор.

228. Байтҳои зеринро ба дафтаратон нависед. Маънои калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

Шараф чизи таҷовузнопазир аст,

Ҳар он кас, ки шараф дорад, кабир аст.

Мирзо Турсунзода

Одамӣ баҳри Ватан гар аз дилу чон чон диҳад,
Пас, Ватан ӯро чу модар умри ҷовидон диҳад.

Аскар Ҳаким

Метапад дил, мезанад дил, меканам чон, зиндаам,
Тоҷикам, чон додани ман нест осон, зиндаам.

Мирзо Файзалӣ

МАЪНОИ АСЛӢ ВА МАҶОЗИИ КАЛИМА

229. Ибораҳои зеринро муқоиса намуда, бигӯед, ки кадоми онҳо ба маънои ҳақиқии худ наомадаанд.

Ханҷари бурро
курсии саҳт
дарси забон
ангури ширин
барфи сафед

забони бурро,
одами саҳт,
дарси ҳаёт,
сухани ширин,
бахти сафед.

Ба маънои воқеӣ истифода шудани калима маънои аслӣ ном дорад: хонаи калон, китоби хуб, чормағзи пуч.

Ба маънои ғайриаслӣ истеъмоли шудани калима маънои маҷозӣ ном дорад: одами пуч, дили гарм.

Дар ибораи анори ширин ширин маънои аслии калимаи анор аст. Вале дар ибораи сухани ширин калимаи ширин ба маънои ғайриаслӣ, яъне маҷозиаши кор фармуда шудааст. Дар ин ибора калимаи ширин ба маънии форуму гуворо омадааст.

Маҷоз барои пурра ва ҷозибаноктар тасвир намудани предмет ва ҳодисаҳои гуногун воситаи муҳимест.

230. Гӯед, ки дар байтҳои зерини Ҳофиз ифодаи «нури чашм» ба кадом маъноҳо омадааст.

Эй нури чашми ман, сухане ҳаст, гӯш кун,
То соғарат пур аст, бинӯшону нӯш кун!

Деҳкони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эи нури чашми ман, ба чуз аз кишта надравӣ.

Супориш

Бо калимаҳои нӯш ва гӯш ҷумлаҳо созад.

231. Маънои ифодаҳои ишорашудаи ҷумлаҳои зеринро шарҳ диҳед.

1. Ҳарчанд эшон ва дуохонҳо дар пӯст кардани мардум аз сипоҳ фарқ надоранд, лекин ӯ чони касро ба пахта мегирад ва дар дасти ӯ гирифташудагон чон додани худро нафаҳмида мемонданд (С.Айнӣ). 2. Устоамак бо ин сухани худ... эшонҳои дуохонӣ он деҳаро занг зада буд (С.Айнӣ). 3. Модарам нӯги калобаи чигилшудаи аҳволи падарамро ёфта буд.

Луғат:

сипоҳ - лашкар, кӯшун

Саволҳо

1. Дар мисолҳои боло кадом калимаҳо ба маънои аслии ва маҷозӣ омадаанд?

2. Чаро нависандагон чунин ифодаҳоро истифода мебаранд?

234. Ибораҳои зеринро маънидод кунед ва бо ҳар кадоми онҳо ҷумла тартиб диҳед.

сандуқи оҳанин
чормағзи пуч
оши пухта
пероҳани сафед
калами сиёҳ

иродаи оҳанин
суханони пуч
одами пухта
тиллои сафед
тиллои сиёҳ

235. Ба саволҳои зерин ҷавоб нависед ва ба маънои калимаҳо диққат диҳед.

1. Кадом ҳиссаи калима дар замин ниҳон аст?
2. Кадом кӯпрӯк ба ҷайб (қиса) меғунҷад?
3. Бо кадом адад моҳӣ гирифтани мумкин аст?

236. Маъно ва тобишҳои маъноии калимаҳои сар, забон ва омад - ро дар ибораву таркибҳои зерин муайян кунед.

1. Сари қор, сар додан, сари кӯҳ, сари ангур, сар бардоштан, аз сар гузаронидан, сари миз.

1. Забони русӣ, забони модарӣ, забони адабӣ, забони парандагон, забони шеър, забони мурғон.

2. Омади гап, омади қор, омад-омади Аҳмад.

237. Шеърро хонед ва ба саволҳо ҷавоб нависед.

Мақтабам, нури дидагонам ту!
Мақтабам, умри ҷовидонам ту!
Мисли модар муҳиббу ғамхорӣ,
Мақтабам, ёри меҳрубонам ту!
Бахту шодӣ мудом ёри ман,
Мақтабам, боғи беҳазонам ту!

Гулҷеҳра Сулаймонӣ

Луғат:

муҳиб - дӯстдор, дӯст.

мудом - доим, ҳамеша

Савол ва супоришҳо

1. Сабаби бо ташдид навиштани калимаи муҳиб-ро шарҳ диҳед.

2. Чаро шоира мактабро нури дидагон, боғ ва худро булбули он меғӯяд?

3.Мактабро умри човидон ва ёри меҳрубон донистани шоира дуруст аст?

4.Дар хусуси илмомӯзӣ ва аҳамияти он чанд сухан гӯед.

КАЛИМАҲОИ ЯКМАӢНО ВА СЕРМАӢНО

238. Матнро хонед, калимаҳои якмаӢноро муайян кунед.

ДОСТОНИ МАРДИ ҒАРИБ ВА ДӢСТИ Ӣ

Марди ғарибе дар шаҳре ворид шуд. Гирди хонае мегашт, ки дар он ҷо маскан гирад.

Ба дӢсте бархӯрду аз Ӣ кӢмак хост. ДӢшташ Ӣро ба хонаи вайронае бурд, ки хучраҳо сақф надоштанд ва дару тирезаҳои он аз миён рафта буданд. Чунин хонаи вайронаро ба марди ғариб нишон медоду мегуфт, ки агар сақф медашт, метавонистӣ дар он бимонӣ. Агар як хучраи дигар ҳам медашт, метавонистӣ ҳамсаратро ҳам ҷо бидиҳӣ. Агар дару тиреза медашт, метавонистӣ дар он осуда бихобӣ!

Марди ғариб гуфт: - Дар канори дӢстон будану сарпаноҳ доштан хуб аст. Лекин, эй дӢсти гиромӣ, дар «агар» наметавон зиндагӣ кард.

Чалолиддини Румӣ

Луғат:

ғариб –бекас, мусофир

маскан –ҷойи истиқомат, бошишгоҳ

сақф –шифти хона

Савол ва супоришҳо

- 1.Боз кадом маӢнои калимаи дар-ро медонед?
- 2.Мазмуни матнро шарҳ диҳед. Ба марди ғариб дӢшташ маслиҳати хубе дода тавонист?
- 3.Агар шумо ба ҷойи Ӣ мебудед, чӣ кор мекардед?
- 4.Ин байти Саъдиро аз ёд кунед:

Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст,
Дар парешонхолию дармондагӣ.

239. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки дар онҳо калимаи сар ба кадом маъноҳе омадааст.

1. Як сари канабро аз ғарғара гузаронида, ба тарафи берун мефуроранд. 2. Меҳмон ба бозӣ ва парвози гунчишкони сари дарахт чашмашро дӯхта, ба андеша фурӯ рафта буд. 3. Аз баъзе ҷойҳояш сари ангур намоён мегардид. 4. Баъд аз сари ману ту ҳам ҳисобамон ба қиёмат намонад. 5. Панҷ нафар тоҷики фидоӣ талабгор шуданд, ки дар сари онҳо Дохунда меистад. 6. Ҳамроҳбой ба сари келин кардани Гулнор гузашт. 7. Сари ин одам калон буд.

Савол ва супориш

1. Дар кадом чумла калимаи сар ҳаммаъноӣ он - калла –ро иваз карда метавонад?

2. Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки ҷузъи аввалашон калимаи сар бошад. Намуна: сардор, сарнавишт.

Калимаҳо якмаъно ва сермаъно мешаванд. Калимаҳое ҳастанд, ки фақат як маъно доранд: радио, танк, ғазал, таърих, сабзӣ, пиёз, ангур, қассоб, дуредгар.

Гурӯҳи дигари калимаҳо ба ғайр аз маъноӣ аслиашон маъноҳои иловагӣ пайдо кардаанд. Масалан, калимаи дам дар алоқамандӣ бо дигар калимаҳо маъноҳои зиёдеро ифода мекунад: даме ки, дам нишастан, дам назадан, дами обро гирифтани, дам кардан (ошро), дами корд, дар дами дар.

240. Аз ибораҳои зерин чумлаҳо тартиб диҳед.

Рӯи одам, рӯи хотир, рӯи замин, рӯи миз; бари курта, бари хона; дами об, дами шамшер.

241. Хонед ва мазмунашро нақл карда хулосаатонро гӯед.

Ба номи накӯ кушта гаштан ба чанг
Беҳ аз зиндагонии боайбу нанг!...
Бифармо, ки мо чонсупорӣ кунем,
Ба чанги Ватан бар ту ёрӣ кунем!

Муаллим фармуда буданд, ки ин ҷавоби шеърӣ чанговарони Темурмаликро ба наср гардонда нависем. Ман бо ҳамин кор машғул будам. Падарам газета мехонданд. Ман аз падарам маъноӣ накӯ, нанг барин калимаҳоро мепурсидаму он кас маънидод мекарданд. Дар ҳамин вақт касе дарро тақтақ кард. Дарро кушодам, ки шахси хушандоме истодааст. Пас аз салому алек ӯ гуфт: «Падаратро назди ман бихон». Дар ҳайрат мондам, ки чӣ хел бихонам, падарро ҳам мехонанд –мӣ? Бо вучуди он назди падар рафтаму ва гуфтаму, ки шахсе «Падаратро назди ман бихон» мегӯяд.

Баъдтар аз падарам пурсидам: «Магар он шахс тоҷикиро намедонад, ки падаратро «бихон» мегӯяд». Падарам гуфтанд: «Писарам, пурсидан айб несту лекин худи кас ҳам бояд ҷустуҷӯ кунад. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» -ро гирифта бин, ки хондан чӣ маъноҳоро дорад. Худат ҳам маъноӣ накӯ ва нангро надонистӣ –ку. Кас ҳар қадар бештар калима донад, ҳамон қадар беҳтару хубтар сухан мекунад».

Дар ҳақиқат, дар луғат (фарҳанг) дидам, ки хондан фақат китобхонӣ набуда, балки даъват кардан, ҷеғ задан, номидан, сурудан ва ҳатто ҳисоб кардан барин маъноҳоро ҳам доштааст.

Савол ва супориш

1. Дар ибораи меҳмони нохонда нохонда чӣ маъноӣ дорад?
2. Аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноӣ номатонро ёбед.

СИНОНИМ (МУРОДИФ)

242. Матнро хонед. Калимаҳои ишорашударо бо ҳаммаъноҳояшон иваз кунед.

Рӯдакӣ хушу хуррам мақоми шӯхеро бо овози паст замзамакунон бо гузари «Кӯӣи мисгарон» - и шаҳр омада, ба дари кулбачаи назарногире дохил шуда, аз роҳрав ба зинапоӣи гилин ба болохона баромад. Кулба бо ҳавличаи хурдгаракаш ба Маҷ тааллуқ дошт, ки шоир акнун бо вай дӯсти мӯнис шуда ва дар ин мусофирати худ дар кулбаи вай манзил карда буд. Рӯдакӣ дар болохона, ки рост дар болои дари берун воқеъ шуда буд, иқомат мекард. Дари болохона ба рӯӣи бомчаи паҳни ҳезумхона кушода мешуд, ки ин бомча барои болохона хизмати «рӯӣи ҳавлӣ» -ро адо мекард.

Сотим Улугзода

Луғат:

мақом - ин ҷо: номи ҳар як гурӯҳи муайяни оҳангҳои музикӣ

мӯнис –унсгирифта, ҳамсуҳбат, дӯсти наздик

тааллуқ - алоқамандӣ, пайвастагӣ

Савол ва супориш

- 1.Сохти калимаи назарногир- ро шарҳ диҳед.
- 2.Рӯдакӣ магар суруд ҳам мехонд?
- 3.Филми «Қисмати шоир» -ро тамошо кардаед?

243. Гӯед, ки мафҳумҳои зеринро боз бо воситаи кадом калимаҳо ифода кардан мумкин аст.

Ангишт, кӯшун, ахлоқ, ашк, барқ, бемор, бино, бод, бой, камбағал, булбул, ватан, гард, нависанда.

Ду ва зиёда калимаҳое, ки як маъно ё маъноҳои наздикро мефаҳмонанд, муродиф ном доранд. Таркиби овозии муродифҳо гуногун, вале маънояшон ба ҳам наздик аст: чаҳон, дунё, гетӣ, даҳр; нодон, сода, гӯл, гумроҳ; хона, кулба, ошён.

Муродифҳо боигарии забон буда, ба воситаи онҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода меёбанд.

244. Муродифҳои калимаҳои ишорашударо ёбед.

Ду сол гузашт. Фирдавсӣ ҳамоно дар Табаристон мезист. Аз ватанаш, хешонаш хату хабар набуд. Аз вай ҳам ба онҳо хабаре намерасид. Ў зинда аст ё на ва агар зинда бошад, ба чӣ ҳол аст, онҳо намедонистанд. Хавотирӣ мекашиданд, Манижабону мегирист, беқарор буд, ки мабодо падараш дар ғурбат бимирад ё балки мурда бошад хокаш дар ҳамон тарафҳои касмаёб мондааст? Дар соли дуввуми ғайбати Фирдавсӣ хавотиркашии хешон ва дӯстони ӯ, беқарории духтараш аз ҳад гузашт. Манижа ба кӣ нолида метавонист? Ў зорӣ мекард, ки Рустамзод ба суроғи падарарӯси гумшуда биравад ва аз ӯ хабаре биёрад...

Дар миёнаҳои тирамоҳ Рустамзод, марди чихилсолаи солиму бақувват, ба суроғи падарарӯсаш сафари Табаристон пеш гирифт. Роҳи дарозу душвор савора дар як моҳ тай карда шуд. Ниҳоят дар аввали зимистони соли 1017 домоду падарарӯс дар шаҳри Омул ба дидори ҳам расиданд...

Сотим Улугзода

Луғат:

ғурбат –ғарибӣ, мусофирӣ, дурӣ аз ватан

Савол ва супоришҳо

- 1.Маънои калимаи касмаёб –ро шарҳ диҳед.
- 2.Ифодаи соли дуввуми ғайбат чӣ маъно дорад?
- 3.Аз мазмуни матн ба Манижа чӣ гуна баҳо дода метавонед?

245. Ба ҷои нуқтаҳо аз силсилаи муродифҳои овардашуда калимаҳои мувофиқро гузошта нависед.

- 1.Ором, осуда, сокит, хомӯш;
Бача ором ва ... мехобид (С.Айнӣ).
- 2.Калон, бузург, азим, кабир, аъзам;

Назар ба гуфти падарам дар ҳафт иқлим аз Сир ...тар дарё набудааст ва он чунон ... будааст, ки агар дар ин лаби дарё фарёд занам, дар он лабаш шунида намешудааст. (С.У-луғзода)

3.Гунчишк, чумчук;

Аз ...тарсӣ, арзан макор. (Зарбулмасал)

4.Асо, чӯбдаст, таёк, сӯта;

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
... биёр, ки вақти асову анбон шуд. (Рӯдакӣ)

Савол ва супориш

1.Дар истифодаи муродифҳо чиро мушоҳида кардед?

2.Маънои калимаи анбон—ро ба хотир биёред.

3.Калимаи кунун бештар дар назм истифода мешавад ё дар наср?

246. Монандӣ ва фарқи маъноии калимаҳои ишоратшуда-ро дар ҷумлаҳои зерин муайян кунед.

1.Фиребгарӣ, мунофиқӣ, золимӣ дар дарбори Худоёрхон нафрату ғазаб ва эътирози Анварро нисбат ба сохти феодалӣ зиёд мекунад (С.Улуғзода). 2.На танҳо дӯст, ҳатто душман ҳам, агар кӯро аъмо набошад, пас аз тамошои ин шахрҳои замони мо эътироф мекунад, ки сухани обод дар таркиби номи инҳо айнан муносиби ҳол омадааст. 3.Асо ва кампир бо аламу яъс гиряю нолаи бисёре карданд. Доду фарёди кампирӣ бечора ҷавони бетачрибаро аввал гаранг кард ва сонияе чанд ўро ба гирдоби тардид гузошт...

Ҷалол Иқромӣ

Луғат:

эътироз - эродгирӣ, норозигӣ, муқобилат

аъмо - кӯр, нобино

яъс - ноумедӣ, маъюсӣ

тардид-дудилагӣ, шубҳа

247. Бо муродифҳои чуфтистеъмоли зерин чумлаҳо созад.

Қаҳру ғазаб, таърифу тавсиф, молу давлат, ҳазлу шӯҳӣ, ҳилаву найранг, ризку рӯзӣ, синну сол, сайру саёҳат, тӯю сур.

Савол

Чуъзи калимаҳои чуфтҳои зерин ба ҳамин маъно истеъ-
мол мешаванд ё не?

Боғу роғ, долу дарахт, пурсу пос, чизу чора, майдаву чӯй-
да, бекасу кӯй, молу ҳол.

Баъзе муродифҳо чуфтистеъмоланд: азобу шиканча, шоду хуррам, баҳту саодат. Дар аксари онҳо ҷои калимаҳо устуворанд. Масалан, муродифи чуфтистеъмоли боғу роғро ба тариқи роғу боғ истифода намекунанд.

АНТОНИМ (МУТАЗОД)

**248. Ҳангоми навиштани чумлаҳо калимаҳои ишорашуда-
ро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.**

1. Танҳо ба баъзе хонаҳо, ки дарҳояшон зич пӯшида на-
шудаанд, овози гоҳ пасту гоҳ баланди баъзан занона, баъ-
зан мардона ба гӯш мерасид. Аз ҷойи дудбарои ҳамон хона
байрақчае ба ҳаво баланд мегашту гоҳ ба рост ва гоҳ ба чап
хамида аз нав ғоиб мегашт. (Фотех Ниёзӣ)

2.-Нодон айб мекунад, доно ҳудаш мефаҳмад, - ҷавоб дод
Ҳочиумар.-Росташро гӯям, ин Туроб ба ман ҳам он қадар
маъқул набуд. (С.Улуғзода)

3.Зиндагӣ бе ғаму шодӣ, бе нӯшу неш, бе нишебу фароз,
бе талхиву ширинӣ намешавад. Вале аз нобарорӣ барор, аз
ноумедӣ умед, аз бесомонӣ сомон ҷустан ҳам ҳунар аст ва
ҳар киро ин ҳунар набошад, ҳамеша ғолиб аст. (А.Қаҳҳорӣ)

Калимаҳои зидмаъноро антоним (мутаозод) меноманд:
нек – бад, дур – наздик, рост-дурӯғ, талх-ширин, субҳ – шом.

Калимаҳои зидмаъно яке аз воситаҳои муҳими таъсир-бахши ифода намудани фикр мебошанд:

Бо бадон бад бошу бо некон накӯ,

Чойи гул гул бошу чойи хор хор.

Мутаозодҳо ҳам чуфтистеъмом мешаванд: *чангу сулҳ, каму беш, пасту баланд.*

249. Мутаозодҳо ёбед ва нависед, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

1...Чавони соҳибҷамол дар байни ҳаёту мамот дасту по мезад. Поезд ба пеш меравад, аммо фикрҳои ман ба ақиб, ба давраи бачагиам бармегарданд. Ман мағлуб шудаам, аммо ин мағлубиятро ғолибият мепиндорам. Ман чӣ қадар мехостам, ки ишқ ғалаба кунад. Масъала хоҳ хурд бошад, хоҳ калон, ҳалли худро талаб мекунад. (А.Шукӯҳӣ) 2.Агар ҳамин хулосаи тахминӣ ҳақиқат бошад, албатта душманони Муқаннаъ ба ин ҳақиқат иловаҳо дароварда, ин корро тилисм ва аз асари чодугарии ӯ мешумуранд. Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ ӯро халоскори худ медонистанд. (С.Айнӣ) 3.Ба падараш ширро сафед гӯянд, сиёҳ мегӯянд. Зиндагонро -ку хурмат намекунед, ақаллан мурдагонро хурмат кунед. (Р.Ҷалил) 4.Шикамсер чӣ парвои шикамгурусна дорад. (Зарбулмасал)

Луғат:

тилисм – чоду

250.Дар ҷумлаҳои зерин мутаозодҳои чуфтро нишон диҳед.

1.-Барои шумо рости дурӯғ, ҳаққи ноҳақ фарқ надорад? Дар омади гап, бояд гуфта гузарам, ки саргузашти Додо Зокир барин муборизони роҳи озодӣ, пирони гарму сардида

ва талху ширинчашидаи халқамонро ба шакли китобчае дароварда, дастраси омма накардани мо, аҳли қаламро дар назди авлоди навраси халқ хеле қарздор кардааст. (А.Деҳотӣ) 2.Хеле чиз омӯхтаи, фарқи девонаю хушёрро аз чаноби хоҷа беҳтар медонистагӣ шудам. (Ҷ.Икромӣ) 3.Баду нек ва пасту баланди мардуми ҳар туманро мардуми худи он чо медонанд. Дар дили ӯ ҳиссиёти андӯх ва шодӣ, дар сари ӯ хаёлҳои ширину талх ва дар сари ӯ хунҳои қаҳру ғазаб дар ҷавлонанд... (С.Айнӣ) 4.Панҷ рӯз гузашт... панҷ рӯзи ваҳму ҳарос, панҷ рӯзи пурҳаяҷон, панҷ рӯзи яъсу умед. Вай ҳудаш марди рӯзгузаронида, чафокашида ва гармию сардии замонаро аз сар гузаронида буд. (Ҷ.Икромӣ)

251. Матро хонед ва муайян кунед, ки пешванду пасвандҳо аз кадом калимаҳо мутақоззҳои нав сохтаанд.

Муҳаммадӣ давраи ҷавониашро ба ёд оварда, бо давраи пириӣ худ муқоиса мекард. Ҷӯғиён ба гармию сардии ҳаво нигоҳ накарда роҳ мепаёмуданд. Ҳоло давраи серию пурӣ, он солҳо душвор буд. Қисми мардуми ин деҳа дар гармои тобистон, қисми дигарашон бошад, дар зимистон аз гушнагӣ мурда рафтанд. Модари ту ҳам дар ҳамон солҳои қаҳтӣ мурд.

Сорбон

Луғат:

қаҳтӣ - хушксолӣ, гуруснагӣ

Савол ва супоришҳо

- 1.Шумо ҳам бо ёри воситаҳои калимасоз антоним (мутақозз)-ҳо соzed.
- 2.Дар бораи ҷӯғиён маълумоти саҳеҳ доред?
- 3.Мисраи Бани одам аъзои якдигаранд -ро шарҳ диҳед.

252. Зарбулмасалу мақолҳои зеринро нависед, сохти мантонимҳоро муайян кунед, маънои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Дӯст мезанад табарвор,
Душман мезанад шакарвор.
2. Аз дӯсти нодон душмани доно бехтар.
3. Чавонию тавонӣ- пирию нотавонӣ.
4. Ба некномӣ мурдан бех аз ба бадномӣ зистан.

253. Дар матни зер калимаҳои зидмаъноро ҷудо карда, тарзи сохта шудани онҳоро гӯед.

Зан тамоми сулфаю атсаи шавҳарашро натиҷаи бачою бечо бо халқ суханронии ӯ мепиндошт (Р. Ҷалил.). Ман то он вақт дар навиштаҳои худ калимаҳои пойдор, нопойдорро кор фармоям ҳам, аз тарси он ки омма намефаҳманд, «напояд» -ро кор намефармудам (С. Айни.). Барои зиёд ё кам шудани харҷи тӯй гушнагӣ ё серии тӯйхӯрҳо дахл надорад, балки калонтар ё бечора будани тӯйхӯрҳо дахл дорад (С. Айни.). Ҳам хурду ҳам калон хандакунон ҷавоб медоданд... (Р. Ҷалил.).

Савол ва супориш

1. Мутақодҳои калимаҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед: хандакунон, тарсонҷак.
2. Калимаҳои гушнагӣ, серӣ аз ҷиҳати таркиб аз калимаҳои гушна, сер чӣ фарқ доранд?

ОМОНИМ (ҲАМГУНА)

254. Ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед.

1. Китобро ду бор хондам.	Ин борро аз кучо харидӣ?
2. Ӯ чангро хуб менавозад.	Чанги либосатро тоза кун.
3. Занг зада шуд.	Дег занг зад.

Омоним (ҳамгуна)-ҳо калимаҳоеанд, ки шаклан якхела буда, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд: тор-торик; тор – нахи ресмон; тор – фарқи сар; тор – асбоби мусиқӣ; шона-асбобе, ки мӯйи сарро ба тартиб медарорад, шона- устухони китф.

255. Ин байтхоро навишта, муайян кунед, ки калимаи дур кадом маънохоро ифода намудааст.

Қомаи қон чок шуд, торе зи пирохан бубахш,
К-аз чунон ришта тавон пайванд кард ин чокро.

Абдурахмони Қомӣ

Обканде дидаму бас тор чой,
Лағз-лағзон чун дар ӯ бинҳанд пой.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Луғат:

пирохан-курта

обканд-гузарогоҳи сел, селроҳа

256. Бо калимаҳои зер ҷумлаҳо созед. Гӯед, ки ин навъи омонимҳо чӣ хел пайдо шудаанд.

Намуна: се бор- се дафъа, маротиба; себ ор-себ биёр.

1. Як бор бигуфтамад, ки себ ор ба ман,

Аз боғи латофат ду себ ор ба ман.

Се бор биомадӣ,, наовардӣ себ,

Эй ваъда хилоф карда се бор ба ман.

2. Дутор -номи яке аз асбобҳои мусиқӣ; ду тор-тори либо-совезонкунӣ;

3. Инсон (одам) -ин сон (ин хел).

4. Ҷӯшон (оби ҷӯшон) –ҷӯшон (обро ҷӯшон).

257. Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Кор: 1. амалиёт; 2. феъли фармоиши коридан; Рон: 1. рон-рони по; 2. феъли фармоиши рондан; Пар: 1. қанот 2. феъли фармоиши паридан; Парда: 1. пардаи дару тиреза. 2. пардаи якум, дуҷум ва ғайра дар намоишномаҳо; Гард. 1. феъли фармоиш (аз гардондан). 2. гард (гарду чанг).

ЛУҒАТҲОИ ТАФСИРӢ (ЯҚЗАБОНА) ВА ДУЗАБОНА

Илми луғатнигориро лексикография меноманд (аз калимаи юнонии лексикос – калима, луғат ва графо – менависам аст). Луғатҳои мавҷудаи ҳар як миллат сарвати бебаҳои забони онро ташкил медиҳанд, зеро онҳо сачашмаи муҳими забонамӯзӣю суҳандонианд.

Луғатҳо (фарҳангҳо, қомусҳо) гуногун мешаванд: луғати этимологӣ, луғати шева, луғати имло, луғати осори адибон, луғати калимасозӣ, луғати омонимҳо (синонимҳо, антонимҳо).

Дар луғатҳои дузабона маънои калимаву ибораҳои як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд, шарҳ меёбанд. Тартиби ҷойгиршавии калимаҳо дар луғатҳои дузабона (тарҷумавӣ) аз рӯи тартиби алифбо овардани калимаҳо аст. Агар калима дорои маънои зиёди луғавӣ бошад, ҳамаи маъноҳои муайян қарда мешаванд. Чунончи, дар луғати дузабона (тарҷумавӣ):

Меҳрубон – добрый, ласковый, нежный, любимый, милосердный; Модари меҳрубон – ласковая мать. (Аз «Луғати русӣ – тоҷикӣ»); намунаи луғатҳои дузабона: «Луғати тоҷикӣ – русӣ (1954), Луғати русӣ – тоҷикӣ (1985), Луғати англисӣю тоҷикӣ.

Луғатҳои тафсириӣ калима ва баъзан таркибу ибораҳои як забонро маънидод намуда, тобишҳои маъноии онҳоро бо овардани мисолҳо аз эҷодиёти шоирону нависандагон, асарҳои илмӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ, воситаҳои ахбори омма нишон медиҳанд. «Луғати фурс» –и Асадии Тӯсӣ (нимаи аввали асри 11) намунаи аввалини луғати тафсирии форсию тоҷикӣ аст. Дар луғату фарҳангҳои тафсириӣ, аз ҷумла, дар

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноҳои калима ба воситаи таъриф ва овардани якчанд синоним (муродиф) шарҳ дода мешаванд:

Забон 1.узвест иборат аз порчаи гӯшти мутаҳаррик дар даҳон, лисон; 2. воситаи ифодаи фикр ва алоқа бо мардум, нутқ:

Забон дар даҳон, эй хирадманд, чист? -
Калиди дари ганҷи соҳибҳунар.

Саъдӣ

Супоришҳо

1.Маънои калимаҳои мактаб, омӯзгор ва хондан -ро шарҳ диҳед ва нависед.

2.Аз рӯйи ашъе, ки дар хона ва мактаб бо онҳо кор меку-
нед, луғати тафсири тартиб диҳед.

ТАКРОРИ МАВЗӮИ «КАЛИМА»

Савол ва супоришҳо

1.Чиро калима меноманд?

2.Маънои асли ва маҷозии калимаро бо мисолҳо фаҳмо-
нед.

3.Калимаҳои сермаъно ва якмаъно аз ҳамдигар чӣ фарқ
доранд?

4.Синоним чист?

5.Чиро антоним меноманд?

6.Омоним чист?

7.Луғатҳои тафсири аз луғатҳои дузабона чӣ фарқ до-
ранд?

**258. Матнро бодикқат хонед. Калимаҳои сермаъноро ёбед
ва шарҳ диҳед.**

ДАРДИ ПАДАР

Хурд будам. Бо падарам дар пуштаҳо дарав мекардам. Ӯ
ҳар гоҳ маро таъкид мекард, ки хушёр бошам, то ба поям

хоре нахалад, дос ба ягон чоям нарасад. Аз таъкидҳои зиёди
ӯ ғашам меомад. Рӯзе тифоқо ба поям хоре халид. «Оҳ!» -
гӯён ба чоям нишастам ва хорро аз поям дур кардам. Падарам
аввал таскинам доду сонӣ сабук - сабук танбеҳ намуд. -
О, дард кунад, пой ман дард мекунад, ба Шумо чӣ? Ин қадар
ғур - ғур мекунад?! - аз алами дард дурушти кардам ба падар.
Бечора чизе нагуфт, танҳо ба кадом як маъние сар ҷунбон-
ду халос. Солҳо гузаштанд. Боре ба нияти ёди айёми кӯдакӣ
бо писарчаам ба пуштаҳо баромадам. Ҳангоми сайругашт
ногоҳ ба пой писарчаам хоре халид ва ӯ «оҳ, дадаҷон!» гӯён
дар чояш нишаст. Вучудам таконе хӯрд, гумон кардам, ки
хори ба пой ӯ халида ба дилу чигари ман расид. Ин дам
ба хотирам омад ҳамон ҳодисаи алафдаравӣ бо падарам.
Акнун фаҳмидам, ки он вақт дарди кӣ зӯртар будааст. Ва
шармзадаву хиҷолатманд гардидам аз дуруштии онвақтаам.

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Магар дар ҳақиқат хор ба дилу чигари кас мехалидааст?
Ин калима боз кадом маъноҳоро ифода мекунад?

2. Дар хона хулосаатонро доир ба мавзӯи матни боло на-
висед.

**259. Байтҳоро хонда, аз ҷиҳати мазмун шарҳ диҳед. Сино-
ними калимаҳои ишоратшударо ёфта маънидод кунед.**

Чу инсонро набошад фазлу эҳсон,
Чӣ фарқ аз одамӣ то нақши девор?

Шукронаи зӯроварии рӯзи чавонӣ,
Он аст, ки қадри падари пир бидонӣ.

На чандон бихӯр, к-аз даҳонат барояд,
На чандон ки аз заъф ҷонат барояд.

Саъдии Шерозӣ

260. Аз матн калимаҳои якмаъноро чудо карда нависед. Гӯед, ки ин матн хоси кадом услуби нутқ аст.

ОБ-ЗАРУРАТИ РҶЗГОР

Яке аз омилҳои муҳимтарини фаъолияти ҳаёти олами ҳайвоноту набобот оби ошомиданист. Тахминан 65 фоизи вазни инсонро об ташкил медиҳад. Дар як шабонарӯз меъёри физиологии оби истеъмолкунандаи ҳар як инсон ба 2,5–4 литр баробар аст.

Инсон бе истеъмоли хӯрок аз як моҳ зиёд зиндагӣ карда метавонад, вале бе об ҳамагӣ якчанд шабонарӯз умр ба сар бурда метавонаду халос. Маълум аст, ки барои мӯътадили фаъолияти ҳаёти инсон, воқеан назар ба меъёри физиологии муқаррарӣ хеле зиёдтар об лозим аст. Дар шароитҳои гуногуни ҳаёт талабот ба об барои ҳар як инсон ҳар хел аст, вале аниқтар аз 30 то 230 литр дар як шабонарӯз тағйир меёбад. Дар 70 сол талаботи физиологии одам тахминан ба 75 тонна об баробар аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки обро қадр намоему ба дигарон низ инро талқин намоем.

Луғат:

мӯътадил- дуруст, солим

талқин кардан - ёд додан, фаҳмондан

Савол ва супоришҳо

1. Чаро оби ночӯшонида нӯшидан зарар дорад?
2. Синонимҳоро ёфта, шарҳ диҳед, к ибo кадом мақсад қор фармуда шудаанд.
3. Ҷавоби ин қистонро ёбед:

Об дар об ҷӣ бошад?

Ҳавзи гулоб ҷӣ бошад?

Оташ раса, ях қунад,

Ба ин ҷавоб ҷӣ бошад?

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ

Вай дар чехраи мизбонаш осори хастагӣ мушоҳида намуд. Ин ҷумла аз 7 калимаи мустақилмаъно: вай, чехра, мизбон, осор, хастагӣ, мушоҳида намудан ва калимаи ёридиҳандаи дар (пешоянд) иборат аст.

Чехра- рӯй, талғат. Ин калима сермаъност. Ба маънии си-
мою сурат низ меояд.

Мизбон-соҳибхона, меҳмондор, касе, ки меҳмонро пази-
роӣ мекунад.

Осор- вожаи сермаъно буда, маъноҳои нишону аломат,
таъсир, хотира ва самараю натиҷаро ифода менамояд.

Хастагӣ- исмест, ки ҳолати рӯҳии шахсро мефаҳмонад.

Мушоҳида намудан- ба чашми худ дидан, назора кардан.

КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО

Таркиби морфологии калима Калимасозӣ ва имло

**261. Калимаҳои ҳар ду сугунро ду хел ба ҳиссаҳо ҷудо
мекунем.**

хо-на-гӣ

хона-гӣ

ба-ро-мад

бар-омад

о-ма-дам

омад-ам

ки-то-бам

китоб-ам

Калимаҳоро мо на танҳо ба ҳиҷоҳо (хо-на-гӣ), балки ба ҳиссаҳои маънодори луғавию грамматикӣ низ ҷудо карда метавонем. Масалан, дар калимаи гулҳо маънои луғавӣ дар ҷузъи гул ва маънои грамматикӣ бисёрӣ бо ёрии ҷузъи –ҳо ифода ёфтааст. Ҳар ҷузъи калима, ки маънои луғавӣ ё маънои грамматикиро ифода мекунад, морфема номида мешавад.

262. Матнро нависед. Калимаҳои ишоратшударо ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед.

Боре дар деҳа зани девонаеро дидам. Чанд кӯдаки нодон аз қафои ӯ медавиданд. Баланд механдиданду мазоҳомез ба ӯ забон менамуданд, ба масхара кирдораш тақлид мекарданд.

Девона оташин гашт. Ҳам шуду аз зери по сангеро бардошт ва хост ба тарафи кӯдакон ҳаво диҳад. Дастони бардошта дар ҳаво муаллақ монданд. Ӯ ҳам модар буд. Шояд тифлаш ба ёд омад.

Латофат Кенҷаева

Луғат:

муаллақ – овезон

Савол ва супориш

1. Маъноӣ мақоли Фарзанд азиз, одобаш аз вай азизтар -ро шарҳ диҳед.
2. Бо одамони камақл чӣ гуна муносибат кардан лозим аст?

263. Рубоии халқиро нависед ва аз ёд кунед. Калимаҳои ишоратшударо аввал ба ҳичоҳо ва баъд ба морфемаҳо (ҳиссаҳои маънодор) ҷудо кунед.

Намуна: мурғони, мур-ғо-ни, мурғ-он-и.

Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад,
Булбул ба тамошои дафу чанг баромад.
Мурғони ҳаво ҷумла бикарданд парвоз,
Мурғи дили ман аз қафаси танг баромад.

РЕША ВА КАЛИМАҲОИ ҲАМРЕША

264. Хонед ва гӯед, ки дар маънои луғавии ин калимаҳо чӣ гуна умумият вучуд дорад.

Адаб, беадаб, боадаб, адабгоҳ, адабистон, адабӣ, беадабона, беадабӣ; даст, бедаст, ҳамдастӣ, даста, дастак, дастакӣ, дастгоҳ, дастор, дастпона, дастур, дастӣ, бедаста, ҳамдаст; омад, баромад, даромад, ноомад, фууромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фууромадгоҳ.

Реша ҳиссаест, ки маънои асосии калимаро ифода намуна, дигар ба чузъҳои маънодор тақсим намешавад. Решаро бо камонак ( ) ишора мекунад.

Боғбон, коргар, нодон, бекорӣ, гулистон, барвақт, суҳанвар, боадаб, панҷа, дастгоҳ.

265. Калимаҳоро нависед ва қисми асосиро дар онҳо муайян кунед.

Хубӣ, ҳамроҳ, бофаросат, коргар, корманд, Тоҷикистон, даста, ҳафта, чашма, даштӣ, кӯҳӣ, хонагӣ, беғайрат, бадӣ, обдон, некӣ, бачагона.

266. Калимаҳои сутуни аввалро ба сутуни дуюм муқоиса кунед ва фарқи онҳоро гӯед.

хона-хонагӣ, ҳамхона.

хонаҳо, хонача.

омадам – баромадам, даромадам.

наомадам, меомадам.

Калимаҳои ҳамреша аз ҷиҳати маъно гуногунанд: ҳамкор, коргар, корманд, ҳамкорӣ, бекорӣ, бекор, корзор.

Баъзе пасванду пешвандҳо фақат шакли калимаро тағйир медиҳанд, маънии калима дигар намешавад: хона-хонача; хона-хонаҳо; хона-хонае; дидам-бидидам.

267. Аз калимаҳои зер калимаҳои ҳамреша созад.

Намуна: рафт, рафтор; гул, гулзор, гулшан, гулистон.

Даст, сухан, гандум, боғ, бародар, хизмат, корд, хона, омадам, хабар, сабз, рафт, сафед, қалам.

268. Бо калимаҳои ҳамрешаи зерин ҷумлаҳо созад.

Баромад, даромад, ноомад, фууромад, баромадгоҳ, даромадгоҳ, фууромадгоҳ; шабақӣ, шабгоҳ, шабгун, шабина, шабона; гулзор, гулшан, гулистон.

269. Ҳамрешаҳои калимаҳои ишорашударо нависед. Намуна: хона, хонагӣ, хонадон, ҳамхона.

Аввал таом, в-он гаҳ калом

Мо ба хона даромадем. Бой ба ҳеҷ кор, ҳатто ба намозхонӣ ҳам машғул нашуда, ҷӯту дафтарро ба пеши худ грифт. Ё ҳай ҷӯт мезад, ҳай дафтархоро бо хату рақам сиёҳ мекард. Дар ин миён хизматгор ош кашида оварда, ба пеши по монд, аммо бой ба ош ҳам нигоҳ накарда кори худро давом дод. Ман, ки гурусна монда будам, ба ӯ гуфтам:

-Биёед, аввал таомро хӯрем, “аввал таом, в-онгаҳ калом” гуфтаанд.

Садриддин Айнӣ

ПАСВАНД (СУФФИКС)

270. Номи ашёҳои дар расмҳо инъикосёфтаре нависед ва ҷӯед, ки онҳо ба яқдигар чӣ муносибат доранд. Дар онҳо ҳиссаи калимаеро, ки баъди реша омада калимаи нав сохтааст, нишон диҳед.

Акси панҷа	Акси дастаи каланд	Акси дастгоҳ
------------	--------------------	--------------

Он ҳиссаи калима, ки пас аз реша ва асоси феъл омада, маънои онро тағйир медиҳад, пасванд номида мешавад: кор-гар, бог-бон, чашм-а, нек-ӣ, бача-гона, ҳафт-а, хон-иш, дид-ор, гуфт-ор.

271. Калимаҳои ишоратшударо нависед ва фаҳмонед, ки пасвандҳо аз кадом решаҳо калимаҳои нав сохтаанд.

Агар гуфтан сим аст, хомӯшӣ зар аст.
Агар коҳ аз ту нест, коҳдон аз ту аст.

Авҳадиш Марогӣ

Фарзанд агарчи айбнок аст,
Дар чашми падар зи айб пок аст.

Абдуллоҳи Хотифӣ

272. Бо пасвандҳои –ӣ, –гор, –она калимаҳо сохта, онҳоро ба шакли нақшаи поён нависед.

пурс
дон
хон
сӯз
варз
осо
гӯ

иш

чашм
даст
дахан
пой
дандон
гӯш
димоғ

а

273. Калимаҳои аз решаю пасванд сохташударо навишта таҳлил кунед.

-Медонӣ, Расул, рӯзҳои хурсандӣ дар ҳаёти ман, албатта, кам набуданд. Орден доданд-хурсандӣ кардам; ордер доданд – хурсандӣ кардам; соли бистум аскарони сурх аспӣ

чангӣ доданд – хурсандӣ кардам. Ман бо аскарони сурх мегаштам, сурнайнавози отряд будам ва дар роҳҳои чанг фуқи аспӣ ман ба сарӣ аспӣ командир мерасид. Ин ҳам бароям хурсандӣ буд.

Вале хурсандии нахустин ва калонтарини ман ин набуд.

Ман он вақт бачаи ёздаҳсола будам ва гӯсолабонӣ мекардам. Падарам ба ман аввалин бор дар ҳаётам чорук гирифта дод. Дили ман аз шодӣ чунон лабрес буд, ки дар ифодааш сухан очизӣ мекашид. Аз дараю пайраҳаҳое, ки дирӯз сангҳои сарди теғдораши пойҳои маро захм мезаданд, акнун бебокони роҳ мепаймудам. Ман акнун аз болои ин сангҳо дилпуруна қадам мезадам ва аз саҳтию сардии онҳо наметарсидам.

Расул Фамзатов

Супоришҳо

1. Ба калимаҳои чанг, ҳаёт, сард, сурнайнавоз пасванди -ӣ илова карда калимаи нав созед ва маънои онҳоро шарҳ диҳед.

2. Дар хона дар бораи як рӯзи хурсандиатон иншо нависед.

ПЕШВАНД (ПРЕФИКС)

274. Аз ин панд сифатҳоро ёбед, ба онҳо савол гузored. Калимаҳои беватан, бечаман –ро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо мазмуни пандро шарҳ диҳед.

Шаҳси беватан - булбули бечаман.

275. Калимаҳои зеринро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед ва аз онҳо ибораҳо созед.

Намуна: ба-маъ-нӣ; ҷавони ба-маънӣ. Ба- калимаи нав сохтааст.

Боумед, бамаънӣ, баодоб, бардурӯғ, баркамол, бардавом, даргузар, ноҳонда, ҳамсинф.

Он ҳиссаи маънодори калима, ки пеш аз реша ё асоси феъл омада, маънои онро тағйир медиҳад, пешванд номида мешавад: ҳамсоя, барвақт, барҳаво, дарҳол, баромадан, вохӯрдан, нохост, ночор. Пешвандҳоро бо аломати ( ) нишон медиҳем.

276. Матро нависед, пешвандҳоро ишора кунед.

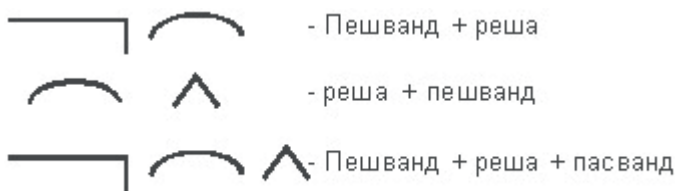
Ман чӣ қор карданамро надониста менишастам, ки нохост занги дарамон баланд шуд. Дарро кушода, чӯраи ҳамсинфам -Исмоилро дидам. Мо ба хона даромадем.

279. Калимаҳои пешванддорро ба ду гурӯҳ ҷудо намоед.

1.Пешвандҳое, ки маънои калимаро дигар мекунанд, яъне калимасозанд. 2.Пешвандҳое, ки шакли калимаро тағйир медиҳанд, яъне шаклсозанд:

Ҳамсоя, нодон, наомад, нохост, бармаҳал, баромадан, мехонам, бирав, боодоб, барҳаво, намеравам, нагир.

280. Аз рӯи нақшаи зерин даҳ калима созед.

281. Ба ин калимаҳо пешвандҳои бо-, бе-, но-, ҳам- ҳамроҳ намуда, калимаҳои нав созед ва шарҳ диҳед.

Суръат, адаб, одоб, озор, зарар, маънӣ, хабар, гайрат, ҳисоб обрӯ, фаҳм, шараф, шуур, боб, бино, дон, маълум, пурра.

282. Ба амали дар расмҳо тасвиршуда ном гузошта, калимаҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

283. Муайян кунед, ки дар ибораю ҷумлаҳои зер унсурҳои бо, бе, ба чаро дар як маврид ҷудо ва дар мавриди дигар якҷоя навишта мешаванд.

Бачаҳо бо якдигар ҷанг карда бошанд, ба ту чӣ? (С.Айнӣ) Шуморо ба муваффақияти қалон табрик меғоям. Нодира имтихонро бомуваффақият супорид. Ба маънии ин байт сарфаҳм намеравам. Кӯдаки бамаъниро кӣ дӯст намедорад? Ӯ бегуноҳ аст.

Бе мураббӣ зери гардун мӯътабар натвон шудан,
Моҳи навро рафта-рафта чарх оламгир кард.

Сайидои Насафӣ

Олими беамал – занбӯри беасал. (Зарб.)

Супориш

Зарбулмасалро шарҳ диҳед.

АСОС ВА БАНДАК

284. Ҷумлаҳоро нависед. Калимаҳои ишоратшударо ба морфемаҳо ҷудо кунед.

1. Ҳамаи ин чизҳое, ки ман гуфтам, ҳаминро нишон медиҳанд. 2. Амон аз ҷойи гарме, ки дар пешаш гузошта шуда

буд, як лаб тар намуда, ба Мирзо Иброҳими Субҳӣ нигоҳ карда гуфт: -Вазифаи мо хондан аст. Ман муаллимам, шумо шогирдед.

Ҳиссаи пеш аз бандак омадаи калимаро асос меноманд: китоб-ам, хона-и ман, хонда-ам, омада-аст. Реша, пасванду пешванд асоси калимаро ташкил медиҳанд. Асосҳо сода (гули сурх), сохта (гулдони ман, ҳамкорам), мураккаб (гулдастаи зебо) мешаванд. Асосро бо аломати ишора меку-нанд.

285. Чумлаҳои зеро хонда, асос ва решаи калимаҳои ҷудо кунед ва фарқи асосу решаҳо гуед.

1.Номи аслии ин одам Қорӣ Исмаи аст. Аммо баъзеҳо “Қорӣ Исмаи Ишкми”, баъзеҳо “Қорӣ Исмаи Ишкмиба” ва баъзе дигарон кӯтоҳ карда Қорӣ Ишкмиба” гуфтан ме-гиранд. (С.Айни) 2....Дилгирии аз ин дарсҳо пайдошударо бо шеърҳои баргараф мекардам. (С.Айни) 3.Агар мо дар вақти омада мондани фалокат тарсем ё бетадбири кунем, ҳа-мамон ба асири меафтем. (С.Айни)

Бандакҳо чор хел мешаванд: бандакҳои изофӣ, бандакҳои-шинҳо, бандакҳои феълӣ ва бандакҳои хабарӣ.

286. Матро нависед. Дар калимаҳои ишоратшуда асос ва бандакро бо аломат ишора кунед.

Асос   **Намуна:** дониши хуб, ба бародар ам

Бандак

Ҳар гоҳ аз Сари ҷӯй баромада ба пайи ин кӯхпора расед, дар рӯ ба рӯятон монанди “оббурда” як шикофе мебарояд. Дар аввали дидан шумо гумон мекунед, оби борон бо му-рури замон аз куллаи кӯх ба поён шорида, рафта – рафта дили сангро чок карда ин чоро кофтааст. Ҳамин ки аз рахна дарунтар меравед, фиреб хӯрдани худатонро мефаҳмед ва

мебинед, ки шикоф оббурда набуда, роҳи танги печ дар пече будааст. Гӯё устокорони ҳарбӣ барои пинҳон доштани вай аз чашми душман дар қалъаи чангие ин роҳро сохтаанд. Ин роҳи пурпечу ҳам чунон торик аст гӯё аз бағали кӯҳ нақб зада бошад. (С.Айнӣ)

Савол ва супоришҳо

1. Ин матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Нависанда ба кӣ мурочиат кардааст?
3. Маънии «нақб»-ро шарҳ диҳед.

БАНДАКИ ИЗОФӢ

Бандаки изофии - и калимаҳоро ба ҳам алоқаманд намуда, иборати изофӣ месозад: орзуи хондан, фардои дурахшон, хониши булбул, ҷавони боистеъдод.

287. Матрно хонед. Гӯед, ки бандаки изофӣ дар ибораҳо кадом вазифаро иҷро кардааст.

Таҳамтан дам гирифта, кӯфти роҳро бароварда, аз шароб ва созу наво кайфаш чоқ шуда буд, ки амир ба гуфтори ширини дилфиреб ўро ба шикор даъват кард: -Дар ин наздикӣ шикоргоҳе дорем, ки дар вай гала-гала нахчир мегардад, оҳувон ва гӯрон бешумор. Оё майли шикор надорӣ?

Рустами шикордӯст аз гуфтори ў ба шавқ омад.

Бифармуд, то Рахшро зин кунанд,
Ҷама дашт пурбозу шоҳин кунанд.

Ба шикоргоҳ равон шуданд. Завора бар дасти рости Рустам ва Шағод бар дасти чапаш асп меронданд. Ба дашти нахчир расида, саворон ба ҳар сӯ пароканда шуданд, то ки нахчирро ба кӯҳу дараҳо ба дашти кушод ронанд. Рустам ва Завора дар интизории бад-ин сӯ ронда шудани нахчир бешитоб бо роҳе, ки дар вай чоҳҳо буданд, мерафтанд. Рахш бӯи хоки навро фаҳмида беқарор гашт, рам хӯрд ва истода

ба замин наъл кӯфт. Рустам, ки чашми хушу хирадашро шароб пӯшонда буд, боиси рам хӯрдану наъл кӯфтани вайро чӯё нашуда, яке нарм тозиёнааш зад, Рахши дар миёнаи ду чоҳ истода ба пеш пой партофт ва ҳамон лаҳза ду пой пешаш ба чоҳ фуру рафт.

Сотим Улугзода

Луғат:

гӯр - хари ваҳшии биёбонӣ, гӯрхар

рам хӯрдан - тарсидан, ҳаросидан

Савол ва супоришҳо

1. Ибораи чашми хушу хирад чӣ маънӣ дорад?
2. Дар замони мо чаро шикори баъзе намуди ҳайвонот манъ шудааст?
3. Дар бораи асп чӣ маълумот доред, нақл кунед.
4. Гунаҳгори ба чоҳ фуру рафтани асп кӣ буд?

288. Аз калимаҳои зерин ибораҳои изофӣ соzed. Намуна: чашма-чашмаи шифо.

Чашма, санг, дарахт, қалам, духтарон, дарс, дӯзанда, дуредгар.

БАНДАКЧОНИШИНҲО

289. Матнро хонед. Калимаҳои ишоратшударо ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо кунед. Гуед, ки ҳиссаҳои –ам, –ат, –аш... чиро ифода мекунанд.

-Эй ватани азизи ман, ки модари ҳақиқии ман мебошӣ, зудтар маро ба оғӯши марҳамати худ каш! Модари ҷисмонии ман маро зоида бошад, ту маро парвариш карда расондай! Модари ҷисмониам маро зоида, барои ба балоҳо гирифторм шудани ман сабаб шуда бошад, ту маро ва монанди ман фарзандҳоятро аз балоҳо халос карда, тарбия карда

расонда истодаї! Ман то чон дар бадан дорам, аз хизмати ту сар наметобам ва агар лозим шавад, сарамро, танамро, чонамро дар роҳи ту фидо мекунам!... Ҳайфо, ки ман ҳоло оббозиро намедонам, то ки ин дарїи пурмавҷро бурида гузашта, ба хоки муқаддаси ту бӯса занам; афсӯс, ки ман парандагон барин болу пар надорам, то ки аз болои ин оби беамон парида гузашта, насими рӯҳафзои туро то сер шудан фуру кашада, захираи зиндагонии худ кунам...

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Чаро меҳри ватанро ба меҳри модар баробар медонанд?
2. Ибораҳои модари ҷисмонӣ ва модари маънавӣ -ро аз ҷиҳати маъно шарҳ диҳед.
3. Сар тофтани чӣ маънӣ дорад?
4. Муқаддас аломати кадом калимаҳо шуда метавонад?

Бандакҷонишинҳо беиштар ба исмҳои ҳамроҳи шуда, ба кадом шахс тааллуқ доштани предметро мефаҳмонанд. Онҳо ба се шахс: шахси якум, дуум, сеюм ва ду шумора: шумораи танҳо ва ҷамъ далолат мекунанд.

<i>Шахс</i>	<i>Шумора</i>	
	<i>Танҳо</i>	<i>Ҷамъ</i>
<i>Якум</i>	<i>-ам (-ям)</i>	<i>-амон (-ямон)</i>
<i>Дуум</i>	<i>-ат (-ят)</i>	<i>-атон (-ятон)</i>
<i>Сеюм</i>	<i>-аи (-яи)</i>	<i>-ашон (-яшон)</i>

падарам (падари ман)	– падарамон (падари мо)
падарат (падари ту)	– падаратон (падари шумо)
падараш (падари вай)	– падарашон (падари онҳо)

290. Калимаҳои зеринро бо ёрии бандакҷонишинҳо тасриф кунед.

Худ, бародар, бобо, китоб, дугона, орзу, гул, фарзанд, хондан, гуфтан.

291. Латифаро нависед. Гӯед, ки бандакҷонишини –ам ба кадом шахсу шумора тааллуқ дорад.

Мавлоно Қутбиддин ба аёдати бузурге рафт, пурсид:
-Чӣ заҳмат дорӣ?

Гуфт: -Табама мегирад ва гарданам дард мекунад, аммо шуқр, ки як-ду рӯз шуд, табам шикастааст, аммо гарданам ханӯз дард мекунад.

Гуфт: -Ғам махӯр ва дил хуш дор, ки он низ дар ин ду рӯз шикаста шавад.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

- 1.Ифодаи заҳмат доштан -ро шарҳ диҳед.
- 2.Ба бемор ҳамин хел ҷавоб додан дуруст аст?

Маънои соҳибиятро гайр аз бандакҷонишинҳо (китобам) боз ин хел ифода кардан мумкин аст: китоб аз ман, китоби ман, китоб аз он ман.

292. Дар хона тасрифи ду исмро бо бандакҷонишинҳо нависед.

БАНДАКҲОИ ФЕЪЛӢ

293. Нависед. Фаҳмонед, ки шахсу шумораи феъл бо ёрии кадом ҳиссаи калима ифода меёбанд.

Ман меравам.
Ту меравӣ.
Вай меравад.

Мо меравем.
Шумо меравед.
Онҳо мераванд.

Бандакҳои феълӣ бо асосҳои феъл ҳамроҳ шуда, ба шахсу шумора далолат мекунанд.

Тасрифи феъли гуфтан дар замонҳои гузашта ва ҳозира

<i>Шахс</i>	<i>Шумора</i>	
	<i>Танҳо</i>	<i>Ҷамъ</i>
1. <i>Гӯянда</i>	<i>гуфтам мегӯям</i>	<i>гуфтем мегӯем</i>
2. <i>Шунаванда</i>	<i>гуфти мегӯи</i>	<i>гуфтед мегӯед</i>
3. <i>Ғоиб</i>	<i>гуфт (о) мегӯяд</i>	<i>гуфтанд мегӯянд</i>

294. Ҳикоятро хонед. Феълхоро навишта, шахсу шумораи онхоро муайян кунед.

ҲИКОЯТ

Ду бародар буданд, яке хизмати султон кардӣ ва дигаре ба саъйи бозувон нон хӯрдӣ. Боре он бародари тавонгар ин дарвешро гуфт:

-Чаро хизмати султон накунӣ, то аз машаққати кор кардан бираҳӣ?

Гуфт: -Ту чаро кор накунӣ, то аз мазаллати хизмат раҳой ёбӣ, ки ҳукамо гуфтаанд: «Андак-андак нони худ хӯрдан ва нишастан беҳ, ки камари заррин бастан ва ба хизмати амирон истодан.

Байт:

Ба даст оҳаки тафта кардан хамир,
Беҳ аз даст бар сина пеши амир.

Саъдии Шерозӣ

Луғат:

мазаллат - хорӣ, хорию зорӣ

ҳукамо -ҳакимон, донишмандон

тафта – гудохташуда, сӯзон

Савол ва супоришҳо

1. Калимаи андак-андак –ро шарҳ диҳед.
2. Ифодаи Яке хизмати султон кардӣ –ро ҳоло чӣ хел ифода мекунанд?
3. Барои шумо кадомаш беҳтар: бо меҳнат пул ёфтан ё тайёр хӯрдан?

295. Матро хонед. Ба чои нуктаҳо бандакҳои феълӣ мувофиқро гузored.

Котиби ҳозира низ шахси аҷоиб аст. Боре нутқи ӯро шунида буд... дар бораи замин бо чунин эҳсосоте суҳан мекард. Мадҳияе буд ба замин нутқи ӯ. Шарикӣ ҳамеша ғамхори мо дар рӯзгор, манзили доимӣ ва абадии мо замин аст. Бори дигар ӯро дар доираи маҳдудтари муаллимон, сардорони участкаҳои таҷрибавӣ назди мактабҳо дид.... Ин дафъа боҳарорат талаб мекард, ки ба деҳқонбачагони хурдсол маданияти баланди истифодаи замин ва зироаткориро бояд омӯхт. Онҳо бояд огоҳ бош..., ки ҳатто дар хориҷа аз ҳар ваҷаби замин чӣ гуна фоида мебар.... Ӯ ба тариқи мисол нақл кард, ки деҳқони чашмикордон ҳар сол аз замини обӣ чанд ҳосил мегирад.... -Марҳамат, муаллим, бисёртар витамин хӯр..., ба назди табиб камтар мерав.... Ба ҳаёли ман, пешрафти иқтисодро ҳуди набзи ҳаёт, ҳатто, метавон гуфт, ҳуди ҷисми инсон талаб мекунад....

Фазлиддин Муҳаммадиев

Савол ва супориш

1. Ибораҳои набзи ҳаёт, набзи дил -ро муқоиса карда, фарқи онҳоро вобаста ба маъноӣ асли ва маҷозии калимаҳо гӯед.

2. Дар ҷумлаи шашуми матн маданияти баланд-ро фарҳанги баланд гуфтан мумкин аст?

296. Шеърро ифоданок хонед ва нависед. Бандакҳоро муайян карда, онҳоро ишора кунед.

Тоҷикистон, Тоҷикистон,
Мекунам шукри каму бисёри ту,
Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.
Аз ту ман сарват намехоҳам,
Ватан ҳастӣ, бас аст,
Бо ҳасу хорат зиндагӣ кардан бас аст.

Бозор Собир

БАНДАКҲОИ ХАБАРӢ

297. Муайян кунед, ки бандакҳои ишорашуда чиро ифода мекунанд.

1. Арбоб, ман то як соат ба ту меҳмонам. 2. Дар хона хама пазмони туанд. 3. Дар ин бора фикр кардан гуноҳ аст. 4. Магар душман ҳамин қадар нодон аст? 5. Ба фикри шумо, сабаби ин чист? 6. Ман хонандаи синфи панҷумам.

Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ бо он фарқ мекунанд, ки онҳо бо исм, сифат, ҷонишин, сифати феълӣ омада, хабарии ҷумларо ифода мекунанд ва шахсу шумораи онро нишон медиҳанд.

Шахс	Танҳо	Ҷамъ
1.	коргарам, хондаам	коргарем, хондаем
2.	коргарӣ, хондаӣ	коргаред, хондаед
3.	коргар аст, хондааст	коргаранд, хондаанд

Бандаки хабарии -аст ба ҷуз феъл аз дигар ҳиссаҳои нутқ ҷудо навишта мешавад: омадааст - коргар аст, пешқадам аст.

298. Латифаҳоро хонед, вазифаю фарқи бандакҳои феълию хабариро муайян кунед.

Ҳачири Талҳақро бидуздиданд. Яке мегуфт:

-Гуноҳи туст, ки аз паси ҳачир бохабар нашудӣ.

Гуфт: -Гуноҳи меҳтар аст, ки дари тавила баргузоштааст.

Гуфт: Пас, дар ин сурат дузд ро гуноҳе набошад.

Хуросоние бо нардбон ба боғи дигаре мерафт, то мева бидуздад, ногоҳ соҳиби боғ расид ва гуфт:

Гуфт: -Ту дар боғи ман чӣ кор дорӣ?

Гуфт: - Нардбон мефурушам.

Гуфт: -Нардбон дар боғ мефурӯшӣ?

Гуфт: -Нардбон аз они ман аст, ҳар ҷо ки хоҳам, мефурӯшам.

Лугат:

меҳтар- калон, бузургтар, муқобили кехтар

тавила- ресмони дарозе, ки ба он пойи чанд аспро мебанданд; оғил

Пас аз исмҳои бо садонокӣ и, о тамомшаванда дар бандакҷонишини -ам, -ат, -аи ва бандаки хабарии -ам ба ҷойи ҳарфи а ҳарфи я навишта мешавад: бобоям, доноияш.

299.Хонед ва нависед. Ҳикматҳоро шарҳ диҳед. Гӯед, ки дар калимаҳои ишорашуда қадом ҳодисаи овозӣ мушоҳида мешавад.

АЗ МОСТ, КИ БАР МОСТ.

Ҳар мусибате, ки ба сари одамӣ меояд, натиҷаи ғафлату саҳлгирии худи ӯ ё хиёнати наздикони ӯст, ҳар неку бад аз амали худи кас сар мезанад.

Ва ин масал бад-он овардам, то бидонӣ, ки ин меҳнат худ ба худ паймудай ва дари ин ранҷу машаққат худ бар худ кушодаӣ. Охир, зи кӣ нолам, ки «аз мост, ки бар мост».

Аз «Анвори Суҳайлӣ»

Аз паси зулмат бисе хуришедҳост

Баъди навмедӣ бисе уммедҳост,

Аз паси зулмат бисе хуришедҳост.

Аз «Амсолу ҳикам»

Бандаки хабарии -аст пас аз як миқдор калимаҳои бо садонокҳо анҷомёфта ихтисор мешавад: кӣ аст- кист, чӣ аст- чист, аз (они) ӯ аст - аз (они) ӯст, аз мо аст- аз (они) мост.

300. Матро нависед ва бандакҳои хабариро ёфта, имлояшонро шарҳ диҳед.

Аз ҳакиме пурсиданд:

- Он чист, ки агарчи ҳақ бошад ҳам, гуфтаниш норавост?

Гуфт: - Худро мадху сано кардан.

Гуфтанд: - Кадом биност, ки ҳаргиз хароб нашавад?

Гуфт: -Адл.

Суҳбати он кас, ки сидку сафост,

Домани ӯ гир, ки к-аз аҳли вафост.

ТАҲЛИЛИ ТАРКИБИ КАЛИМА

Муайян кардани ҳиссаҳои калима: реша, пешванд, пасванд, асос ва бандак.

Калимаи сиёҳидонча ба чор ҳисса (морфема) ҷудо мешавад: сиёҳ-й-дон-ча. Ҳар кадоми ин ҳиссаҳо маъно дорад: сиёҳ маънои луғавӣ дошта, рангро мефаҳмонад. Ҳиссаҳои дигар маънои грамматикӣ доранд: -й ҳамчун пасванд аз сифати сиёҳ исми сиёҳӣ сохтааст, -дон зарфият ва -ча хурд будани чизро мефаҳмонад. Дар калимаи сиёҳидонча реша сиёҳ буда, аз ин реша бо ёрии пасвандҳои калимаҳои сиёҳӣ, сиёҳидон, сиёҳидонча сохта шудаанд. Дар ин калима се марҳилаи калимасозиро мушоҳида мекунем: 1)Сиёҳ + й; сиёҳӣ + дон; сиёҳидон+ча.

ТАҲЛИЛИ ПУРРАИ ТАРКИБИ КАЛИМА БО ИШОРАИ АЛОМАТҲО

Нақша саҳ.166
Ҳамсинфи амон

КАЛИМАҲОИ СОДА

301. Ба таркиби калимаҳо зеҳн монед. Оё онҳоро ба ҳиссаҳои маънидор ҷудо карда метавонем?

Китоб, баланд, дӯст, олій, калон, паст, боло, илм, ташна, хона, кор, санг, кам, меҳмон, савдо, сар, ангушт, ҳавлӣ, ҳалво.

Калимаҳои сода ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намешаванд. Онҳо калимаҳои решагианд: хона, модар, гул, мактаб, меҳр.

КАЛИМАҲОИ СОХТА

302. Таркиби калимаҳои ишорашударо муайян кунед.

1.Оби зулоли чашма ширгарм буд ва дар рӯи он буғи тунук нарм-нарм печ мезад. (Ф.Муҳаммадиев) 2. Дар як гӯшаи суфа як нақорачӣ, як сурнайчӣ ва ду доирадаст нишаста менавохтанд... (С.Айнӣ) 3.Ҷамроҳи нав номи маро пурсид. Ман ҳам аслу насаби ӯро пурсидам. (Ф.Муҳаммадиев) 4.Саҳари барвақт ханӯз офтоб паҳн нашуда аробаи онҳо ба роҳ даромад. (Ҷ.Икромӣ)

Калимаҳое, ки ғайр аз реша, пасванд ё пешванд доранд, калимаҳои сохта номида мешаванд: боғ+бон, хирад+манд, но+дон, ҳам+синф, но+хост, даст+а.

КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ

303. Ба ашёҳои дар расм буда аҳамият диҳед ва онҳоро номбар кунед. Сохти ин калимаҳоро шарҳ диҳед.

Синфхона, сурнайнавоз, мактаббача

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки аз ду ва ё якчанд реша сохта мешаванд. Ин хел калимаҳоро калимаҳои мураккаб меноманд: модаркалон, чордах, гулдаста, хорпушт, пешқадам, қадбаланд, пешқадам.

ТАКРОРИ «КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО»

Савол ва супоришҳо

- 1.Таркиби калима аз кадом чузҳо иборат аст?
- 2.Таърифи решаи калимаро бо мисолҳо шарҳ диҳед.
- 3.Пасванд чист?
- 4.Чиро пешванд меноманд?
- 5.Чӣ гуна калимаҳоро калимаҳои ҳамреша мегӯянд?
- 6.Асос чист?
7. Бандакҳо чанд хел мешаванд?
- 8.Вазифаи бандаки изофӣ аз чӣ иборат аст?
- 9.Бандакчонишинҳо ба чӣ далолат мекунанд?
- 10.Фарқи бандакҳои феълию хабариро бо мисолҳо фаҳмонед.
- 11.Бандаки хабарии аст дар кадом маврид чудо навишта мешавад?
- 12.Калимаҳои сода, сохта ва мураккабро бо мисолҳо фаҳмонед.

ТАРКИБИ КАЛИМАРО АЗ ҶАДВАЛИ ЗЕР ОМУЪЗЕД

Асос			бандак
пешванд	реша	пасванд	
Ҳам-	кор	-ӣ	-
Бо-	ақл	-ӣ	-
Ҳам-	суҳбат	-	-
	муаллим	-а	-ам

304. Шеърро ифоданок хонед, асос ва бандакҳоро бо аломатҳо ишора кунед.

ДӢСТОНРО ГУМ МАКУН

То тавонӣ дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун.

Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкункасонро гум макун.
Дӯстро аз дӯст, чонам, фарқ кун,
Дӯсти пайванди ҷонро гум макун.
Чашмаи илҳоми мо халқ асту бас,
Халқи машҳури ҷаҳонро гум макун.
Зинати боғ аз гули хандон бувад,
Мисли гул хандонлабонро гум макун.
Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.
Халқи олам дӯст бо мо гаштааст,
Ваҳдати халқи ҷаҳонро гум макун.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Шоир фикрашро бо кадом оҳанг ифода кардааст?
2. Сохти калимаҳои мушкилосонкункасон ва хандонлабонро шарҳ диҳед.
3. Шоир чиро тарғиб кардааст?

305. Матнро хонед ва аз сархати охир дар чор сутун калимаҳоро аз рӯи сохт нависед.

Растаниҳои сабз атмосфераро аз оксиген, ки барои нафасгирии ҳамаи организмҳои зинда зарур аст, бой мегардонанд. Гази карбонати ҳаворо фуру бурда, ҳаворо тоза мекунад. Аҳамияти растаниҳои сабз дар ҳаёти инсон беандоза калон аст. Растаниҳо чангу гард ва дигар ғубору ғашҳои барои саломатӣ зарарнокро фуру бурда, ҳаворо аз ифлосшавӣ эмин нигоҳ медоранд. Растаниҳо намнокии мӯътадили ҳаворо нигоҳ дошта, шиддати ғалоғулаву шавкунро дар кӯчаҳои шаҳр паст мекунад. Пеши роҳи шамоли саҳт ва бӯрони хокбро мегиранд. Бинобар он, одамон ба шинондани дарахту буттаҳои серсояву зебо ва сарсабз намудани маҳалли худ диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Мутаассифона, манфиати растаниҳоро на ҳама одамон мефаҳманд. Одамоне ёфт мешаванд, ки дарахту буттахоро мебуранд, гулу гиёҳхоро поймол мекунанд ва боиси нобудшавии растаниҳо мегарданд. Онҳо фаромӯш мекунанд, ки растаниҳоро нобуд кардан осон, вале онҳоро сабзондану калон кардан хеле душвор аст.

Аз китоби «Ботаника»

Савол ва супориш

- 1.Таркиби калимаи нобудшавии-ро муайян кунед.
- 2.Дар бораи аҳамияти растаниҳо чӣ фаҳмидед?
- 3.Баромади калимаи рустанӣ аз растан аст ё рустан?

МОРФОЛОГИЯ (САРФ) ВА ИМЛО МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ҲИССАҲОИ НУТҚ

Морфология аз калимаи юнонии морфе –шакл ва логос – таълимот, илм (яъне илм дар бораи шакли калимаҳо) гирифта шудааст

Морфология як қисми грамматика буда, шакл ва сохти калимаҳоро меомӯзад.

Маъноии луғавии имло «пур кардан ва аз ёд чизе навиштан» аст.

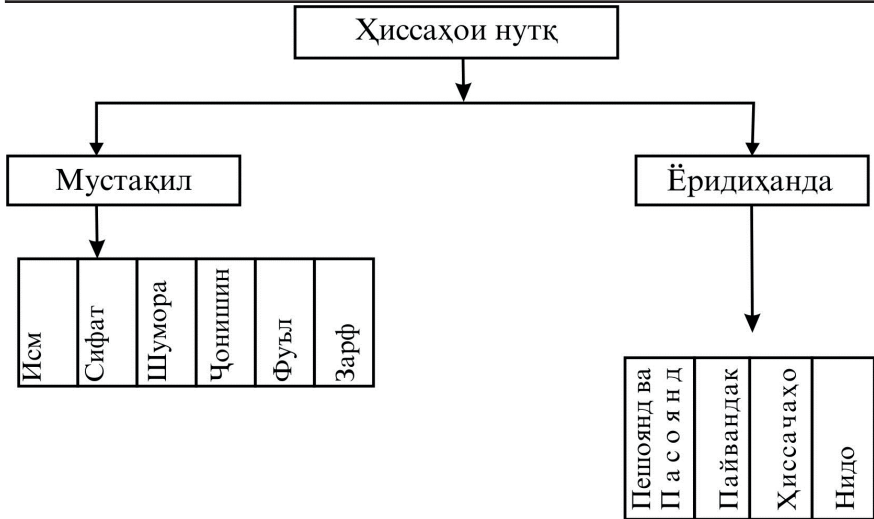
Калимаҳои забони тоҷикиро аз рӯи маъноии луғавию хусусиятҳои грамматикашон ба даҳ ҳиссаи нутқ чудо мекунанд: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо. Исм номи предмету ҳодисаҳо (пахта, абр, замин), сифат аломати предметҳо (сурх, баланд, гарм, зебо), шумора миқдори предметҳоро бо адад (сад, ҳазор), феъл амалу ҳаракат (рафтани, нишастани) ва зарф аломати амалро (дирӯз, охишта) ифода мекунанд.

Ҳиссаҳои нутқро ба ду гурӯҳ: мустақилмаъно ва ёридиҳанда чудо мекунанд.

Ҳиссаҳои мустақили нутқ (исм, сифат, шумора, чонишин, феъл, зарф) маънои луғавӣ доранд ва ба ин ё он савол ҷавоб мешаванд: модар, об, сафед, омад, панҷох, ман...

Ҳиссаҳои ёридиҳанда (пешоянду пасояндҳо, пайвандакҳо) маънои луғавӣ надоранд. Онҳо муносибат ва алоқаи байни калимаю ҷумлаҳоро таъмин мекунанд.

Ҳиссаҳо ва нидо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода карда, ба ҷумла тобишҳои иродавӣ мебахшанд.

306. Матро нависед. Калимаҳои маънои луғавӣ доштаро бо роҳи саволгузорӣ муайян кунед.

ХИКОЯТ

Чунин шунидам, ки Зулқарнайн гирди олам бигашт ва ҳама ҷаҳонро мусаххари хеш гардонид ва бозгашту қасди хона намуд. Чун ба Домғон расид, фармон ёфт. Дар васият гуфт: «Маро дар тобуте ниҳед ва тобутро суроҳ кунед ва дастҳои маро аз он суроҳ берун кунед кафкушода ва ҳамчунон баред, то мардумон ҳамебинанд, ки агарчи ҳама ҷаҳон бистудем, дастҳои ҳамеравем».

Унсуралмаоли Кайковус

Луғат:

Зулқарнайн-Искандари Македонӣ, сарлашкари машҳури
юнонӣ

мусаххар -тасхиркардашуда, мағлубкардашуда, тобеъ

қасд - азм, оҳанг, ният

фармон ёфт- фавтид, мурд

васият- панду насиҳат ва супоришҳои шахс пеш аз марг

ситудан - мадҳ кардан, ситоиш кардан

ИСМ ВА АЛОМАТҲОИ МОРФОЛОГӢ (САРФӢ)-И ОН

**307. Байтхоро қироат кунед ва мазмунашонро шарҳ диҳед.
Калимаҳои ба саволҳои кӣ?, кихо? ва чӣ?, чихо? ҷавобшударо
ба ду сӯтун нависед.**

Бародар он бувад, ки рӯзи саҳтӣ,

Туро ёрӣ кунад дар тангбаҳтӣ.

Бичӯ дилшон ба хулқу хубрӯӣ,

Ки ин аст, эй бародар, нехӯӣ.

Гурги даранда гарчи куштани аст,

Бехтар аз мардumi ситамгор аст.

Аз бади гург растан осон аст,

В-аз ситамгор саҳт душвор аст.

Носири Хусрав

Исм ҳиссаи нутқест, ки номи предмету ҳодисахоро ифода карда, ба саволҳои кӣ? (киҳо?), чӣ? (чихо?) ҷавоб мешавад: чӯб, даст, подабон, барқ, ақл, дониш, истироҳат, Душанбе, сухан, шиноварӣ, деҳқон.

Исм бо аломатҳои морфологӣ (сарфӣ)-яш аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад. Шумора (хона, хонаҳо), соҳибият (хонаам) ва номуайяни (хонае) аломатҳои морфологии исм мебошанд.

Исм калимаи арабӣ буда, маънояш ном аст.

308. Матнро хонед ва исмхоро ёбед.

Луғат калима аст. Дар забони тоҷикӣ зиёда аз сад ҳазор калима ҳаст. Ҳамаи калимаҳоро таркиби лугавии забон ва ё лексика мегӯянд. Кас ҳар қадар ки бисёр луғат (калима) донад, ҳамон қадар равшану аниқ суҳан карда, китобу асарҳо ва суҳани дигаронро ҳам хуб мефаҳмад. Барои олиму доно шудан луғатдон шудан лозим аст. Шарҳу маъноҳои гуногуни калимаҳо дар фарҳангҳо – китобҳои луғат дода мешаванд.

Аз фарҳанг шумо метавонед муайян кунед, ки калимаи истеъмом мекардагитон мақсадатонро айнан ифода мекунад ё не. Масалан, ба шумо лозим меояд, ки дар бораи ду рафиқатон Аҳмаду Самад гап занед. Аммо наметавонед, ки кадомашро нарм ва кадомашро ҳалим гӯед. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» -ро гирифта меҳонед, ки нарм – мулоимтабиату гапдаро ва ҳалим илова ба хушхулқу мулоим будан бурдбор, яъне босабру тоқат ҳам будааст. Ана, акнун метавонед Самадро, ки назар ба Аҳмад пуртоқаттар аст, ҳалим ва Аҳмадро нарм гӯед.

Ҳамин тавр, калимаҳои хангоми хондан ва ё шунидан нафаҳмидаатонро аз фарҳанг пайдо карда метавонед.

Савол ва супориш

1. Ба матн номи мувофиқ гузоред.
2. Дар матн муродифҳо вомехӯранд?

309. Нависед, исмхоро бо ҳарфи и ишора кунед.

Бидонед: бинотарин чашм он аст, ки дар роҳи хайр боз шавад.

Муъмин касест, ки аз кори некаш хурсанд ва аз кори бадаш нороҳат шавад.

Олимон дар миёни халқ аминони (амонатдори) Худоянд. Шифои нодонӣ пурсиш аст.

Танҳой аз ҳамнишини бад бехтар аст.
Беш аз се рӯз қаҳр ҷойиз нест.
Аз дурӯғгӯй ҳамин бас, ки ҳарҷи шунидӣ, нақл кунӣ.
Аз нодонӣ ҳамин бас, ки ҳарҷи медонӣ, изҳор кунӣ.

Аз «Панҷсад ҳадис»

Луғат:

муъмин – диндор, имондор; мусулмон

амин – вакил; амонатдор

ҷойиз – иҷозат додашуда, раво, мумкин

310. Муродифҳои исмҳои зеринро ёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед.

Азм, шубҳа, хоксорӣ, дорой, деҳқон, офтоб, қувват, лашкар, дӯст, бошишгоҳ, одат.

ВАЗИФАИ ИСМ ДАР ҶУМЛА

311. Хонед ва гӯед, ки исмҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1. Чашмҳо сӯи осмон буданд. (М.Турсунзода) 2. Тағоиям ҳамон рӯз ба саҳро баргашт. Ман як рӯз аз қассоб гӯшт харидам. (С.Айнӣ)

3. Фаҳри он дорам, ки тоҷикзодам,

Меҳри майҳан дар дилам ҷо додаам.

Қуфли дилро ман ба мифтоҳи сухан,

Бо забони тоҷикӣ бикшодам.

Назар Халил

Исмҳо дар ҷумла бештар мубтадо ва пуркунанда шуда меоянд: Насимҷон бародарашро навозиш кард.

Исм инчунин ба вазифаи хабар, муайянкунанда ва ҳол омада метавонад: Қодир варзишгар аст. Оби ҷӯй ях бастааст. Дар кӯҳҳо ҳам зимистон ҳукмфармост.

312. Порчаи шеърро нависед ва ба вазифаи кадом аъзои чумла омадани исмхоро шарҳ дихед.

НАВРҶЗӢ

Эй дуст, биё, боз ба Наврӯз расидем,
Нав қисса бипардоз, ба Наврӯз расидем.
Дар пардаи гул бод наво карда парешон:
Эй мурғи хушовоз, ба Наврӯз расидем.
Эй боғи гулафшон, бағали боз муборак,
Мо ҳам ба дили боз ба Наврӯз расидем...

Сайёд Ғаффор

Савол ва супориш

1. Мухотабхоро ёбед.
2. Дар бораи чашни Наврӯз кадом шеърхоро медонед?
3. Чаро калимаи Наврӯз бо ҳарфи калон навишта шудааст?

313. Матро бодикқат хонед. Муайян кунед, ки исмҳо дар чумла ба вазифаи кадом аъзои чумла омадаанд.

Аммо саворони Восеъ ва Назир на танҳо ба шумора зиёдтар, балки масти зафар ҳам буданд, бо зарбу шасти беш аз

пеш худро ба душман мезаданд. Ба илова пиёдаҳо ҳам расида омаданд, онҳо ба болои дарё аргамчин кашида, аргамчинро дошта мегузаштанд, бо ин тариқ, беш аз чорсад нафар пиёда аз об гузашта, ба ҷанги таги ҷарӣ ҳамроҳ шуданд. Қувваи шӯришгарон панҷ-шаш баробар афзуд. Таёқҳои шахзан саворони душманро бераҳмона мекӯфтанд. Ғолибон дари оҳанкӯби зиндонро шикаста, асиронро озод карданд. Асирон чилу се нафар, бештаринашон деҳқон ва чӯпонҳо буданд. Онҳоро Кулӯх мингбошӣ бо гуноҳи тарафдории Восеъ аз деу дараҳо дошта оварда буд. Гулқурбони ҳофиз ҳам аз зиндон ёфт шуд. Вай маҷрӯҳи хуншор буд, озодкунандагонаш ўро базӯр шинохтанд. Шарики ў – Шарифи ноком аз захми тири хӯрдааш ҷон дода будааст. Ҳофизро дар хонаи як нафар хеши балҷувониаш ҷой карда, ба марҳаму давои яке аз табибон супурданд. Табибҳо ва шикастабандҳоро бо фармони Восеъ барои табобати маҷрӯҳон ёфта оварда буданд.

Сотим Улуғзода

Луғат:

санскрит - забони ҳиндии бостон

Савол ва супоришҳо

1. Дар матн калимаҳои шаст, ҷон додан ба кадом маънӣ омадаанд?
2. Муродифҳои калимаҳои ҳофиз, душман, таёқ-ро муайян кунед.ро дар матн муайян кунед.
3. Ноҳияҳои Восеъ ва Балҷувон шомили кадом вилоятанд?

314. Исмҳои зеринро аз ҷиҳати маъноӣ луғавиашон бо тартиби зайл нависед: номҳои предмет, аломат, амал, макон, замон, ҳодисаҳои табиат, одамон, ҳайвонот.

Дафтар, хубӣ, шаб, тирамоҳ, заминчунбӣ, деҳқон, хонанда, хона, мактаб, ҳафта, сиёҳӣ, далерӣ, гунчишк, гурба,

тӯтӣ, чашмасор, чустучӯ, рафтуомад, Тоҷикистон, зардӣ, калам, хиёбон, баҳор, ҳунарманд, кӯҳсор, посбонӣ.

ШУМОРА ДАР ИСМ

315. Матнро бодикқат хонед. Исмҳое, ки бисёриро мефаҳмонанд, муайян кунед ва фарқи онҳоро аз исмҳои танҳо гӯед.

Чӯпонону дарахтбурон, гиёхчинону сайёҳон хабар меоварданд, ки рамаи охувонро дидаанд, қароргоҳашонро аниқ кардаанд. Ба сайёд инро гуфтан ҳочат набуд. Вай хуб медонист, ки рамаро чун пайдо кунад, қароргоҳи онҳоро аз кучо чӯяд. Вай танҳо мехост, ки шикори сада ҳарчи дертар фаро расад, то вай худро бо фикре созиш диҳад, ки ин шикори охиринаи ӯст, пас аз он танҳо хотирот боқӣ хоҳад монд, пас аз он вай нақлҳои аҷибу ғарибро дар бораи дигарон хоҳад шунид. Ҳарчанд нохуш буд, ҳарчанд дарднок буд, вай аз ногузирии он тан медод. Боз намехост, ки мардум таъхири шикори садаро ба тарс ҳамл кунанд. Як рӯз вай ба чашм дурбин монда, дараву кӯҳҳои атрофро тамошокунон аён дид, ки рӯзҳои наздик ба шикори охиринаи хоҳад баромад, ҳарчанд пешомади он рӯи дилаш ягон равшанӣ намеафканд, ҳарчанд ягон тори дилаш ба хубие гувоҳӣ намедиҳад...

Баҳманёр

Лугат:

ногузир - ҳатмӣ

таъхир - дер мондан, дер кардан

ҳамл кардан - нисбат додан

Исм ду шумора дорад: танҳо ва ҷамъ. Исм дар шакли танҳо якто будани предмет ва ҳодисаю воқеа (Аҳмад, одам, писар, гӯсфанд, дарахт, санг, чӯб, об, шамол) ва дар шакли ҷамъ бисёрии предметро (хонаҳо, духтарон, охувон, бачагон, сангҳо) мефаҳмонад.

Шумораи ҷамъи исм бо пасвандҳои –ҳо, -он ифода меёбад. Пасванди -он пас аз садонокҳо дар шаклҳои –ён, -вон, -гон меояд.

Чадвали корбасти пасванди –он (-ён, -вон, -гон)

-он	Пас аз ҳамсадоҳо	точикон, одамон, занон, мардон, меҳмонон
-ён	Пас аз садонокҳои и, о, ӯ	моҳиён, колхозчиён, бо-боён, донишчӯён, Сомониён
-вон	Пас аз садонокҳои у ва ӯ	охувон, бонувон, абрӯвон, зонувон
-гон	Пас аз садонокҳои а	бачагон, хонандагон, аберагон

316. Муайян кунед, ки ба кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳои –ҳо ва –он –ро ҳамроҳ кардан мумкин асту ба кадомашон не.

Дарахт, одам, барг, хона, остона, шиновар, муаллим, теша, соат, рӯзнома, шиша, чӯра, қалам, адиб, нон, хола, тағо, пой, дил, чашм, амма, болишт, харита, духтур, сӯзан, коргар, чома, муаллима, чароғ, оташдон, симчӯб, коргар, ситора, интихобкунанда, олу, пиёла, дастурхон, олима.

317. Исмҳои зеринро дар шакли чамъ нависед ва гӯед, ки чаро маҳз ҳамин тарзи чамъбандии исмҳо ба шумо писанд омад.

Посбон, соябон, чӯпон, омӯзгор, донишчӯ, дарахт, дугона, рафиқ, моҳ, сайёҳ, халқ.

318. Дар чамъбандии исмҳои зерин чӣ гуна нуқсони маъноӣ ба назар мерасад? Шакли дурусти онҳоро нависед.

ачоиботҳо
дугонагон
эшонон
адабиётҳо

ашъорҳо
ду саворон
туфангон
ду-се сагон

319. Ба ҷои нуқтаҳо пасвандҳои мувофиқ гузошта, матнро нависед.

АНДАР ФАРЗАНД ПАРВАРИДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй азизи ман, ки агар Худой туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай неҳ, ки аз ҷумлаи ҳақҳои падар... яке ин аст. Дуввум он, ки ба доя...и меҳрубон супор ва ба вақти хатна кардан суннат ба ҷой овар ва ба ҳасби тоқати хеш шодӣ кун... Чун бузург шавад, агар раият бошӣ, вайро пешае биомӯзӣ ва агар аҳли силоҳ бошӣ, ба илми силоҳаш диҳӣ... Ҳунар дигар асту пеша дигар. Аммо аз рӯи ҳақиқат наздики ман пеша бузургтарин ҳунаре аст. Ва агар фарзанд...и муҳтарам сад пеша донанд, чун ба кай бикунанд, айбе нест, балки ҳунар аст, ҳар яке рӯзе ба кор ояд.

Унсуралмаолии Кайковус

Луғат:

ҳасб -қадр, андоза, миқдор

раият -мардуми фармонбардор, табаа

Савол ва супоришҳо

1. Ифодаҳои аҳли силоҳ ва илми силоҳ –ро шарҳ диҳед.
2. Ба тифлон одатан кӣ ном мегузорад?
3. Панди киро дӯст медоред ва шунидан мехоҳед?

320. Ҷумлаҳоро ҳоне два гӯед, ки ҷаро исмҳои шорашуда дар шакли танҳо истифода шудаанд.

1. Он гоҳ дар дасти Сенин понздаҳ – бист мактуби тайёр ҷамъ мешуд. (Садои Шарқ)
2. Дар хона ду кампир ба истиқ-

боли он ба по хеста буданд. 3.Ба як қитъаи вай чил бех анор шинонданд. (Ҷ.Икромӣ)

Исм бо шумораи миқдорӣ омада бошад, шакли ҷамъ на-мегирад: панҷ китоб, ҳазор хонанда...

ИСМҲОИ ЧИНС ВА ХОС

321. Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки чаро баъзе калимаҳо дар он бо ҳарфи калон навишта шудаанд.

1.Шаҳри Қаротоғ дар водии Ҳисор яке аз шаҳрҳои обод ва сернуфус ба шумор мерафт. 2. Муаллим ба мо супориш дод, ки повести «Одина» –ро хонда биёем. 3. Ман дар хиёбони ба номи Неъмат Қаробоев зиндагӣ мекунам. 4. Сотим Улуғзода дар деҳаи Варзики вилояти Сурхондарёи Ҷумҳурии Ўзбекистон ба дунё омадааст. 5. Ман ба маҷаллаи «Чашма» обуна мешавам.

Исмҳои чинс номи ашӯҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд. Масалан, номи гурӯҳи мардум: талаба, деҳқон, зан, мард, номи ҳайвоноту парандагон: асп, сағ, мурғ, кабк; номи сукунат: деҳа, шаҳр, ноҳия, вилоят.

Исмҳои хос исмҳои менаманд, ки ба предметҳои барои фарқ кардан аз предметҳои ҳамчинси худ дода шудаанд. Исмҳои хос номи одамон, ному насаб, лақаб, тахаллус, шаҳру маҳал, ҳайвонот, номҳои географӣ, сайёраҳо мебошанд. Мисол: Анӯшервон, Раҳимова, Кӯлоб, Суғд, Рӯшон, Қорӣ Ишқамба, Сурхоб, «Физика», маҷаллаи «Чашма», Телевизиони «Баҳористон».

322. Исмҳои хоси ба ин гурӯҳҳо нисбатдодашударо нависед:

А) Номи маҳал; б) номи дарё, баҳр, уқёнус; в) номи сайёраҳо; г) номи кӯҳҳо; д) номи қитъаҳо.

323. Исмҳои хос ва чинсро муқоиса карда, фарқи онҳоро фаҳмонед.

Саодат, Бухоризода, Дехлӣ, Фархор, Навобод Зарафшон, Боботоғ, Осиё «Ҷавонони Тоҷикистон», «Одина» Рахш, Хайбар	талаба, омӯзгор шаҳр, ноҳия, деҳа дарё, кӯҳ, қитъа рӯзнома, китоб асп, сағ
--	--

Савол ва супоришҳо

1. Ҷаро исмҳо дар сутуни аввал бо ҳарфи калон ва дар сутуни дуюм бо ҳарфи хурд навишта шудаанд?
2. Қадом исмҳо пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз қабул мекунанд?
3. Муайян кунед, ки аз мисолҳои боло қадом исмҳо ҳамгуна, муродиф ва мутақоддоранд.

ҲАРФИ КАЛОН ВА НОХУНАК ДАР ИСМҲОИ ХОС

324. Ба имлои исмҳои зер зеҳн монед.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қаҳрамони Тоҷикистон, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, «Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Одина», «Мактаби кӯҳна», Осиёи Марказӣ, Қалъаи Лаби Об, Шаҳринав, Мавҷигул, Шаҳрисабз, Конибодом.

Исмҳои хос бо ҳарфи калон навишта мешаванд:

1. Ному насаб, лақаб ва тахаллуси одамон: Бозор Собир, Зулфия Атоӣ, Ҳаким Карим, Файзуло Ансорӣ, Саилими Хатлонӣ, Аҳмади Калла.
2. Номҳои географӣ: Ҷумҳурии исломии Эрон, дарёи Вахш, кӯҳи Чилдухтарон, ноҳияи Ҳисор, шаҳри Хучанд, ноҳияи Ишкошим, укёнуси Ором.
3. Ҳар калимаи номи мақомоти давлатӣ, мансабҳои олий, парчам ва нишони миллӣ: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нишони миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

4. Номи сулолаҳо ва воқеаҳои таърихӣ: Сомониён, Ғазнавиён, Ҷанги Бузурги Ватанӣ.

5. Номи асар ва маҷаллаву рӯзномаҳо бо ҳарфи калон ва дар нохунак навишта мешавад: повести «Дар орзуи падар», романи «Фирдавсӣ», достони «Лайлӣ ва Маҷнун», филми «Рустам ва Сӯҳроб», маҷаллаи «Истиқбол», барномаи «Калидҷаи заррин».

325. Матнро бодикқат хонед ва ба имлои номи маҳалу шахсиятҳои таърихӣ тавачҷух намоед.

ТАФСИРИ «ГАВҲАР»

Маънои ин ном ба маънои калимаи «гавҳар» мувофиқ аст, яъне «марворид ва санги қиматбаҳо» мебошад. Калимаи «гавҳар» дар арабӣ шакли ҷавҳар пайдо карда буд, чунки дар забони арабӣ ҳарфи г нест ва ин ҳарф бо ҳарфи ҷ иваз карда мешавад.

Дар Эрон Гавҳар голибан номи занона буд. Барои мисол Гавҳар, модари Гул аз «Вис ва Ромин», Гавҳархотун духтари Султон Масъуди Салҷуқӣ, Гавҳари мулк ном духтари Алоуддини Ҷаҳонсӯзи Ғӯрӣ, Гавҳаршод ном зани Шохрухро номбар кардан кифоя аст. Аммо номи Ҷавҳар, ки маънояш ва аслаш ҳамин Гавҳар аст, қариб тамоман ба мардон тааллуқ дошт. Ин номро аксаран ба ғуломон мениҳоданд. Ҷавҳар ном сарлашқари Фотимиён бо ғалабаҳои худ дар Миср дар асри X милодӣ худро дар олами мусулмонӣ машҳур карда буд.

Шаклҳои мураккаби номи занона Гавҳарбегим, Гавҳарбӣ ва Гавҳармоҳ буда, Гавҳарамон ҳамчун номи мардона истеъмол мешавад.

Олим Ғафуров

Луғат:

тафсир – шарҳ додан, баён кардан

милодӣ – солшумории масеҳӣ

Савол ва супоришҳо

1. Оё калимаҳои гавҳар ва чавҳар аз ҷиҳати маъно фарқ мекунанд?

2. Маънии ифодаи чун гавҳараки чашм -ро шарҳ диҳед.

3. Номи кӣ дар синфатон аз азбони арабӣ гирифта шудааст?

326. Исмҳои зеринро ба ду гурӯҳ: мардонаву занона ҷудо намуда, роҳҳои ифодаи онҳоро шарҳ диҳед.

Бобо, Бибирачаб, Сафармоҳ, котиб, котиба, Мунаввар, Мунаввара, амма, хола, ҷӯра, дугона, ғуночин, шохдӯхтар, коргарзан, меш, Ҳабиб, Ҳабиба, Хуршед, Хуршеда, Парвин, Парвина.

ИСМҲОИ ШАҲС ВА ҒАЙРИШАҲС

327. Матнро бодикқат хонед. Дар сутуни аввал исмҳои, ки ба саволи кӣ?, кихо? ва дар сутуни дуюм исмҳои, ки ба саволҳои чӣ?, чиҳо? ҷавоб мешаванд, нависед.

Беҳзод

Қамолиддини Беҳзод зиёда аз 500 сол пеш аз ин зиндагӣ ба сар бурдаст. Вай бо ҳунари худ ҳамзамонашро ба ҳайрат монданд. Дар расмҳои Беҳзод манзараҳои дилрабоии табиат, гулу сабззор, майдонҳои шикор, боғҳои қасрҳои таърихӣ шудаанд. Рассом махсусан дар офаридани сурати одам устод буд.

Қасе, ки расмҳои ҳаҷвию ҳазломези Беҳзодро тамошо мекард, ҳар қадар ҷиддӣ ҳам бошад, худро аз хандаи зӯр боздошта наметавонист. Беҳзод ҳамчун рассоми ҳунарманд хеле машҳур шуда буд. Подшоҳи замонаш Ҳусайн Бойқаро ӯро ҳамеша ба суҳбатҳои даъват мекард.

Қамолиддини Беҳзодро шоири бузурги ўзбек Алишер Навоӣ бисёр дӯст медошт ва эҳтиром мекард. Навоӣ ба қадри ҳунари ӯ мерасид...

Зайниддин Маҳмуди Восифӣ

Савол ва супоришҳо

1. Исмҳои чамъи матнро муайян кунед.
2. Шумо осорхонаро дидаед?
3. Дар мактабатон озмуни расомон мегузарад?

Дар забони тоҷикӣ исмҳои шахс (коргар, шоир, писар, деҳқон) ба саволҳои кӣ?, кихо?, исмҳои ғайришахс (хона, мурғ, дарё, китоб) ба саволҳои чӣ?, чиҳо? ҷавоб мешаванд.

328. Муродифҳои исмҳои шахсу ғайришахсро пайдо намуда, бо онҳо ҷумла соzed.

Духтур, завол, сарчашма, қадр, даво, аср, қаър, муштарӣ, устод.

329. Шеърро хонда, фарқи исмҳои шахс ва ғайришахсро маънидод кунед.

МОДАР ВА ПАДАР

Агар бошад падар ғамхори фарзанд,
Ба ҷону дил шавад модар фараҳманд.
Агар модар биболад бо чигарбанд,
Падар гардад зи меҳри хеш хурсанд.

Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Намояд модари дилсӯзу ҷонӣ,
Ба фарзандон ҳамеша меҳрубонӣ.
Падар ҳам бо умеди ҷовидонӣ,
Кунад авлоди худро посбонӣ.

Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Умеди модар аз фарзанд бисёр,
Ки дар пирӣ шавад дилчӯву ғамхор.
Падар хоҳад, ки фарзанди вафодор,
Ба таҳсини ҳама бошад сазовор.

Аз ин ҳар ду бақои зиндагонист,
Аз ин ҳар ду баҳори зиндагонист.

Бурҳон Фаррух

Супориш

Шеърро аз ёд кунед ва дар мавзӯи эҳтироми падару модар бо номи «Қарзи фарзандӣ» дар хона иншо нависед.

ИСМҲОИ МОДДӢ ВА МАӢНӢ

330. Матнро хонед. Исмҳоро ба ду гурӯҳ чудо кунед: исмҳое, ки ба чашм дида мешаванд, вазн доранд ва исмҳое, ки бо ақл дарк карда мешаванд.

МАӢНОҲОИ ГУНОГУНИ КАЛИМА

...Одатан баъзе калимаҳо дар забон фақат як маъно доранд, аммо бисёр калимаҳое ҳастанд, ки ҳар кадомашон на як, балки якчанд маъниро ифода мекунанд. Хусусан, калимаҳои серистеъмол бештар маъно доранд. Масалан, калимаҳое, ки номи узви бадани инсонро ифода мекунанд, ҳамеша дорои чандин маъно мебошанд.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз калимаи «чашм» 4 маъно, аз калимаи «пой» 6 маъно, аз калимаи «сар» 8 маъно, аз калимаи «даст» 9 маъно қайд шудааст. Чаро калимаҳо сермаъно шудаанд? Сабаби ин ҳодиса бисёр аст. Дар давоми сайри таърихии ҷамъиятӣ забон ҳам дигар мешавад ва такмил меёад... Мисоли барҷастаи ин ҳодиса калимаи меҳнат мебошад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи меҳнат чунин эзоҳ шудааст: 1) Мусибат, бало бадбахтӣ. 2) Ранҷ,

азобу укубат, машаққат, заҳмат. Инҳо ҳама маънои пешта-
раи калимаи «меҳнат» буда, пеш аз инқилоб ин калима чу-
нин маъноҳо дошт. Аммо чунон ки мебинем, ҳозир маънои
меҳнат тамоман дигар аст. Дар забони ҳозираи тоҷикӣ маъ-
нои меҳнат кор ва кори махсусест, чунин фаъолияти инсон
аст, ки шиддати фикрию ҷисмониро талаб мекунад ва ба фо-
идаи ҷамъият нигаронида шудааст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ

Лугат:

такмил - пурра кардан, мукамал намудан

инқилоб - нооромӣ, дигаргун шудан. Дар матни боло ин
калима ба маънии марҳила, давра омадааст.

Савол ва супоришҳо

1. Ибораҳои меҳнати фикрӣ, меҳнати ҷисмонӣ -ро чӣ
гуна фарқ карда метавонед?

2. Муродифҳои калимаи ҷашм ва маъноҳои гуногуни
онро шарҳ диҳед.

3. Бо кадом услуб навишта шудани матнро муайян ку-
нед.

**Исмҳо, ки номи ашёҳои ҷисмдорро ифода мекунанд,
исмҳои моддӣ ном доранд:** гандум, гул, қанд, шир, санг, об,
тилло, орд, китоб, омӯзгор, деҳқон.

Исмҳои моддиро мо бо ёрии идроки биной, шунавой,
ламс (ломиса), бўй ва маза дарк мекунем.

**Исмҳои маънӣ мафҳуму маъхнҳои сифату хислат, ама-
лу ҳолатро ифода мекунанд:** зиндагӣ, хубӣ, далерӣ, бахт,
ғаму ғусса, орзу, осоиш, хоҳиш, адлу инсоф, ироада.

Исмҳое, ки мавҷудияти онҳоро танҳо бо ақл дарк меку-
некм, исмҳои маънӣ ном доранд.

**331. Исмҳои маъниро ҷудо карда нависед ва бо онҳо ҷумла
тартиб диҳед.**

Нефт (нафт), ҳаво, оксиген, шоҳӣ, некӣ, гандум, семент, духтурӣ, чой, атлас, аналгин, ақл, ангиштсанг, ранг, гил, илм, шир, чав, адаб, алаф, карбос, нахӯд, оҳан, дониш, гӯшт, зағир, хидроген, зебой, сурб, ҳамсоягӣ, чит, хишт.

332. Ин порчаро хонед, исмҳои моддиро аз рӯи ифодаи маъно маънидод кунед.

Дарвозаи нав тарошидашударо бо ранги кабуд ранг карда, то ба пеши айвони хона роҳчае дуруст карда ва ба он сангреза рехта буданд. Дар ду тарафи он роҳча ҳар тараф 10 метри мураббай ҷойро дарахтҳои мевадор, камтар замини кишти обчакорӣ ва ниҳоят дар қарибии хона ва айвон – гулзор ишғол карда буд. Вале ҳоло ба ғайр аз кӯрпаи барфи чашмхиракунандаи сафед чизе аз растанӣ наменамуд. Гулзорро аз гулбуттаҳои баргрехта ва якчанд гулҳои хушкшудамонда доништан мумкин буд.

Ҷалол Иқромӣ

Луғат

мураббаъ – чоркунча

Саволу супоришҳо

1. Калимаи хона исми шахс аст ё ғайришахс? Агар ба он пешванди ҳам- илова кунем, чиро мефаҳмонад?

2. Панди «Дили одам аз гул нозуку аз санг сахт»-ро шарҳ диҳед.

333. Аз исмҳои моддии зерин исмҳои маънӣ созед.

Намуна: *дӯст – дӯстӣ.*

Бародар, пахтакор, кирмакпарвар, коргар, мард, оҳангар, забондон, забоншинос, мардикор, раммол, ҳаммол.

Луғат:

раммол - ғайбгӯ

ҳаммол - боркаш

ИСМҲОИ КУЛ ВА ҶУЗЪ

Исмҳое, ки номи умумии предметҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, исмҳои кул ном доранд: Масалан, номи умумии бодиринг, сабзӣ, шалғам, лаблабура сабзавот мегӯянд. Яъне, сабзавот исми кулли калимаҳои номбаршуда аст.

Исмҳое, ки номи яке аз ашёҳои ҳамчинсро мефаҳмонанд, исмҳои ҷузъ ном доранд. Чунончи, себарга, лола, сияхгӯш, бойчечак, садбарг, тоҷи хурӯс ҷузъҳои исми гул мебошанд.

334. Исмҳои ду сутунро муқоиса кунед ва гӯед, ки онҳо ба ҳамдигар чӣ гуна муносибат доранд.

1.Инсон	мард, зан, писар, духтар, пиразан,
2.Ғалладона	гандум, ҷав, шолӣ, нахӯд, лӯбиё, мушунг, арзан...
3.Пойафзол	мӯза, калӯш (кафш), маҳсӣ, туфлӣ, мӯкӣ...
4.Паранда	мӯсича, кабӯтар, гунчишк, кабк, бедона, зоғ бедона, зоғ акка, тӯтӣ, турна...

СОХТИ ИСМ

335. Калимаҳои зеро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо намоед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Даста, гӯша, мола, нола, сабза, сиёҳӣ, сӯзанак, бандак, ҳарак, бодбон, хӯрок, пӯшок, олуҷа, дастгоҳ, корхона, гулоб, гулдаста, дутор, Чоркӯҳ, Чорбед, гармсел, душанбе, китобдор, хоҳархонд.

Исмҳо аз рӯйи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

ИСМҲОИ СОДА

336. Матро хонед. Исмҳоеро нависед, ки танҳо аз реша иборатанд.

Дирӯз аз автобус фаромадан замон дар чорраҳаи деҳа ба Далер вохӯрдам. Ӯ маро самимона ба оғӯш кашид ва якбора ба шикоят кардан оғоз кард, ки то кай дар шаҳри калон мегардӣ, хондан бас, мӯйҳои сар рехт, сафед шуд, аз кампиру мӯйсафед дур будан нағз не. Ба ростӣ, зери хичолат мондам ва шояд барои дигар сӯ кашидани риштаи суҳбат, лаҳзаи гулчиниро ба ёдаш овардам. Ӯ даме ба хаёл рафт, сипас даст афшонда, ба як бачаи ба ҳудаш ниҳоят монанд, ки сумкаи чигарӣ дар даст, тарафи мактаб равон буд, ишора карду чехрааш шукуфон шуд.

Абдулҳамид Самадов

Исмҳое, ки танҳо аз як реша иборатанд, исмҳои сода номида мешаванд. Чунончи: китоб, гул, дарахт, падар, модар, кӯҳ ва ғ. Чунин каклимаҳо дар шакли сохти дигар низ дучор мешаванд: хона, хонае, хонаҳо, хонача, хонам, хонаро, хонагӣ, хонавор, яъне, ба калимаҳои сода морфемаҳои шаклсоз мечаспанд.

337. Порчаҳои шеърро қироат кунед ва гӯед, ки исмҳои сода чӣ гуна тағйири шакл кардаанд.

Агар ёбад рафиқат сарбаландӣ,
Ҳасад бар вай мабар, гар хушмандӣ!

Алишоҳи Рогуби Самарқандӣ

Мӯрчагон гар бикунанд иттифок,
Шери жаёнро бидаронанд пӯст.

Чавоне гуфт: «Эй пири дилогоҳ,
Чӣ гум кардӣ, ки хам гаштӣ дар ин роҳ?»
Чавобаш дод пири хуштакаллум:
«Ки айёми чавонӣ кардаам гум».

Саъдии Шерозӣ

Луғат:

ҳасад –рашк, нотавонбинӣ

жаён –хашмгин, зӯрманд

хуштакаллум –хушсухан

Савол ва супориш

1. Дар порчаи охир чаро баъзе ифодаҳо дар дохили нохунак омадаанд?
2. Мазмуни байтҳоро шарҳ диҳед.

ИСМҲОИ СОХТА

338. Ҷумлаҳоро ҳонед ва нависед. Гӯед, ки исмҳои ишоратшуда чӣ хел сохта шудаанд.

1. Ба шарофати Малика Собирова ва ҳамроҳу ҳамкасб ва ҳамсару ҳамбозаш Музаффар Бурҳонов Тоҷикистонро бисёр оламиён шинохтанд. (Раъно Маҳмудова) 2. Агар хӯрок ва пӯшоки яксолаи бачаатро ҳам бо танга ҳисоб кунем, ҳамагӣ ту аз ман сад танга қарздор мешавӣ. (С.Айнӣ) 3. Ман ҳамон Қудрати самоворчиам. (С.Айнӣ) 4. Агар ягон чизро навиштан хоҳед, ё ин ки ба навиштан маҷбур шавед, кӯшиш кунед, ки ҳамсухбатҳои шумо ин корро ҳис накунанд... (С.Айнӣ) 4.

Супориш

Исмҳои бо пасванду пешвандҳо сохташударо бо калимаҳои сода муқоиса намуда, аз ҷиҳати маъно фарқи онҳоро гӯед.

Реша	Пасванд	Исм	Пешванд	Реша	Исм
Боғ	-бон	боғбон	ҳам	сол	ҳамсол
Кор	-гар	коргар	ҳам	суҳбат	ҳамсуҳбат
Сиёҳ	-ӣ	сиёҳӣ	ҳам	роҳ	ҳамроҳ

Исмҳои сохта аз калимаҳои решагӣ ва асосҳои феъл бо ёрии пасванду пешвандҳо сохта мешаванд: мисгар, коргар, беморӣ, гулзор, чашма, ҳамсуҳбат, хоҳиш, дониш, хари-дор, дидор.

Исмҳо бештар бо ёрии пасвандҳои -чӣ, -гар, - бон, - зор, - истон, - ӣ, -иш, -гоҳ ва пешванди ҳам- сохта мешаванд.

339. Исмҳои сохтара аз рӯи маъное, ки ба калима ме-диханд, ба гурӯҳҳои исми шахс, исми макон, номи предмет ва исми маънӣ чудо кунед.

Ҳисобчӣ, хизматгор, чашма, хобгоҳ, хониш, кӯҳсор, гу-листон, пӯстак, ғалтак, гулдон, санглоҳ, нестӣ, равиш, ди-дор, мардӣ, гуфтор, сабзӣ, ҳастӣ, чарогоҳ, дӯстӣ.

340. Порчаҳои шеърро хонед ва исмҳои ишоратшударо шарҳ диҳед.

Накунад ҷаврпеша султонӣ,
Ки наёяд зи гург ҷӯпонӣ.

Асади Тӯсӣ

Ақл қувват гирад аз ақли дигар,
Пешагар комил шавад аз пешагар.

Ҷалолиддини Румӣ

Зиндагии ғофилон хобу ҳаёле беш нест,
Ҳайфи авқоте, ки сарфи суҳбати ҷоҳил кунанд.

Зебуннисо

Бетамизиҳои одам аз сухан пайдо шавад,
Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад.

Бедил

Лугат:

пешагар – хунарвар, косиб

ғофил – беҳабар, бепарво

ҷохил – нодон, беилм

авқот – ҷамъи вақт

Саволҳо

1. Ҷӯпонӣ -ро чанд хел талаффуз кардан мумкин?
2. Пистаи бемағз –ро чӣ хел мефаҳмед?
3. Зиндагӣ ва зиндагонӣ аз рӯи маъно фарқ мекунад ё не?

341. Аз калимаҳои зер исмҳои сода ва сохтаре ҷудо кунед.

Сабур, китобхона, гурур, ранҷур, томақтабӣ, ҷангол, малол, тоҷикбача, аҳвол, кашол, инсондӯстӣ, ҷанҷол, шамол, ниҳол, Тоҷикистон, дунбол, дастур, гулоб, ганҷур.

342. Исмҳоро вобаста ба иштироки пасвандҳои калимасоз ва шаклсоз дар ду сугун нависед.

Бозича, сурҳак, ширинча, лаълича, ҳуштак, пӯстак, духтарак, китобча, олуҷа, ҷенак, гавҳарак, остинча, писарча, писарак.

343. Шеърро бодиккат хонед ва супориши онро иҷро кунед.

ПАСВАНДИ – ЗОР

Гулзор агар шавқе диҳад,

Аз нақҳати гулҳо бувад.

Гар сабза рӯяд дар баҳор

Ояд насими сабззор.

Пасванди –зор акнун бидон:
Созад ишора бар макон.
Чанде мисол аз худ бигӯ,
Лафзи навину тоза чӯ!

Азим Байзоев

ПЕШВАНДИ ХАМ-

344. Калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед, фарқи маъноии онҳоро фаҳмонед.

фикр	ҳамфикр
сарҳад	ҳамсарҳад
ватан	ҳамватан
чинс	ҳамчинс
касб	ҳамкасб
сол	ҳамсол

Исм фақат як пешванди калимасоз дорад: ҳам-. Ин пешванд ба исмҳои ва асосҳои феъл ҳамроҳ шуда, бештар исми шахс месозад: ҳамфикр, ҳамнишин, ҳамсоя.

345. Шеърро ифоданок хонед. Исмҳои пешванддорро шарҳ диҳед.

Точикон авлоди Хайёманд гуфтӣ, дӯстам,
Шод фарзандони айёманд гуфтӣ, дӯстам.
Ҳамқадаҳ ҳастанд бо Хайём доғистониён,
Бо шумо ҳамкасбу ҳамноманд гуфтӣ, дӯстам.
Хонае, ки дар диёрат чун зиёратгоҳ буд,
Аз тамоми сирру асрори сухан огоҳ буд,
Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавозӣ менамуд,
Шоири тоҷикро, ки бо шумо ҳамроҳ буд.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Ифодаи дили шаб -ро эзоҳ диҳед.
2. Шоир доғистониён гуфта, киро дар назар дорад?

346. Ба калимаҳо пешванди ҳам- илова намуда исм созед.

Нишин, дам, гурӯҳ, роз, дард, сабақ, кор, овоз, гап, аср, замон, қалам, тақдир, деҳа, ҳудуд, синф.

ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ

Пасвандҳои калимасози исм аз рӯи маъно вазифаашон ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Пасвандҳое, ки исми шахс месозанд: -ҷӣ, -гар, -гор, -бон (нақорачӣ, оҳангар, боғбон);

2. Пасвандҳое, ки номи предмет месозанд: -а, -ак, -ок, -ча, -ӣ (даста, айнак, хӯрок, олуҷа);

3. Пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд: -иш, -гарӣ, -ӣ (ҳониш, боронгарӣ, дӯстӣ);

4. Пасвандҳое, ки исми макон месозанд: -гоҳ, -зор, -истон (истгоҳ, гулзор, кӯхсор, гулистон).

347. Исмҳои пасванддорро аз рӯи тартиби дар боло нишондодашуда ба гурӯҳҳо ҷудо намоед.

Чашма, бародарӣ, навозиш, теға, тароша, подабон, одамгарӣ, поя, бучулак, обкашак, ҳастӣ, некӣ, айнак, зодгоҳ, тундӣ, бемористон, танҳой, супориш, намоиш, шамъдон, нондон, баромадгоҳ, пӯстак, нестӣ, зебой.

348. Бо ёрии пасвандҳои исмсоз аз калимаҳои зер исмҳои нав созед. Намуна: сӯзан: сӯзанак, сӯзанӣ.

Пӯш, тан, дандон, пушт, теғ, сабз, шӯр, ҳафт, панҷ, мадад, талаб, сӯзан, мис, телефон, трактор, пода, осӣ, гала, сурх, камон, торик, роҳбар, гул.

ПАСВАНДҲОИ ХУРДИЮ НАВОЗИШ

349. Шарх дихед, ки дар кадоме аз ин калимаҳо пасвандҳо маъноро дигар кардаанд.

Додарон, хоҳарча, олуҷа, гавҳарак, дарича, ширинча, гӯшак, айнак, остинча, китобча, писарча, писарак.

Пасвандҳои –ча, –ак хусусияти шаклсозӣ доранд. –ча маънои хурдиро ифода мекунад: лаълича, дарёча, китобча, хонача, шаҳрча.

Пасванди –ак бештар маънои навозишро ифода мекунад: Бегоҳӣ боронаки нағзакак шуд. (Ҷ.Икромӣ). –ак хурдиро ҳам мефаҳмонад: Китобаке дошт, ки онро ду сол инҷониб хонда ба поён расонида наметавонист. (Ф.Муҳаммадиев)

Савол ва сунорши

1. Дар калимаи шаҳрча (шаҳрчаи донишҷӯён) -ча ро кадом пасванд иваз карда метавонад?

2. Се калимае гӯед, ки маънои хурдиро ифода кунад.

350. Ҷумлаҳоро хонед. Исмҳоеро, ки пасвандҳои шаклсоз доранд, шарҳ дихед.

1. Даруни яхдони палата, бешубҳа, аз тухм пур шудааст, ки боз тахмин дусад донааш дар ҳар ҷо косаю табаку дегчаҳои табобатхонаро банд карда мехобад. 2. Ҳафтаи дигар писарчааш касал шудааст. 3. Ҳабдаҳсола духтарча аз кучо медонад, ки нағзу бад чист? 4. Вай ҳиссаи худро боло гирифт, баъд ҳам шуда, даричаро пӯшид. 5. Борҳо ҳангоми навозиши писаракаш Шарифҷон дидааст, ки аз қабилӣ бехтарин модарони меҳрубон аст. 6. Нону шириниву меваҳоро ба наздиктари мӯйсафед тела дода, ба пиёлаяки эркаи афғониаш маҳз ба пирамард ҷой рехта медод. (Ф.Муҳаммадиев)

Супориш

Бигӯед, ки пасванди –ича боз бо кадом калима омада метавонад.

351. Гӯед, ки дар чумлаҳои зер исми чон пас аз кадом калимаҳо омадааст ва чиро ифода мекунад.

Агар ба волидайн ва хоҳару додаронатон мурочиат карданӣ шавед, хатман калимаи «чон» -ро истифода баред. Аз ин шумо бурд мекунад: кадру эътиборатон зиёд мешавад: амак нею амакчон, падар нею падарчон бигӯед. Мардуми тоҷикзабони Афғонистон дар як сурудашон хатто, Кобул нею Кобулчон мегӯянд.

Савол

Калимаҳои модар аз модарчон, падар аз падарчон ва амсоли ин чӣ фарқ доранд?

ИСМҲОИ МУРАККАБ

352. Исмҳоро бодикқат хонед ва ба сохти онҳо диққат диҳед.

Гулдаста, зардолу, модаркалон, саркор, дорбоз, пой-андоз, чорӯб, оханрабо, саргузашт, писархонд, сартарош, панҷшанбе, садбарг, чамъомад, коргар, ситорашинос.

Исми мураккаб аз ду ва ё зиёда реша сохта шудаанд, исми мураккаб номида мешаванд: сад-барг (садбарг), гул-даста (гулдаста), сарфармондех (сар+фармон+дех), кӯршабпак (кӯр+шаб+пар+ак).

353. Матнро хонед. Исми мураккабро ёфта ба дафтара-тон нависед ва аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудани онҳоро муайян кунед. Намуна: барф (исм)+боз(феъл)+ӣ (пасванд).

Дар кӯча бачаҳо барфбозӣ доштанд. Бобои Барфӣ месохтанд. Ҷар гоҳ ки барф меборид, ман бо Чаҳоншоҳ ба кӯча

баромада барфбозӣ ва чанасаворӣ мекардам. Ман ба чана савор мешудаму Ҷаҳоншоҳ рӯйи барф онро мекашид. Аммо холо аз тирезаи хонаи хоб ба барфбозии бачаҳо, ба давутоз ва чанасавории онҳо менигиристаму ба онҳо ҳасад мебардам. Онҳо ҳама шоду хурсанд барфбозӣ мекунанд. Қивучукунон Бобои Барфӣ месозанд. Ҷамдигарро тела дода, рӯйи ях лағжонакбозӣ ва рӯйи барф чанасаворӣ мекунанд. Ман бошам, наметавонам ақаллан кӯча бароям. Ҷаҳоншоҳ таъкид кард, ки ба кӯча набароям, касал шуданам мумкин...

Ҷанифаи Муҳаммадохир

354. Аз исмҳои мураккаби зер бо ёрии пасвандҳои исмсози –ӣ калимаҳои нав созад.

Оббоз, китобдор, оташпараст, масхарабоз, бутпараст, чорводор, чӯбкор, шарқшинос, шашмақомхон, қиссахон, қонунгузор, луғатсоз, моҳигир.

ИСМҲОИ ТАРКИБӢ ВА ИМЛОИ ОНҲО

355. Ба сохти исмҳои зер диққат диҳед ва гӯед, ки онҳо аз исмҳои сохта ва мураккаб чӣ фарқ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тахти Ҷамшед, Қалъаи лаби об, гули тоҷи хурӯс, ангури ҷавз, гули сияхгӯш, Исёни Муқаннаъ, Дараи Ниҳон.

Исмҳои таркибӣ калимаҳои мебошанд, ки дар қолаби ибораҳо ташкил шудаанд: Шӯрои Олӣ, барги зуф, Созмони Милали Муттаҳид.

356. Матро нависед ва имлои исмҳои таркибиро шарҳ диҳед.

Бо ибтиқори Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи

Абулқосим Фирдавсӣ зери унвони «Гулзори Гулназар» китобномаи шарҳиҳолии Шоири халқии Тоҷикистон тавассути нашриёти «Эҷод» бо адади 500 нусха аз чоп баромад.

Аз ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат»

Савол ва супоришҳо

- 1.Кадом исмҳои таркибӣ бо ҳарфи калон навишта мешаванд?
- 2.Номи рӯзномаю маҷаллаҳои медонистагиатонро нависед.
- 3.Кадом шоирони халқии Тоҷикистонро медонед?

ИХТИСОРАҲО

357. Исмҳоро бодикқат хонда, шакли кӯтоҳи калимаҳои ишорашударо нависед. Намуна: ҚТ – Қумхурии Тоҷикистон.

- 1.Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз канданиҳои зеризаминӣ бой аст.
2. Баҳодур бо мақсади такмили дониш ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико сафар кард.

Ихтисораҳо калимаҳо ва ибораҳои кӯтоҳшудаанд. Дар забони тоҷикӣ ду навъи ихтисораҳо истифода мешаванд:

- 1.Ихтисораҳои забони русӣ: колхоз, совхоз.
- 2.Ихтисораҳои тоҷикӣ: ДАТ (Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон), ҚТ (Қумхурии Тоҷикистон).

Дар китобҳои дарсию асарҳои илмӣ бо мақсади сарфачӯӣ аз ихтисораҳо зиёд истифода мекунанд: С.А. – Садриддин Айнӣ, Ш.Р. – Шарофиддин Рустамов.

Ихтисораҳое, ки аз ҳарфҳои аввали калимаю ибораҳо сохта шудаанд, бо ҳарфи калон навишта мешаванд: АИ (Академияи илмҳо).

358. Шакли пурраи ихтисораҳои зеро нависед: ДМТ, СММ, ИМА, ШКД...

НАМУНАИ ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ИСМ

Ҳиндуҳо ҳар рӯз то соатҳои дувоздаҳ дар ҳучраҳои шон менишанд, гайр аз он рӯзе, ки амир ба сарбозони худ шоҳона меод.

Ҳиндуҳо - исми шахс, моддӣ, чинс, ба вазифаи мубтадо омадааст. Исми чамъ буда, аз калимаи решагии ҳинду (номи кавм) ва пасванди шаклсозӣ –ҳо сохта шудааст.

Рӯз - исми ифодакунандаи замон, гайришаҳс, маънӣ, чинс, сода (решагӣ), ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Соатҳо - исми замон, гайришаҳс, маънӣ, чинс, чамъ. Ин калима аз ҳиссаҳои маънодори «соат» ва пасванди -ҳо сохта шуда, ба вазифаи ҳоли замон омадааст.

Ҳучраҳои шон - исми макон, гайришаҳс, моддӣ, чинс, чамъ. Ин калима аз ҳиссаҳои маънодори ҳучра -ҳо - шон иборат аст: ҳучра - реша, -ҳо - пасванди шаклсозӣ, - шон (яшон) - бандқонишини шахси сеюми чамъ. Бо пешоянди аслии дар ба вазифаи ҳоли макон омадааст. Бо калимаҳои хона, кулба, истиқоматгоҳ, манзил, ошён хусусияти синонимӣ дорад, аммо аз ҷиҳати истемол фарқ мекунад.

Амир - исми шахс, чинс, моддӣ, танҳо, муайян, сода, ба вазифаи мубтадо омадааст.

Сарбозон - исми шахс, чинс, моддӣ, чамъ, муайян, исми мураккаб, ки аз исми сар ва асоси замони ҳозираи феъли бохтан (боз), -он пасванди чамъсоз сохта шудааст. Бо пешоянди аз ба вазифаи пуркунанда омадааст.

Шоҳона - исми гайришаҳс, чинс, моддӣ, сохта (аз исми шоҳ ва пасванди -она), ҷузъи номи хабари таркибии номӣ шуда омадааст.

Медод - феъли ёридаанда, замони гузаштаи ҳикоягӣ, сифаи хабарӣ, аз рӯйи шакл сохта аст: аз асоси замони гузашта бо иловаи пешванди ме- таркиб ёфтааст, шахси сеюми шумораи танҳо, ҷузъи ёвари хабари таркибии номӣ.

ТАКРОРИ ИСМ

Савол ва супоришҳо

1. Исмро таъриф кунед ва аломатҳои морфологии онро гӯед.
2. Вазифаи исмро дар ҷумла бо мисолҳо шарҳ диҳед.
3. Исмҳои шахс аз исмҳои ғайришахс чӣ фарқ доранд?
4. Мавридҳои истеъмоли пасвандҳои ҷамъбандии –ҳо, –он (-ён, -вон, -гон) –ро бо мисолҳо фаҳмонда диҳед.
5. Исмҳои ҷомеъ аз исмҳои ҷамъ чӣ тафовут доранд?
7. Номуайянии исм бо кадом роҳҳо ифода меёбад?
8. Исмҳои хосро аз ҷиҳати ифодаи маъно гурӯҳбандӣ кунед.
9. Кадом исмҳои хосро дар нохунак мегиранд?
10. Роҳҳои калимасозии исмро номбар кунед.
11. Исмҳои сода бо калимаҳои решагӣ чӣ монандӣ доранд?
12. Пасвандҳои исмсозро аз ҷиҳати маъно гурӯҳбандӣ кунед.
13. Пешванди исмсоз кадом аст, номбар кунед.
14. Исмҳои мураккаб чӣ хел сохта мешаванд?
15. Ихтисораҳо чанд хел мешаванд?

359. Исмҳои ин матнро ба шахсу ғайришахс ва хосу ҷинс ҷудо кунед.

То пайдо шудани ҷопхонаҳо китобҳо ба шакли дастнавис тайёр карда мешуданд, ки дар ин кор ҳунармандони гуногун-ниҳтисос иштирок мекарданд. Китобҳои дастнавис маҳсу-сан, баъди ихтирои қоғаз вусъат ёфт.

Навъи беҳтарини қоғаз дар Самарқанд истеҳсол мешуд. Қоғазии самарқандӣ дар гузашта харидорони зиёде дошт ва ду навъ буд: якеро қоғазии абрешимӣ мегуфтанд ва он аз нахи холиси абрешим тайёр карда мешуд, ки хеле зебо, тоза ва сайқалёфта буд. Дигаре қоғазии нимкатонӣ номида мешуд,

ки аз абрешиму канаб иборат буд. Онро нағз пардоз медоданд ва барои чилодор шудан дар ду тарафаш хамираи орди гандум молида, охар медоданд. Коғазии охардорро дар соя мехушконидаанд ва сипас ҳар ду рӯи коғазро бо муҳраи махсусе сайқал медоданд. Дар натиҷа коғаз мисли оина тобнок мегардид.

А.Афсаҳов, Ҳ.Қаҳҳоров

Луғат:

пардоз- ороиш, зебу зинат

охар - моддае, ки аз гарди орди гандум, ҷуворимаққа ва ғайра барои шах ва чилодор шудани матоъ тайёр мешавад

абрешим - нахе, ки аз пилла ҳосил мешавад

катон – матоӣ, ки аз нахи пояи зағир сохта мешавад

Савол

1. Коғазро чӣ хел талаффуз мекунем?
2. Пеш аз ихтироии коғаз катиба-навиштаҳоро дар болои чӣ менавиштанд?

360. Ба саволҳо ҷавоб нависед.

1. Ному насаби қаҳрамонони Тоҷикистонро нависед.
2. Шумо кадом шахрҳои Тоҷикистонро медонед?
3. Дарёҳои Тоҷикистонро номбар кунед.
4. Асарҳои кадом шоирону нависандагонро хондаед?
5. Дар хонаатон чӣ хел китобҳои бадеӣ доред?
6. Кадом рӯзномаву маҷаллаҳоро мехонед?

361. Ба исмҳои зерин пасвандҳои ҷамъбандии мувофиқ гузоред.

қаср	писарбача	бозу
ғулом	хонанда	абрӯ
зан	талаба	гесӯ
соат	ситора	оҳу
чашм	навозанда	бону
ҷонвар	оҳангар	себарга

гов
гӯсфанд

Сомонӣ
нависанда

Сосонӣ
бобо

362. Матнро хонед ва исмҳои мураккаби онро нависед.

Ривоят мекунад, ки боре Искандари Зулқарнайн баъди фатҳи рӯи олам баҳри забт қардани Торикистон тайёрии ҳарҷониба мебинад. Мӯйсафед аз фарзандаш илтимос мекунад, ки вайро пинҳонӣ ба сандуке андохта, ҳамроҳи худ бубаранд. Писар баъди андешаҳои зиёд насихату илтимоси падари куҳансолро ба инобат гирифта, ӯро бо худ мегирад. Чанд шабу рӯз раҳ тай намуда, ба дарвозаи Торикистон ме-расанд. Падар аз ҳолату вазъияти бавуқӯъпайваста воқиф гардида, ба писараш тавсия мекунад, ки ӯ як ҷуфт гову байтали тойдорро пайдо кунад. Ҷуфти говро ба тоӣи байтал маҳкам банданду худӣ байталро ҳамроҳашон гиранд. Писар ин супориши падарро иҷро менамояд, он гоҳ пас гашта ба олами равшан баромаданӣ мешавад, вале раҳгум мезанад. Хатари талафи лашқариён ба сар меафтад ва мардум ба таҳлука мемонанд. Дар ин ошон мӯйсафед ба писар супориш медиҳад, ки ҳамон байталро раҳо кунаду аз қафои он асп давондан гиранд. Писар ин корро анҷом дода, овоз мебарорад, ки «Эй издиҳом, раҳи баромад ин ҷост!» Оқибат он байтал ба ҷустуҷӯи тоӣчааш раҳро пайдо қарда, ҳамаро аз Торикистон мебарорад. Лашқариёнро, ки чанд шабонарӯз дар сафари Торикистон буданд, ташнагиву гуруснагӣ ғолиб омада буду чирку қасофати дунёӣ азоб меод. Ҳама мехостанд, ки дарё, ё кӯле пайдо бикунанду ташнагиро шикаста бо шустушӯ аз чанголи чирку расвоӣ наҷот ёбанд.

Алиқул Девонақулов

Луғат:

талаф - нобудшавӣ

таҳлука - ҳалокат, азобу шикаҷча

издиҳом - анбуҳ, тӯдаи мардум

Савол ва супориш

1. Матн ба кадом услуб тааллуқ дорад?
2. Ҷумлаи охириро бодикқат хонед ва мазмунашро шарҳ диҳед.
3. Аз ду ифодаи зер кадомашонро меписандед: тайёрии харчониба ё омодагии ҳамачониба?

ФЕЪЛ ВА АЛОМАТҲОИ МОРФОЛОГИИ ОН

363. Матнро хонед. Ба калимаҳои ишорашуда савол гузored. Гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд.

Имрӯз шумо хуб меҳнат кардед! Имтиҳон супурдед! Панҷ гирифтед! –мегуфт Маҳмудҷон ба оина нигоҳ карда мӯяшро шонақунон ба акси худ. – Акнун комилан ҳақ доред, ки дам гиред, сайругашт кунед! Дар рӯзи истироҳат истироҳат кардан лозим! Ана, аз хурӯсчӯчаҳо ибрат гиред! Тамоми рӯз доминобозӣ карданд, дар болои каравот ғел зада хобиданд ва боз ҳамин ки бегоҳӣ шуд, ба тамошо рафтанд. Магар шумо аз инҳо камед? Хӯш, ба кучо меравед? Ба кино? Театр? Сирк?! Ҳамаи намоишҳои навро дидаед? Агар ин хел бошад, ба клуби завод раведо рақс кунед! Ин хел ҳунар надоред? Хайр, дигар ба кучо меравед? Дар шаҳратон ҷойи дигар набошад, ҷӣ кор кунам?! Ба хонаи ошноятон Салимов? Ин ҳам фикри бад не! Кайҳо рафтан лозим буд!

Ҷумъа Одинаев

364. Ба ҷойи нуктаҳо амалҳои мувофиқро гузored. Намуна: Китобро мехонанд.

Радиоро ..... Калонсолонро ....., Хонаро ..... Беморро ...
. Нонро .....
ва соатҳои 10-11 ..... Гулро .... Обро ... Мехмононро .....

Феъл хиссаи нутқест, ки амал ва ҳолати предметро ифода карда, ба саволҳои чӣ кор кард?, чӣ кор мекунад?, чӣ шуд? ҷавоб мешавад: давидан, рафтан, кор кардан, гиристан, парвоз кардан, истодан, андеша кардан, дӯст доштан, хурсанд шудан.

Шахсу шумора, замон, намуд, тарз ва сиға аломатҳои морфологии феъл мебошанд.

365. Матнро нависед, феълҳои онро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо кадом маъноҳоро (амал, ҳаракат, муносибатро) ифода мекунанд.

Солиёни дароз адибе дастури саромаду имрӯзи ҷаҳон варақгардон кард.

Ба суолаш ҷавобе наёфт. Ба чӣ авзо будани дили халқро медонист. Ба ғаму шодии он шарик буд. Менавишт: машқ мекард, маъқулаш намешуд, медаронду месӯзонд. Боз менавишту боз медаронду боз месӯзонд. То ба чилсолагӣ ба ин ҳол буд, боз ба даҳ сол. То ба панҷоҳсолагӣ ба навиштаҳо дилаш месӯхт, вале хокистаре надошт дили сӯхтаи ӯ:

-Ба дунё чӣ мекуни?

- Намедонам.

- Чаро беҳуда худро азоб медиҳӣ?

- Ин азоб не, роҳаташ бечуноне дар биҳишт наёбӣ.

Абдулвайси Азиз

Саволҳо

1. Амалҳое, ки дар матн ифода ёфтаанд, ба кадом шахс тааллуқ доранд?

2. Дар ҷумлаҳои панҷуму шашум кадом аъзои ҷумла чида шудааст?

3. Аз матн чӣ панд гирифтаед?

ВАЗИФАИ ФЕЪЛ ДАР ЧУМЛА

366. Матнро хонед, гӯед, ки калимаҳои ишорашуда дар чумла ба кадом савол ҷавоб мешаванд.

1. Гуҳфаҳон боз ба ошхона баргашту аз хӯроки дег хабар гирифт ва оби гарми сатилро барои ҷомашӯӣ рӯйи ҳавли баровард. (Иноят Насриддин) 2. Овардаанд, ки ӯ дар куҳан-солӣ издивоҷ кард ва соҳиби ду фарзанд гардид, ки яке ба номи Шох Нӯъмон дар ду сафари Ҳиндустон вафот ёфт ва дигаре дар синни кӯдакӣ дар Шероз даргузашт. Ҳамсари Ҳофиз низ пеш аз худи Ҳофиз бо ҷаҳон падруд гуфт. (М. Тур-сунзода) 3. Ёдгор ба Пӯлод ҷӣ қадар майлон карда бошад, ин ҳам бо он ҳамон қадар моил шуда буд. (С. Айни)

Луғат:

издивоҷ -зану шавҳар шудан

Савол

1. Феълҳои ишорашуда муродифдоранд ё не?
2. Шероз зодгоҳи кадом шоирони машҳур аст?

Феъл дар ҷумла асосан ба вазифаи хабар меояд: Латофат ба укачааш як дунё бозичаёро харид. (Б. Ортиқов)

367. Матнро хонед ва нависед, дар зери хабарҳо хат кашед.

Онҳо ба ғор даромаданд. Кӯфти роҳ, машаққати ҳезум-чинӣ, борони ногаҳонӣ ин ғори нимторикро ба назарашон беҳтарин истироҳатгоҳ гардонда буд. Модар ҳезумашро ба девораи кӯҳ ҷафс кард ва нишаст. Гадо дузону зада, сарашро ба зонуи модар монд. Аз сару рӯ, аз миҷгонҳои дарозаш қатра-қатра донаҳои борон мечакид.

Ўрун Кӯҳзод

ШАХС ВА ШУМОРА ДАР ФЕЪЛ

**368. Феълхоро хонед ва чӣ тавр муайян кардани иҷроку-
нандаи амалхоро шарҳ диҳед.**

1. хондам	1. хондем
2. хондӣ	2. хондед
3. хонд	3. хонданд
1. равам	1. равем
2. равӣ	2. равед
3. равад	3. раванд

Феълҳо се шахс ва ду шумора доранд. Шахси якум - гӯянда (ман), шахси дуюм –шунаванда (ту), шахси сеюм-ғоиб (ӯ); шумораи танҳо ва шумораи чамъ: рафтам (танҳо) - рафтем (чамъ).

Шахсу шумораи феъл бо ёрии бандакҳои феълию ха-барӣ ифода меёбанд.

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Чамъ
1.	навиштам	навиштем
2.	навишти	навиштед
3.	навишт	навиштанд

369. Байтҳои зеринро хонда маънидод намоед. Феълхоро навишта, шахсу шумораашонро муайян кунед.

Пайафкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.

Фирдавӣ

Сар зи модар мақаш, ки тоҷи шараф,
Гарде зи роҳи модарон бошад!

Абдурахмони Қомӣ

Адаб хоҳӣ, зи ҳад берун манеҳ пой,
Зи ҳар ҷониб, ки хоҳӣ, дар миён ой.

Бадриддин Ҳилолӣ

Пайи маслиҳат маҷлис оростанд,
Нишастанду гуфтанду бархостанд.

Абулқосим Фирдавсӣ

Рози дил медоштам, ар як маҳраме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам.

Садриддин Айнӣ

Луғат:

газанд – зарар

370. Матнро хонед. Феълҳоро аз рӯйи шахсу шумораашон ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

Аввали зимистон буд. Ду рӯз боз беором борон меборид. Барги зарди дарахтон, ки аз ин чанд рӯз муқаддам тилло пошидагӣ барин дар рӯи кӯчаҳо, ҳавлиҳо, болоҳои бом чошу пош буданд, акнун бо лойи кӯча омехта шудаанд. Хаво тиранамо. Пагоҳӣ, соат наздики даҳ. Дар чойхонаҳо деҳқонон аз қишлоқҳои дуру наздик омадагӣ ва баъзе коркунон машғули чойнӯшӣ. Дуди сиёҳи самовор фағоназанон ба осмон баромада истодааст. Шаҳрчаи навобод акнун ба ҳаракат даромада истодааст.

Ҳаким Карим

Луғат:

муқаддам –пеш, қаблан

Савол ва супоришҳо

1. Сохти калимаи панҷяккор –ро шарҳ диҳед.
2. Муродоифи калимаи қишлоқ-ро гӯед.
3. Пасванди –ча ба шаҳр чӣ тобише додааст?

Баъзан ба ҷои бандаки шахси якуми танҳо (-ам) бандаки шахси якуми ҷамъ (-ем) омада, хоксорӣ ва эҳтиромро ифода мекунад: Мо дар ин ҷо кӯшиш намудаем, дар хусуси ҳусну қубҳи китоби нави устод андаке ҳарф занем.

371. Дар ҷумлаҳои зер тобишҳои маъноии феълҳоро муайян кунед.

1. Мо метавонем, ки соли таваллуди Саъдиро бо қиёси як сухани худи ӯ бо тахмине, ки аз ҳақиқат дур набошад, муайян намоем. (С.Айнӣ) 2. Мо ба ин фикри муаллиф низ ҳамроҳ шуда наметавонем. (Абдулғанӣ Мирзоев) 3. Ба фикри мо, ин тарзи истифодаи шумораву исм хусусияти услубӣ дошта, микдори онҳо басо маҳдуд аст, бинобар ин онро ҳамчун истисноӣ қоидаи умумӣ эзоҳ додан мумкин аст (Ш.Рустамов).

Шахси дуҷум ва сеҷуми ҷамъ низ дар ифодаи эҳтиром ба ҷои шахси дуҷум ва сеҷуми танҳо кор фармуда мешаванд.

Шумо ҳанӯз ҷавон ҳастед, аз дастатон корҳои бисёр меояд, - гуфт ба Ситора. (Ҷ.Иқромӣ) Шумо ба хона равед. Модарам аз кор баргаштанд.

372. Ҷумлаҳоро хонед, феълҳоро ёбед ва ба сохту шакли онҳо тавачҷуҳ намоед.

1. Ман, раиси муҳтарам, ба шарте аввалин шуда ба музокира мебароям, ки ба гуфтани суханҳои ногуфта мондаам руҳсат диҳед. (Р.Ҷалил) 2. Агар дар сари Шумо шавқу ҳаваси тамошои аҷоиботи кӯҳсор бошад, ваҳму ҳаросро ба дили худ роҳ надихед. (С.Айнӣ) 3. Соҳиби тӯй аз ӯ ёрдам пурсидааст: -Агар ёрӣ надихед, тӯямро вайрон карда, каси бисёре-ро ба ҳабс мегиранд... (С.Айнӣ) 4. Хол –амакам гуфтанд, ки бошишгоҳи вай ҳозир меҳмонхонаҳои Қорӣ Ҳотаму Алоуддинбой гуфтагӣ чоркӯҳиҳо будааст. (Р.Ҷалил) 5. Бобоям ӯро чашми дидан надоштанд. Вайро бинанд, балоро дидагӣ

барин аз қавоқашон барфу борон мебориду рӯяшон турш мегашт. (Садои Шарқ)

ТАСРИФ. БАНДАКҲОИ ФЕЪЛӢ ВА ХАБАРӢ

Аз рӯи шахсу шумора тағйир ёфтани бандакҳоро тасриф меноманд.

Шахсу шумораи феълро бандакҳои феълию хабарӣ ифода мекунанд.

Бандакҳои феълӣ танҳо пас аз асосҳои феълӣ меоянд.

Тасрифи феъли хондан бо бандакҳои феълӣ:

ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Чамъ
1.	хондам	хондем
2.	хондӣ	хондед
3.	хонд	хонданд

Замони ҳозира

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Чамъ
1.	меҳонам	меҳонем
2.	меҳонӣ	меҳонед
3.	меҳонад	меҳонанд

Бандакҳои хабарӣ ҳам бо феълҳои ҳол (хонда, рафта) ва ҳам бо ҳиссаҳои номии нутқ (хутурам, омӯзгорӣ) омада, шахсу шумораро ифода мекунанд.

**Тасрифи феъли хондан ва исми коргар
ба воситаи бандакҳои хабарӣ**

Шахс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондаам, коргарам	хондаем коргарем хон-
2.	хондай, коргарӣ	даед коргаред
3.	хондааст, коргар аст	хондаанд, коргаранд

373. Матрно нависед, феълхоро муайян карда, бандакҳои феълию хабариро нишон диҳед.

ОДАМ БА ОФТОБ НАЗАР АНДОХТ:

- Эй Офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ? Не! Бигӯ, магар ман нурҳои туро мачбур накардаам, ки обҳои бисёреро гарм кунӣ, воситаи хабардиҳии ман гардӣ? Ту ба он фахридӣ, ки агар хоҳӣ, зимистон ё тобистон месозӣ? Вале хабар дорӣ, ки ман дар ҷойҳои барфпӯшгардида гулу мева мепарварам? Хабар дорӣ, ки ман аз оби нимгарм хунуктар аз яхи ту ях месозам?

Пулод Толиқ

Савол ва супориш

1. Андешаҳои нависанда бештар бо кадом оҳанг ифода ёфтаанд?
2. Гӯед, ки бузургии Инсон дар чӣ ифода меёбад.

374. Матрно хонед, феълхоро ёбед ва бандакҳои хабариро шарҳ диҳед.

Вақте ки аҳли оила сари дастархон нишастанд, мӯйсафед ба рӯи наберааш дуру дароз нигариста гуфт:

-Бачам, шавҳарат чаро наомад?

-Шавҳараш думоҳа ба сафари хизматӣ рафтааст, - ба ҷойи духтар ҷавоб дод модар. -Акнун набераатон ду моҳ

дар хонаи мо меистад.

-Ду моҳ?- ҳайрон шуд мӯйсафед. –Аз рӯи шунидам, ху-
суру хушдоманаш танҳоянд, ба хӯрду хӯроки онҳо кӣ нигоҳ
мекунад?

-Худашон. Чолу кампир ҳоло бардаманд, -гуфт келинаш.

-Ба ҳар ҳол. Когри хуб намешавад.- Онҳо магар ба ҳа-
мин умед келин карда буданд? Дар хонаи падару модар зиёд
истодани зани шавҳардор хуб нест. Ҳаққӯ ҳамсояҳо чӣ ме-
гӯянд...

Равшани Махсумзод

Савол ва супориш

1. Ибораи сари дастархон нишастан-ро боз чӣ хел ифода
кардан мумкин аст?

2. Ба кадом услуб тааллуқ доштани матнро муайян кунед.

АСОСҲОИ ФЕЪЛ

**375. Матнро хонед ва феълҳоро нависед. Феълҳои таъкид-
шударо ба ҳамдигар муқоиса кунед.**

Баҳор омад. Кори боғ баромад. Ман аз мактаб рост ба
боғ меомадам, ки ба модарам ёрӣ диҳам. Вай ҳамаи кори
боғро саранҷом карда наметавонист. Ман ҳам аз уҳдаи
токбуриву каланди боғ намебаромадам. Модарам ба сари
чӯякҳои ток менишасту мегирист, ки ин сабзаҳои дасти па-
дару бародарат аст. Аввалин кори савоби бародарат ҳамин
токхост. Ё қаламчаро нигоҳ медошт, падарат об мерехту аз
болояш хок мекашид. Имрӯз касе нест, ки онро аз зери хок
бардорад, каланду қайчӣ кунад...

Ҳамроҳи модарам тоқхоро кушодам. Токи мардум алла-
кай муғча баста буд, вале токи мо нав рӯи офтобро медид.
Модарам хеле парешон шуд, ки шираи тоқро хок макида бо-
шад, бар намедиҳад. Ман қариб буд гиря кунам...

Сорбон

Савол ва супориш

1. Сохти чумлаҳоро шарҳ диҳед.
2. Ба тоқ чӣ хел нигоҳубин карданро медонед?
3. Чаро писарбача ғамгин шуд?

Феъл ду асос дорад: асоси замони ҳозира ва асоси замони гузашта.

Асоси замони ҳозира иҷрои амалро дар замони ҳозира мефаҳмонад ва ба ба шахси дуюми шумораи танҳо баробар аст: рав, хон, бин, гӯй, бар.

Асоси замони гузашта амали дар замони гузашта ба анҷом расидаро мефаҳмонад ва ба шахси сеюми шумораи танҳо баробар аст: рафт, хонд, дид, гуфт.

Шаклҳои гуногуни замонии феъл аз ҳамин ду асос сохта мешаванд: рафтам, мерафтам, рафтаам, рафта будам, равам, меравам.

376. Маънои феълҳои ҳар ду сутунро вобаста ба бадалшавии овозҳо муқоиса кунед.

бор -борид

боф - бофт

ист - истод

пӯш - пӯшид

хон - хонд

шукуф - шукуфт

чӯш - чӯшид

хӯр - хӯрд

афрӯз - афрӯхт

дӯз - дӯхт

рез - рехт

банд - баст

гузар- гузашт

фурӯш - фурӯхт

гӯй - гуфт

хоҳ - хост

377. Матро хонед ва асосҳоро аз феълҳо ҷудо карда нависед.

Фирдавсӣ хомӯшу малӯл боргоҳи ҳокимро тарк кард. Баъди рафтани вай ҳоким мунширо талабид ва аз қуттича мактуби ба номи Унсурӣ нависондашударо бароварда, дар хошияи он суханони зеринро изофа кунонд: «Ба ин ҷо аз Тӯс

шоири пире Абулқосим Фирдавсӣ омада ва мегӯяд ба шаст хазор байт «Шоҳнома» назм кардам ва мехоҳам ба Ғазнӣ биравам ва ба аълоҳазрати султон гузаронам».

Дар бомдод ӯ як нафар навкари содиқашро ба ин нома бар аспи тезтаке нишонда ба роҳи Ғазнӣ давонд. Навкар мувофиқи фармон мебоист дар роҳ агар ба корвони амир Низомиддин дучор шавад, худро ба ӯ нашиносонда, роҳро чапғалат дода пеш равад ва дар манзилҳо зиёд наистад...

Фирдавсӣ ба меҳмонхонаи Абӯбакри Исмоил баргашт. Хастаҳол менамуд, табъаш хира буд, шоирро Абӯ Дулаф ва Бобак, ки дар интизораш буданд, пешвоз гирифтанд. Вай бо ҳаракоти касолатомез аבוяшро аз танаш кашид ва дастор аз сар баргирифт, Бобак або ва дасторро ба меҳи девор овехт. Нишастанд.

Сотим Улуғзода

Луғат:

муншӣ - дабир, котиби моҳир, котиби девони давлатӣ
ҳошия -канор, он чи ки дар канори саҳифаи китоб навишта шудааст

тезтак -тездав, бодпо, даванд

або-навъе аз либосҳои болопӯши васеи остинкӯтоҳ

касолатомез - сустию коҳили

дастор – салла

Савол ва супоришҳо

1. Асоси замони ҳозира ва гузаштаи феълӣ талабидан-ро муайян кунед.

2. Чаро «Шоҳнома» дар ноҳунак гирифта шудааст?

3. Тӯс ва Ғазнӣ шаҳрҳои кадом кишваранд?

378. Матнро хонда феълҳоро муайян кунед ва аз кадом асос сохта шудани онҳоро шарҳ диҳед.

Ба наздикӣ дар Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Фестивали китоб доир ба наврасон барпо гардид. Дар он шоирону нависандагони шинохта ва омӯзгорону мактаб-

бачагони пойтахт иштирок намуданд. Фестивал муддати се рӯз тавонист ба воситаи вохӯрию суҳбатҳо ҳадафи худро ҳосил созад. Аз ҷумла дар доираи он барои ҷалби наврасон ба китоб суҳбатҳои шавқовари адибони шинохта доир гардид. Бачаҳо аз наздик бо аҳли адаб шинос шуда, аз осори онҳо пораҳо қироат намуданд. Дар охир адибон аз китобҳои худ ба бачаҳо тухфа намуданд.

Супориш

Ҳамин мазмунро ба инобат гирифта, шумо ҳам дар ягон мавзӯ ҳабаб нависед.

379. Аз калимаҳои додашуда асоси замони гузашта ва ҳозираи феълҳои ёбед.

Шунавидан, давидан, гурехтан, ҷо ба ҷо гузоштан, фурумадан, нақл кардан, огоҳонидан, ҳонондан, расидан, пайвастан, боздоштан, вохӯрдан, баргаштан, омадан, ором кардан, куштан, нишастан, даромадан, парастидан, хӯрдан, нӯшидан, харидан.

380. Аз асосҳои замони ҳозира ва гузаштаи феълҳои зер бо ёрии пасвандҳои -иш, -гор, -ор, -гоҳ, -ок исми созад.

Намуна: *сӯхт: сӯзиш, сӯхтор*

Хонд, сабзид, сӯз, навоз, осуд, даромад, баромад, харид, параст, бор, ҷунб.

ШАКЛҲОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ФЕЪЛ

381. Шаклҳои феълии таъкидшударо муқоиса карда, муайян намоед, ки кадоми онҳо тасриф намешаванд.

1. Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беоромии рӯзафзуни дил.

М.Турсунзода

2. Дар пеши шарикони пештар омадаам навбати дарсро нигарон шуда нишастам. (С.Айнӣ) 3. Сухани ӯро табассум-кунон шунида нишаст (С.Айнӣ)

Шаклҳои феълиро ба ду гурӯҳи калон чудо мекунад:

1. Шаклҳои тасрифии феъл.

2. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.

Масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол шаклҳои тасрифнашавандаи феъл буда, дорoi хусусиятҳои феълу исм (масдар), сифат (сифати феълӣ) ва зарфро (феъли ҳол) мебошанд.

МАСДАР

381. Калимаҳои ҳар ду сутунро муқоиса намуда, фарқи онҳоро гӯед.

дидам, мебинам	дидан
хонам, мехонам	хондан
рафтам, равам	рафтан
сохтам, сохтаам	сохтан
аз ёд кардам	аз ёд кардан
нашунидаам	шунидан
намефаҳмам	фаҳмидан

Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл буда, амалро номбар мекунад. Масдар аз асоси замони гузаштаи феъл бо ёрии суффикси –ан сохта мешавад: гуфтан, фуromaдан, табассум кардан, шунидан, хурсанд шудан.

Дар луғатҳо феълҳоро дар шакли масдар меоранд.

Масдар ба вазифаи сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла меояд: Хондан – вазифаи мост. Вазифаи мо хондан аст. Аз омаданаҷ шодам. Давидани гӯсола то қаҳдон. Аз дӯстон ишорат, аз мо ба сар давидан.

382. Дар ҷумлаҳои зер вазифаи масдарҳоро муайян кунед.

1. ....Маҷоли ба ҳеҷ тараф қадам мондан набуд. (С.Айнӣ)
2. Замиро тезтар шудгор карда яҳоб мондан лозим. (С.Ай-)

нӣ) 3.Мақсади равшанфикрони мо ҳам осуда кардани зиндагии халқ аст. (А.Баҳорӣ) 4. Касолокасал ба чор тараф давида, бо одамон баҳсу мунозира кардан, ба болои ҳамаи ин боз мағрур будан кори осон нест. (А.Шукӯҳӣ) 5.Дар ҳақиқат, фочеае рӯй доданааш аз эҳтимол дур набуд. (А.Баҳорӣ)

383. Байтҳоро нависед, таркибҳои масдариро ёбед ва шарҳ диҳед.

Набояд рӯзи аввал аҳд бастан,
Пас аз бастан намебояд шикастан

Ҳилолӣ

Ба мардӣ имтиҳон боист додан,
Вафодорӣ нишон боист додан

Лоҳутӣ

Савол

1.Аҳд бастан чӣ маънӣ ва аҳд шикастан чӣ бадӣ дорад?

384. Зарбулмасалҳоро нависед. Гӯед, ки масдарҳо ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1.Аз хурдон гуноҳ кардан, аз бузургон бахшидан. 2.Аз барф манора сохтан. 3. Аз борон гурехта ба новадон дучор гардидан. 4.Ба як тир ду сайдро задан. 5.Овози духул шунидан аз дур хуш аст.

Луғат

духул-даф, нақора

385. Ҷумлаҳоро хонед ва ба тарзи ифодаи масдарҳо таваҷҷуҳ намоед. Гӯед, ки масдар ё ибораҳои масдарӣ ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд.

1.Бадани ман бичиррос зада рафт. Медонам, ки Ҳайдарҷон тоқати тӯҳмат шунавидан надорад. 2.Гоҳо якбора часта хеста, дуторро аз мех мегираду ба хонаи дарун даромада, ба навохтан сар мекунад. 3.Фотима акнун аз хӯроки ӯ

мехӯрд, вале базӯр мехӯрд, аз бими он мехӯрд, ки ин мардаки бадқавоқ бори дигар ба хӯрдан амр накунад. 4. Ин корро мекарду дар бораи чӣ гуфтан ё чӣ фикр кардани мардак андешае намекард. 5. Бегоҳи дигар низ баробари дар осмони пасту наздики дара фурузон шудани аввалин ситораҳо атроф сокиат гардид.

386. Матнро бодикқат хонед ва масдарҳояшро ёбед.

Калимаи дарс лафзи арабист ва дар ин забон тавассути се ҳарфи ҳамсадои (дол), (ре), (син) навишта мешавад ва ин беҳуда нест: ҳар як ҳарфи он маънои муайян дорад.

Ҳарфи (дол) дарс, ҳарфи (ре) риёзат, азобу машаққат, ҳарфи (син) сиёсат, сиёсат кардан, ҳукм ронданро ифода мекунад. Ба ин тариқ, дар маҷмӯъ калимаи дарс инсонро ба дарс хондан, сабақ омӯхтан, ки бе азобу машаққат намешавад, ҳидоят мекунад. Натиҷаи ин ҳама риёзат кашиданҳо, қомати зебои чун алиф рости худро мисли дол ҳам намузданҳо шарбати масрурӣ, тахти салтанат аст.

Баъди дарс хондану риёзат кашидан соҳиби ҳарфи (син), яъне ба тахти салтанат нишастан на ба ҳар кас муяссар мешавад. Зеро тахти салтанат якею дарсхонон зиёданд. Ана бо ҳамин маънӣ, салтанат маънои васеъ дорад, яъне вақте ки шахс азоб кашида дарс мехонад ва ба қуллаи мурод мерасад, ба таври дигар бигӯем, ин ё он соҳаи илму касбро аз худ мекунад, вай дар ҳамон соҳаи худ султон аст ва дар ҳамон соҳа салтанат меронад.

Маҳмадулло Лутфуллоев

Лугат

риёзат – ранҷ, машаққат, заҳмат

Савол ва супоришҳо

1. Султон аз салтанат чӣ фарқ дорад?
2. Ифодаи ба қуллаи мурод расиданро шарҳ диҳед.
3. Ба матн ном гузоред ва хулосаатонро мухтасар нависед.

ФЕЪЛҲОИ МУСТАҚИЛ ВА ЁРИДИҲАНДА

387. Ҷумлаҳои зеринро муқоиса намуда, муайян кунед, ки феъл дар кадом ҷумла мустақилмаъност.

Ман хонача сохтам. Мо барои шумо тамоми шароитҳоро муҳайё сохтем. Мошин дар ҷойи камодам истод. $\bar{U}$ китоб хонда истодааст. Китобамро гирифтам. Камтар дам гиред. Маро ба хона оварданд. Писарак хоҳиши $\bar{u}$ ро ба ҷо овард.

Феълҳоро аз рӯи вазифа, истеъмол ва хусусияти маъноияшон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд: мустақил ва ёридиҳанда (ёвар). Феълҳои мустақил вазифаи грамматикашонро бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигар анҷом медиҳанд: рафтани, дидани, шунидани, ёфтани...

Феълҳои ёридиҳанда дар сохтани шакли таркибҳои феълӣ иштирок мекунанд: омада истод, рафта истода буд, азоб кашидани, дӯст доштани...

388. Ба калима ва таркибҳои зерин феълҳои ёридиҳанда ҳамроҳ карда, феълҳои таркибӣ соzed. Намуна: аз назар – аз назар гузаронидани, назар –назар кардани.

Ташкил, гап, сайругашт, тамошо, назар, дӯст, барно, ҷо ба ҷо, ҷуръат, шинос, гуфта, тараддуд, дӯст, навишта, зарба, решакан, гуфтугӯ, қафо, мубаддал, аз назар...

389. Нависед. Ба зерин феълҳои мустақил як ва ёридиҳанда ду хат кашед.

Киштии бо як паҳлӯ ба занҷир наздик расид. Даричаи киштии қушода гардид, дасти пурзӯри Темурмалик бо табарзин, ки монанди моҳи 4-5 рӯза бар рӯи оби зулол дар ҳавои соф бо акси нури офтоби шаъшаапошии нимрӯзӣ медурахшиданд, намоён шуд. Табарзин дар ҳаво баланд баромад ва бо тезии барқи, ки аз ҳаво меҷаҳад, поин фаромад...

Темурмалик азбаски дар дарбори Султон Муҳаммад ҳеч ҷои умедворӣ надид, аз он ҷо бо бори гарони андӯҳу алам ва ҳасрату ғам ба роҳ даромад. Ба ҳар ҷо ки мерасид, мидид, ки султон ба он ҷо мактуб фиристода, ба душман муқобилат накардан, агар қудрат ва фурсат ёбанд, гурехтан, вагарна бе ҳеч муқобилат ва ҷанг таслим шуданро ба аҳоли амр кардааст.

Садриддин Айни

Луғат

табарзин– аслиҳаи табаршакл, ки онро сипоҳиён дар пеши зини асп овезон мекарданд

Савол ва супоришҳо

1. Андӯҳу алам ва ҳасрату дард чӣ гуна ифодаҳоянд?
2. Таркиби калимаи медурахшиданд –ро муайян кунед.
3. Чӣ гуна обро оби зулол мегӯянд?
4. Дар бораи Темурмалик боз чӣ медонед?

ФЕЪЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОР

390. Ҷумлаҳоро хонед, ва гӯед, ки феълҳо амали ба охи-расидаро ифода мекунанд ё давомдорро.

1. Мошин ба сӯи суфакӯҳи Данғара баромад (Ф.Муҳаммадиев). 2. Суханҳои хуб мегуфт, зарбулмасал ва мақолҳои бисёре медонист (Ҷ.Икромӣ). 3. Як рӯз радиои колхоз эълон кард, ки аз марказ олими зӯр омадааст. 4. Пас аз ин падараш ба ҳар кучое, ки мерафтааст, аввал ҳасрати мӯзаи писарашро баён мекардааст.

Феълҳои мутлақ амали ба анҷомрасидаро ифода мекунанд: гирифтам, дидам, хондааст, суҳбат кардем, хонда шудам.
Феълҳои давомдор амали бардавом ва баанҷомнарасидаро ифода мекунанд: мехондам, хонда истода будам, хонда истодаам, мехонад, мегӯяд, меравад.

**391. Феълҳои сутуни якум амали мутлакро ифода намуда-
анд. Дар сутуни дуюм аз онҳо феълҳои давомдор созед.**

1.Падарам омад.	1.
2.Замира китобро хондааст.	2.
3.Гулҳо шукуфта буданд.	3.
4.Вазифаро ичро карда шудам.	4.

392. Матнро хонда, феълҳои мутлақ ва давомдорро ёбед ва шарҳ диҳед.

Расули Худованд хачирсавор ба рӯи замин гашта, аз хӯрчини калоне ба ҳамаи халқҳо забон тақсим мекард. Ба назди хитойҳо рафта, ба онҳо забони хитой дод. Ба назди арабҳо рафта, ба онҳо забони арабӣ дод. Ба юнониҳо забони юнонӣ дод, ба русҳо –русӣ. Ба франсавиҳо –франсавӣ. Забонҳои гуногун буданд: яке нарму дигаре сахт, яке хушоҳангу дигаре хушобуранг. Халқҳо аз ин неъмат шод гардида, ҳар кадоме ба забони худ сухан оғоз карданд.

Инак, он Расули Худованд хачирсавор ба Доғистони морасид. Вай навакак ба гурҷҳо забон дод, ки сонитар ба он забон Шота Руставели достони худро иншо мекунад. Навбат ба мо ҳам расид. Иттифоқан ҳамон рӯз дар кӯҳсори Доғистон бӯрон буд. Барф дар дараҳо печутоб хӯрда, ба осмон мебаромад, на роҳ менамуду на хонаҳо...

-Не, - гуфт забон тақсим мекардагӣ, ки кайҳо ришу мӯйлабаш ҳам ях карда буд, - ман ба ин кӯҳу камар часпида намегардам, боз дар ин хел ҳаво.

-Ҳар кӣ чӣ хел хоҳад, гирад, -гуфт.

Забонҳои ба замин рехтаро бӯрон бардошта, ба дараву кӯҳҳо пароканда кард. Ҳамин вақт ҳамаи доғистониҳо аз хонаҳои худ давида бароманд. Онҳо саросема, якдигарро тела дода, ба сӯи ин бӯрони неъматбахш, ки ҳазорҳо сол мунтазираш буданд, шитофтанд. Ба донаҳои гаронбаҳо дарафта, ба ҳар кӣ ҳар чӣ расад, чидан гирифтанд.

Пагоҳӣ хестанд, ки ба рӯйи замин офтоб нур мепошад. Нигаранд, кӯҳ! Акнун ин «кӯҳ». Номи онро гирифта, гап задан мумкин. Нигаранд –баҳр! Акнун ин «баҳр»! Номашро гирифта, гап задан мумкин...

Ҳамаи одамон берун зада баромада, бо як овоз нидо карданд: «Кӯҳ!»). Гӯш карданд – аз они ҳама ҳар хел баромад. Аз ҳамон вақт аварҳо, лазгиҳо, дарғиҳо, кумокҳо, тотҳо, лакҳо пайдо шуданд. Аз ҳамон вақт инчониб ин якҷоя Доғистон ном дорад.

Расул Ғамзатов

Савол ва супориш

1. Дар ҷумҳурии мо мардум бок адои забонҳо гап мезананд?
2. Гӯед, ки матн ба кадом услуб мансуб аст.
3. Аз матн чӣ натиҷагирӣ кардед? Чаро?

ФЕЪЛҲОИ МОНДА ВА ГУЗАРАНДА

Феълҳо монда ва гузаранда мешаванд.

Амали феълҳои гузаранда бевосита ба предмет мегузарад: (китобро) хондан, (калонсолонро) ҳурмат кардан, (ватанро) дӯст доштан. Феълҳои гузаранда саволҳои киро? чиро? талаб карда, пурқунандаи бевоситаро ба худ тобеъ мекунанд.

Амали феълҳои монда ба предмети дигар намегузарад ва дар ҳуди иҷроқунандаи амал мемонад: нишастан, давидан, омадан, хиҷолат кашидан, ларзидан. Феълҳои монда ба вазифаи хабар омада, пурқунандаи бавосита ва ҳолро ба худ тобеъ мекунанд: ба хона рафтани (ба кучо?), бо муаллим суҳбат кардан (бо кӣ?).

Аз асоси замони ҳозираи феълҳои монда бо ёрии пасванди -он феълҳои гузаранда сохта мешавад: хобидан-хобондан, афтодан - афтондан, гузаштан - гузарондан

393. Ба феълҳои зерин савол гузошта, мондаю гузаранда будани онҳоро муайян кунед.

Бархостан, шинохтан, омадан, дидан, истироҳат кардан, такрор кардан, гундоштан, шикастан, баромадан, баровардан, давидан, ларзидан, ларзондан, тафсидан, сохтан, сӯхтан, созондан, монда шудан, пешвоз гирифтан.

394. Матнро хонда, феълҳои монда ва гузарандаро ёбед ва шарҳ диҳед.

Марди безабон аз пайи рӯзӣ тӯлонӣ гашта, шалпар шуда омад ва ба занаш ишора кард, ки рӯ ба рӯи оинаи нилгун кӯрпача андозад, то вай фароғат кунад. Занак хоҳиши ӯро ба ҷо овард ва мардак качпаҳлӯ зада, чашм ба оинаи нилгун дӯхт. Чанд намоиш гузашт ва ӯро хоб пахш кард. Ба назараш телевизор лаппӣ карда равшан шуд ва хоби ӯро дур кард. Ӯ боз ба телевизор дида дӯхт, намоиши нав сар шуд ва ӯ худро даруни телевизор дид. Вазнашро бардошта нишаст, ҳайрон буд, ки мардум беҳуда ин чизро оинаи ҷаҳоннамо намегуфтаанд. Дар хонааш нишастаасту дар телевизор метобад. Ангорааш бошад? Ӯ нишаста ва ангораи даруни телевизор хеста мегардад, андеша мекунад...

Сорбон

Луғат:

ангора –фикру ҳаёл, тасаввур, пиндор

Савол ва супоришҳо

1. Муродифҳои фароғат кардан, дида дӯхтан - ро пайдо намоед.
2. Медонед, ки дар замони мо мактабҳои махсус барои одамони гунг ва безабон вучуд доранд?

395. Феълҳоро вобаста ба маънӣ ва муносибати ба аъзоҳои ҷумла дошташон ба мондаю гузаранда чудо кунед.

1.Коса афтоду шикаст. 2.Вай косаро шикаст. 3.Гелос пухт. 4.Ширбиринчро ҳама дӯст медоранд. 5.Ҳодисаи ҳайратангезе рӯй дод. Даря мехост барои Давлат шуда худро ором, хотирчамъ нишон диҳад (Р.Ҷ.). 6.Пагоҳ суҳбат мекунем (Ф.М.). 7.Онҳо... аз пеши полизи Саидпахлавон гузашта истода ўро табрик мекарданд.

СИҶАҲОИ ФЕЪЛ

396. Мисолҳоро муқоиса кунед ва гӯед, ки амалҳои онҳо аз яқдигар чӣ фарқ доранд.

1.Рӯзи истироҳат соатҳои нӯх аз хоб бархостам. (Ф. Муҳаммадиев) 2.Акнун роҳи шумо он қадар танг ва бадвоҳима нест, акнун ба боло нигоҳ кунед, осмони паҳновари кушодаро мебинед. (С.Айнӣ) 3. Ҳамшираи меҳрубон, биё, одамон, биёед, дар паҳлуи ӯ бишинед, вай нақл кунад, шумо бишнавед! (Ҳ.Карим) 4. Акнун дигар одам намеомадагист. (Ф.Муҳаммадиев)

Бо тағйир ёфтани шакли феъл тобиши нав гирифтани амалро сиға мегӯянд. Сиға ба тарзи хабар, эҳтимол, шарту хоҳиш ва ё амр ифода гардидани амал мебошад: рафт, рафтагист, равад, бирав.

Феъл чор сиға дорад: хабарӣ, шартӣ -хоҳишмандӣ, амрӣ ва эҳтимолӣ.

СИҶАИ ХАБАРИ

397. Матнро хонед. Гӯед, ки феълҳои ишоратшуда кадом маъноҳои амалро ифода намудаанд.

Дар глобус ё харита сайёраи мо кабуд буда, доғҳои зард, қаҳваранг ё сабз дорад. Ранги кабуд об – укёнус, баҳр, кӯл ва дарёҳо мебошанд. Об аз чор се ҳиссаи сатҳи кураи заминро

ишғол кардааст.

Қабати ғафси атмосфера кураи заминро бо пардаи яклухт иҳота кардааст. Дар атмосфера ба шакли буғ ва абру туман оби бисёре ҳаст. Об дар зери замин ҳам мавҷуд аст.

Дар кутбҳои Ҷанубӣ ва Шимолӣ яхи бисёре чамъ шудааст. Яхи он ҷо ҳам хушкӣ ва ҳам укёнусро пӯшондааст. Дар ҳама ҷо об ҳаст. Бе об ҳаёт нест.

Аз се ду ҳиссаи бадани мо аз об иборат аст. Об ба таркиби хуне, ки моддаҳои ғизоиро ба тамоми организм мебарад, дохил мешавад. Об аз сатҳи пӯст бухор шуда, ҳарорати бадани моро идора мекунад. Об ба организм барои дур кардани ҳар гуна моддаҳои зараровар зарур мебошад.

Об барои ҳайвонот ҳам ба ҳамин аҳамият молик аст. Барои баъзе ҳайвонҳо, аз он ҷумла барои моҳиҳо об ягона муҳити зиндагӣ ҳам мебошад.

Бе об растанӣҳо намесабзанд. Об тахминан $\frac{4}{5}$ ҳиссаи растанӣро ташкил медиҳад. Об аз хок ба растанӣҳо моддаҳои ғизоӣ мебарад. Бо ёрии об тухмӣ варам карда месабад ва растанӣҳо калон шуда мева медиҳанд.

Луғат:

атмосфера - ҳаво

организм -сиришт, табиат, бадан

Савол ва супоришҳо

- 1.Кӣ бештар калима месозад, ки дар таркиби он об истифода шуда бошад?
- 2.Ба матн чӣ ном мемонед?
- 3.Аз глобус фаҳмонед, ки чӣ тавр се ҳиссаи заминро об ишғол намудааст.
- 4.Рангҳои сиёҳ, сабз, сурх кадом рамзхоро ифода меку-
нанд?

Сиғаи хабарӣ ба вуқӯъ омадан ва ё наомадани амалро дар ҳамаи замонҳо ифода мекунад: омад, наомад, меояд, хоҳад омад, омадааст, омада истодааст. **Ба ин сиға шаклҳои замони гузашта** (гуфтам, мегуфтам, гуфта будам...), баъзе шаклҳои замони ҳозира (гуфта истодам) ва ояндаи феъл (хоҳам гуфт) мансубанд.

398. Порчаҳои шеърро нависед ва сиғаи хабариашро муайян кунед.

Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тийиб,
Бо сад ҳазор зинату ороиши аҷиб.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бас нуру хирад давлати Сомон овард,
Фарҳанги ҷаҳонро ба Хуросон овард.
Бар беҳунарон, бебасарон, беҳабарон,
Илму ҳунару ойину имон овард.

Сафар Маҳмуд

Савол ва супориш

1. Калимаи беҳабарон -ро аз ҷиҳати сохт ва таркиб шарҳ диҳед.

2. Хабарӣ ҷумлаҳои ҳикоягӣ бо кадом сиғаи феъл ифода меёбад?

СИҒАИ АМРӢ

399. Байтҳоро ба оҳанги даъвату хитоб хонед ва онҳоро нависед.

Ба гуфтори донандагон роҳ ҷӯй,
Ба гетӣ бипӯю ба ҳар кас бигӯй.

Забону дилат бо хирад рост кун,
Ҳамерон аз он сон ки хоҳӣ сухун.

Зи Фирдавсӣ акнун сухан ёд гир,
Суханҳои покизаву дилпазир.

Нигар, то чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ
Сухан ҳар чӣ гӯӣ, ҳамон бишнаві.

Хирадманд бошу беозор бош,
Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

Абулқосим Фирдавсӣ

Луғат:

биӯӣ (пӯидан) - бирав, бидав (рафтани, давидани)

Савол ва супориш

1. Шакли пурра ва дурусти калимаҳои бидравӣ ва бишнаві—ро ёбед ва шарҳ диҳед.
2. Мисраи байти дуҷум қадом мақолро ба хотир меорад?

Сиғаи амрӣ шакли феълиест, ки ба иҷрои амал водор қарда, маъноҳои амру фармон, даъвату хоҳишро ифода мекунад. Сиғаи амрӣ ҳамеша бо воситаи шахси дуҷуми танҳою чамъ ифода меёбад: хон, хонед.

Бингар зи сабо домани гул чок шуда,
Булбул зи чамоли гул тарабнок шуда.
Дар сояи гул **нишин**, ки бисёр ин гул,
Аз хок баромадасту бар хок шуда.

Умари Хайём

400. Аз масдарҳо сиғаи амрӣ созад.

Баромадан, дидан, бархостан, фурӯхтан, хоستان, чидан, гирифтан, дониستان, навиштан, шунидан, тохтан, чустан, дӯхтан, нишастан, доштан, сохтан, савганд хӯрдан, хӯрдан.

401. Байтҳоро хонед ва гӯед, ки пешванди шаклсози ме- бо асоси феъл омада, ба кадом сиға далолат мекунад.

Мекӯш ба ҳар варақ, ки хонӣ,
То маънии он тамом донӣ.

Мебош табиби исавихуш,
Аммо на табиби одамикуш!

Низомии Ганҷавӣ

Чӣ хуш гуфтаст як донои асрор,
Ба гуфтори хуши ӯ гӯш медор!

С.Айнӣ

Қаламо, хизмати синон мекун,
Синаи хасро нишон мекун.

О.Лутфӣ

Луғат:

синон – найза

Савол ва супориш

1. Калимаи гуфтор чӣ хел сохта шудааст?
2. Муродифи хасм –ро ёбед.

402. Ҷумлаҳоро бодиккат хонед. Шаклу сохти феълҳои фармоишро муайян кунед.

ҚОИДАҲОИ МУОШИРАТ БО ДИГАРОН

1. Ба муаллимон, волидон ва ҳамсолони худ салом додан ва хайрухуш карданро фаромӯш накун.
2. Хошии худро равшану фаҳмо изҳор намо.
3. Барои ёрию дастгирӣ ташаккур гуфтанро аз хотир набарор.
4. Ба пурсишҳои калонсолон пурра ҷавоб бидеҳ.
5. Ба калонсолону ҳамсолон тавачҷуҳ ва дилсӯзӣ бикун.
6. Бо дағалию дуруштӣ ва хасисӣ муросоқор мабош.
7. Ба шахсони аз худат калон Шумо гуфта муроҷиат карданро ёд гир.
8. Ба калонсолон ҷой бидеҳ, меҳмони ба хона омадаро ба нишастан даъват намо.
9. Ба гуфтугӯи калонсолон ҳамроҳ нашав.
10. Ҳамеша ҳақгӯӣ, нақӯқор, ғамхор ва поквичдон бош.

403. Шеърро нависед ва аниқ созед, ки шаклҳои феълӣ он мансуби кадом сифаҳои онд.

Эй дӯст, биё, дар қадамат зор бигирям,
Ту ханда куну гӯ, ки чӣ миқдор бигирям.
Кас нест, ки тимори маро бар ту расонад,
Бар бекасии хешу ба тимор бигирям.

Муҳаммадхусайни Ҳочӣ

Луғат:

тимор - ғам, андӯҳ

СИҶАИ ЭҲТИМОЛӢ

404. Ҷумлаҳои хонед ва ба тобиши маъноии феълҳои ишоратшуда диққат диҳед.

1. Бечора, балки ин модар доштагист, ки вай ҳам ман барин муштипар ва барҷомонда будагист. (Ҳ.Карим)
2. Ягон

моҳ шудагист. (Ҷ.Икромӣ) 3.Акнун дигар одам намеомадагист - а, рафиқ Баротов? (С.Улуғзода)

Тасрифи феъли *хондан* дар *сиғаи эҳтимолӣ*

Шаҳс	Шумора	
	Танҳо	Ҷамъ
1.	хондагистам	хондагистем
2.	хондагистӣ	хондагистед
3.	хондагист	хондагистанд

405. Аз масдарҳои зер *сиғаи эҳтимолӣ* созад.

Намуна: гуфтан- гуфтагистам, мегуфтагистам, гуфта истодагистам.

Чидан, хонда шудан, шитоб кардан, мондан, номидан, рафтан, кашидан, хондан, донистан.

406. Порчаҳоро хонда, *сиғаи эҳтимолӣ*ро ёбед ва шарҳ диҳед.

1.-Ба ҳама чиз қаҳтӣ биёяд ҳам, ба ҳезум қаҳтӣ намеомадагист?

-Мумкин.

-Мумкин ки бошад, ҳамроҳ ҳезум бурдан чӣ даркор? (У.Кӯҳзод)

2.Гуфтам, дар хона шишта чӣ кор мекунам, биё ҳамроҳаш равем, ҳавои саҳро меҳӯрам. Аз дастам биёяд, ягон ёрдам ҳам мерасидагист. Ҳеч набошад, даҳони халтаҳоро мебандем-ку. (С.Турсун)

СИҒАИ ШАРТӢ – HOXIШMАНДӢ

407. Зарбулмасалҳои ишоратшударо хонда, гӯед, ки иҷрои амали онҳо ба чӣ гуна шарту шароитҳо вобаста аст.

Чу дахлат нест, харч оҳистатар кун,
Ки мегӯянд маллоҳон суруде.
«Агар борон ба кӯхистон наборад,
Ба соли Даҷла гардад хушкрӯде».

Саъдӣ

«Агар бемор дуруст шуданӣ бошад, табиб ба дари хона меояд» гуфтаанд. Эшони султонхони дарвозӣ, ки аз эшонҳои машҳури замонанд, имшаб ба ҳавлии Яъқуббой меҳмон шуданд, ана ҳамон касро оварда меҳононам, - гуфта аз пайи эшон рафт. (С.Айнӣ)

Лугат:

маллоҳ –киштирон, киштибон

мазаммат –накӯҳиш, сарзаниш

Сиғаи шартӣ - хоҳишмандӣ амалеро ифода мекунад, ки воқеъ шудани он ба майлу хоҳиш ва ё шарте вобаста аст.

Муқоиса кунед:

Сиғаи хабарӣ Ман низ аълоҳон шуда метавонам.

Сиғаи шартӣ–хоҳишмандӣ- Ман низ аълоҳон шуда метавонам, агар мунтазам хонам.

Кори аз ҳад вазнин маро бемадор кард, бояд дам гирам.

Ин сиға ба воситаи ба асоси замони ҳозираи феъл ҳамроҳ кардани бандакҳои феълӣ сохта мешавад: хонам, хонда бошам; нависам, навишта бошам.

408. Ҷумлаҳоро хонед ва сиғаи шартӣ -хоҳишмандиро ёфта шарҳ диҳед.

1.Тӯйро ба чор кас маъқул карда гузаронем. (Р.Ҷалил)

2. Дари бахти ту ҳам як кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам. мерасидам .(Ҷ.Икромӣ) 3. Кошки кудурат аз миён бардошта мешуд. (Ҷ.Икромӣ) 4. Ман гуфтани ҳастам, ки дар ин кирдори ӯ чӣ сирре ҳаст? (Ф.Муҳаммадиев) 5. Пӯлодбой, Шумо чӣ кор кардани? (Ҳ.Карим) 6. Мон, ки бидонанд: аспбози асил як пояш ба лаби гӯр расад ҳам, аз қатор намебарояд. (Ф.Муҳаммадиев)

Луғат:

кудурат - душманӣ, дилтангӣ, хирагӣ

409. Шеърро хонда, шаклҳои замони сиғаи шартӣ – хоҳишмандиро муайян кунед.

Чашми ман серӣ надорад аз тамошои замин,
Хоҳам аз мадди назар нафтад ягон ҷои замин.
Чашми ман хоҳад, ки бинад навбахорон бешумор,
Борҳо бинад шукуфтанҳои гулҳои замин.
Чашми ман маҳви ҷамолу ҳусни зан бошад мудом,
Беҳ зи ҳусни зан набошад ҳусни зебои замин.
Аз азал зан бо замин як гашт чун ду модарон,
Бӯи зан ояд машомамо аз ақсои замин.
Гар намешуд дасти зан ҳусни замин пайдо набуд,
З -ин сабаб гӯем занро маҳфилорои замин.
Ҳокимият гар ба дасти зан саросар мегузашт,
Мардҳоро бештар буд кайфи дунёи замин.

Мирзо Турсунзода

Луғат:

маҳв - нест кардан, аз байн рафтан

азал - ҷовидон будан дар гузашта, ҳамеша

Савол ва супоришҳо

1. Бо истифода аз калимаи мудом чумлае тартиб диҳед, ки он сиғаи шартӣ -хоҳишмандӣ дошта бошад.

2. Чаро шоир занро бештар васф кардааст? Барои чӣ занро зеби ҳаёт мегӯянд?

3. Суханони Максим Горкий: «Ҷамду сано бод ба Зан-Модар, ба чашмаи хушкнашавандаи ҳаёти музаффар»-ро шарҳ диҳед ва аз ёд кунед.

ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

410. Матнро хонед, феълҳояшро муайян кунед ва замони иҷрои амали онҳоро шарҳ диҳед.

Бисту панҷ ё сӣ сол пеш, саҳари барвақт ману падарам гӯсфандро ба бозор бурдем. Гӯсфандро касе харид ва падарам ресмонро аз гардани он кушода гирифт. Харидор илтимос кард, ки ресмонро ҳам фурӯшад, вале падарам бо оташинӣ гуфт:

-Ресмонро намефурӯшанд!

Харидор ноилоҷ тасмаи худро аз шимаш кушода, ба гардани гӯсфанд баст. Мо ба хона равон шудем ва ман аз падарам пурсидам, ки чаро ресмони кӯхнаи нимпӯсидаро нафурӯхт.

-Молро бо ресмон фурӯхтан хосияти нек надорад, -гуфт падарам. -Бобот ҳамин хел мегуфт. Ман ин васиятро даҳ сол пеш фаромӯш карда, гови дӯшоиро бо ресмонаш фурӯхта будам. То ҳол наметавонам гов харам.

Ҷар вақте ки ба сабаби беморӣ ё ягон зарурат ба шир сахт мухтоҷ мешудам, падарам як охи бадард мекашид ва бо ҳасрат мегуфт: -Чаро ман говро ба ресмонаш фурӯхтам!?

Барои падарам он ресмон як рамзи хеле устувори пайванди ӯ бо гови дӯшой буд. Ҷарчанд мо дар ҳавлӣ майдони алаф ва дар атрофи деҳ чарогоҳи холӣ аз зироати колхоз надоштем, бовар дорам, ки агар падарам замоне говро бо ресмонаш намефурӯхт, боз гов мехаридем ва онро бо алафу хӯроки харида мепойдем. Ба назари ман, падарам ресмони говро не, балки як чизи бебаҳоро, ки онро ҳаргиз намефурӯшанд, аз даст дода буд...

Адаш Истад

Савол ва супоришҳо

1. Дар матн кадом феъл бештар такрор ё истифода шудааст ва чаро?

2. Барои чӣ баъд аз ҷумлаи Чаро ман говро ба ресмонаш фурӯхтам!? ҳам аломати хитоб ва ҳам аломати савол гузашта шудааст?

3. Мепойдем, яъне чӣ?

4. Гови дӯшой-ро боз чӣ хел ифода какрдан мумкин аст?

411. Ба саволҳои зер ҷавоб навишта, замони феълҳои онҳоро муайян кунед.

1. Соли гузашта дар синфи чандум мехондед?

2. Ҳоло дар синфи чандум мехонед?

3. Дар ояндаи наздик чӣ корхоро ба сомон расониданиед?

Замони феъл муносибати ба лаҳзаи нутқдоштаи амалро нишон медиҳад. Лаҳзаҳои нутқ: гузашта, ҳозира, оянда мебошанд. Феълҳо се замон доранд: замони гузашта (рафта), ҳозира (рафта истодам) ва оянда (меравам- хоҳам рафт).

ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ФЕЪЛ

412. Матнро хонда, феълҳои ба анҷомрасидаро ёбед ва шахсу шумораи онҳоро шарҳ диҳед.

Пас, чун малик шукргузори ба итмом расонид, ҳакимон ва олимони бархоста, шукри Худо ба ҷо оварданд ва маликро сано гуфтанд ва дасти ӯро бӯса доданд ва ҳар яке ба хонаи хеш баргаштанд ва малик низ ба хонаи андар шуд ва писарро низ назди худ хост.

Кӯдакро назди вай ҳозир оварданд. Чун аз умри ӯ дувоздаҳ сол бигузашт, малик хост, ки илмҳо бар вай биомӯзад. Қасре дар миёни шаҳр бино кард ва дар он қаср сесаду шаст хона бино ниҳод ва писарро дар он қаср бурда, се тан аз ҳа-

кимони донишманд бар вай бигумошт ва эшонро фармуд, ки шабонарӯз аз таълими ӯ гофил нагарданд. Ва ҳар рӯз дар яке аз он хонаҳо бинишинанд ва ҳеҷ илме нагузоранд, магар ин ки ба он писар биёмӯзанд...

Чун дувоздаҳ сол тамош шуд, маликзода ҳамаи илмхоро биёмӯхт ва аз ҳамаи ҳақимон ва олимон, ки дар он замон буданд, баргар шуд. Он гоҳ олимон, ки омӯзгорони ӯ буданд, ӯро ба назди малик оварданд.

Аз «Ҳазору як шаб»

Луғат:

андар шудан – даромадан

сано – мадҳ, таҳсин, ситоиш, шукр ва сипос

ҳақим – олим, табиб, пизишк

бигумошт – таъйин кард, муқаррар намуд

Савол ва супориш

1. Дар феълҳои биёмӯзад ва бинишинад вазифаи пешванди би-ро шарҳ диҳед.

3. Дар сархати охир феъли тамош шуд ба чӣ маъно омадааст?

413. Аз феълҳои хоштан, гуфтан, дидан, бурдан шаклҳои замони гузашта сохта, ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: *хоштан: хостам, мехостам, хоста будам; Мехостам, ки ҳарчи зудтар бародарамро бинам.*

<p>Замони гузаштаи феъл амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъшударо мефаҳмонад: <i>навиштам, навиштаам, менавиштам, навишта будам, навишта истода будам.</i></p>
--

414. Ҳикоятро бодикқат хонед. Феълҳои замони гузаштаро нависед ва ба шакли сохти онҳо тавачҷуҳ намоед.

ҲИКОЯТ

Бараҳман гуфт: -Овардаанд, ки бозургоне буд, ки баҳру бари дунё паймуда ва шахрҳои Шарку Ғарбро тай карда сарду гарми рӯзгор дида, талху ширинии айём бисёр чашида.

Хирадманде, амине, кордоне,
Зи рӯйи таҷриба бисёрдоне.

Вақте ки пир шуд ва наздик омадани ачалро пай бурд, фарзандони худро даъват намуда, ба онҳо насиҳат оғоз кард ва гуфт: -Эй ҷавонон, агар дар ҷамъи мол ранҷе ба шумо нарасида бошад қадри он намешиносед. Аммо бибояд донист, ки ба даст омадани мол бе касбу талаб маҳол аст. Агар касе моли бемашаққат ёбад, қадру қимати он надонида, зуд аз даст бидиҳад. Пас рӯй аз коҳилӣ бартофта, ба касбу ҳунаре майл намоед, ба ҳамин касби тичорат, ки аз ман муддатҳо мушоҳида кардаед, машғул шавед.

Чун писарон насиҳатҳои падар шуниданд ва манфиатҳои суханҳои ӯ шинохтанд, ҳар кас як касбе ихтиёр намуда, ба коре даст заданд.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Луғат:

бараҳман- ҳақим ва донишманди ҳиндӣ

коҳилӣ - сустӣ, танбалӣ

Савол ва супоришҳо

1. Муродифҳои калимаи касб -ро гӯед.
3. Кори тичорат ба шумо маъқул аст? Чаро?
4. Ба фикри шумо, кадом касбу ҳунар муҳим аст?

ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ ФЕЪЛ

415. Нависед. Гӯед, ки феълҳои таъкидшуда кадом замонро ифода мекунанд.

1.Аз рӯйи хабарҳои пухтае, ки ҳаррӯза ба ман расида истодаанд, кори мо он қадар хуб нест. (С.Айнӣ) 2. Ман ба мобайни одамон даромада, ба ҳар ош қатиқ шуданро бад мебинам. (Ф.Муҳаммадиев) 3.Пахта дар ҷойҳои гарму се-роб мерӯяд. 4.Боғи бахил сабз намешавад.

Феъли замони ҳозира амали давомдорро мефаҳмонад:
Бахти ту акнун гул карда истодааст, аз хазон ёд макун.
(Ҷ.Икромӣ) 2.Духтарҳои мо забони туркиро намедонанд,
аммо ўзбекиро мефаҳманд (Ҷ.Икромӣ)

416. Феълҳои замони ҳозираро аниқ намуда, бо онҳо ҷумла созад.

Кор мекунам, рафтам, хонда будам, хонда истода будам, меоям, пурсидам, рафта истодааст, зиндагӣ мекунам, хоҳам хонд, гул мекунад, саёҳат мекунам.

ЗАМОНИ ОЯНДАИ ФЕЪЛ

417. Ҷумлаҳоро нависед. Замони амалҳои таъкидшударо муайян кунед.

1.Биё, додарам ҳар ду як гӯштин бигирем, -Саид Амон мехост бигӯяд, ки ин манзараро надида ҳам медонист, ҳама мунтазиранд (Ф.Муҳаммадиев) 2.Имсол бинокорон бояд қорҳои зиёдеро анҷом диҳанд. 3. Пас аз масофае мебинӣ, ки наҳре аз дарё баромада, ба Панҷ мерезад (Ф.Муҳаммадиев) 4.Худи ҳамин қайд нишон медод, ки ҳеҷ қор нахоҳад шуд.

Замони ояндаи феъл амалеро мефаҳмонад, ки он баъд аз суҳан рондан (?????????) воқеъ мешавад.

1.Хайр, акнун ман ба хавлӣ медароям. (Ҷ.Икромӣ) 2.То зиндаем, аз шумо миннатдор хоҳем буд. (Р.Ҷалил)

418. Шеърро ифоданок хонед ва феълхоро аз чихати замон дар он шарх диҳед.

Арзандаи номи хеш бошед,
Қоим ба мақоми хеш бошед.
Сарсон зи пайи касон нагардед,
Дар даст зимоми хеш бошед.
Аз пушти баландҳо манозед,
Худ зинаи боми хеш бошед.

Низом Қосим

Луғат:

қоим – устувор

зимом – лаҷом, инон

Супоришиҳо

1. Мазмуни шеърро шарҳ диҳед.

2. Замони ояндаи феълҳои сохтан, омӯхтан ва навохтан – ро муайян карда, бо онҳо ҷумла созед.

419. Матнро хонед, замони ҳозираи феълхоро муайян кунед.

СЕ ЧЕҒИ ХУРҶС

Хурҷсе субҳи барвақт аз хоб бархесту чеғ зад. Гамбуске дар он наздикӣ буд. Вай нороҳат шуда гуфт:

-Эй хурҷс, ту хоби маро паррондӣ. Ин корат хуб нест.

Хурҷс гуфт:

-Эй гамбусаки хоболудак! Ман навакак як бор чеғ задам, ҳоло боз ду бори дигар чеғ мезанам! Ту тайёр бош!

-Ин чеғи ту барои кӣ буд?

Хурҷс чунин ҷавоб дод:

-Ман бори аввал барои мардumi бедор чеғ мезанам. Онҳоро мегӯям, ки ҳоло субҳ медамаду аз ҷой бархезанд.

Бори дуом барои мардуми хоболуд ҷеғ мезанам. Онҳоро мегӯям, ки аз хоб бедор шаванд. Ман бори сеюм барои мардуми мурда ҷеғ мезанам. Онҳоро мегӯям, ки зинда шаванд.

Гамбусак аз ин ҷавоби хурӯс ҳайрон шуд ва пурсид:

-Ман ба кадоми ин се тоифа мансубам?

-Ту инро худат муайян бикун! –ҷавоб дод хурӯс.

Савол ва супоришҳо

1. Вазифаи –ак -ро дар калимаи гамбусак шарҳ диҳед.
2. Аз мазмуни матн ба чӣ хулоса омадед?

420. Хонед. Феълҳоро муайян намуда, замонҳои онҳоро дар матн эзоҳ диҳед.

ҲИСОБИ МҶЛҶАР

Дар байни халқҳои шарқи Наздику Миёна солшумории мҷлҷар аз рӯзгори қадим вучуд дошт. Дар ин солшуморӣ ҳар яке аз 12 соли даврии муайян бо номи ҳайвон ёд мегардад.

Соли якуми мҷлҷар бо унвони Муш, дуом –Бақар (гов), сеюм –Паланг, чаҳорум – Харгӯш, панҷум – Наҳанг, шашум – мор, ҳафтум –Асп, ҳаштум –Гӯсфанд, нухум – Маймун, даҳум – Мурғ, ёздаҳум – Сағ ва дувоздаҳум – бо номи Хук иштиҳор доранд.

Ин тартиби солшуморӣ дар заминаи ҳазорон таҷрибаи инсонҳо ... ба вучуд омадааст.

Тақвимҳо натиҷаи мушоҳидаҳои гардиши солонаи Офтобанд. Офтоб дар давоми ҳаракати худ нури фазоро ба воситаи мақоми 12 бурчи ситораҳо убур мекунад. Бад-ин вачҳ, номи 12 моҳи як сол аз ҳамин 12 бурчи ситораҳост.

Ибтидои ҳар соли мҷлҷар аз моҳи нахустини соли шамсӣ ҳамал оғоз мешавад. Ин вақту соат ба 21-22 марти солшумории ҳозира баробар аст.

Луғат:

иштихор - шуҳрат ёфтган, машҳур шудан, овоза шудан

тақвим - солнома, календар

убур – гузаштан; гузаштан аз оби чӯ, роҳ

шамсӣ – офтобӣ, хуршедӣ

ҳамал- барра; яке аз дувоздах бурчи фалакӣ

Савол ва супориш

1. Шарҳ диҳед, ки чаро номҳои ҳайвонҳо дар ин матн бо ҳарфи калон навишта шудаанд.

2. Ҳар сол кай оғоз меёбад?

3. Аз рӯйи мӯлҷар соли бародарону хоҳаронатанро муайян кунед.

СОХТИ ФЕЪЛҲО

421. Ба мисолҳо тавачҷуҳ намоед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

гашт

баргашт

омада истод

омад

баромад

баромада рафт

Феълҳо ду роҳи калимасозӣ доранд: *бо ёриш пешванду навсвандҳо ва таркиббандӣ (бо ёриш феълҳои ёридиҳанда).*

Вобаста ба ин, феълҳои забони тоҷикиро аз ҷиҳати сохти морфологиашон ба се гурӯҳ ҷудо мекунем: *сода, сохта ва таркибӣ.*

ФЕЪЛҲОИ СОДА

422. Матнро хонед, аз феълҳо асоси замони гузаштаю ҳозираро ҷудо карда нависед.

Подшоҳе ба ҷӯғидухтар дил бохт ва ўро ба болои занҳои гирифт. Вале ҷӯғидухтар дар ҷоҳу ҷалоли шоҳона шоду

хуррам набуд. Подшоҳ барои асрори ҳазинии ўро фаҳмидан духтарро дар хона танҳо гузошт ва поид. Чўгидухтар дергоҳ нишаст ва бархоста аз нондон нонро гирифта, ба тоқчаҳо гузошт ва халтаеро ба китф партофта, назди ҳар тоқчае рафта, “Хайр бикун” мегуфт ва нонро гирифта ба халта меандохт... Подшоҳ сабаби маҳзунии ўро дарёфта гуфт: “Хўе, ки бо шир ба тан дарояд, бо чон барояд”.

Сорбон

Лугат:

маҳзунӣ -ҳазинӣ, ғамгинӣ

Савол ва супориш

1. Ҳикмати дар ҷумлаи охир овардашударо шарҳ диҳед.
3. Хайр кардан - ро боз чӣ мегӯянд?

Феълҳои сода аз ҷиҳати сохти морфологӣ ба шакли холис (бе пешванду пасвандҳои калимасоз) воқеъ мешаванд: хонд, гуфт, рафт, гӯй, рав. Феълҳои, ки танҳо аз як асос иборатанд, феълҳои сода ном доранд: хонд, бурд, сӯхт, кӯфт, хон, бар, сӯз, гӯй, бин, омад.

423. Порчаҳои шеъриро ифоданок хонед ва феълҳои сода-ро муайян карда нависед.

Ҳар кӣ айби дигаре дар пеши ту омаду гуфт,
Дон, ки айби туро низ бар дигарон хоҳад гуфт.

Саъдӣ

Торе, ки туро Ватан нахонад, назанам,
Он дил, ки ғами Ватан надонад, шиканам.
Шамъе, ки бари Ватан насӯзад, бикушам,
Чашме, туро Ватан набинад, биканам.

Гулрухсор

Супориш

1.Шеърхоро ба наср баргардонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

2.Назанам калимаи сода аст ё сохта, барои чӣ?

ФЕЪЛҲОИ СОХТА

424. Феълхоро нависед, асос ва пешванду пасвандхоро бо аломат ишора кунед.

Баргаштан, бардоштан, баровардан, баркашидан, даромадан, даргирифтан, боздоштан, вохӯрдан, фурувардан, номидан, хушконидан, талабидан, сабзидан, фаҳмидан.

Феълҳои сохта аз асос ва пешванду пасвандҳои калимасоз сохта мешаванд: *фаровардан, бархостан, хушкидан, ҷангидан, даргузааштан, даромадан.*

425. Ҷумлаҳоро нависед ва феълҳои сохтаро шарҳ диҳед.

1.Баъди як моҳ Аҳмадбек аз саф баргашт. Мард ба тарафи духтарак ҳам шуда, аз куттиё, ки дар поёни кабина, дар муқобили ӯ воқеъ буд, сачокеро баровард. (Ф.Мухаммадиев) 2.Кампир баромада рафту пас аз дақиқае Насимҷон ба хона даромад. (Ҷ.Икромӣ) 3. Қодирову соҳибхона пасу пеш фурумада ба ҳавли даромаданд. (Р.Ҷалил)

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ

Феълҳои таркибӣ аз рӯи ифода ду хел мешаванд: *феълҳои таркибии номӣ ва феълҳои таркибии феълӣ.*

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ ФЕЪЛӢ

426. Дар ҷумлаҳои зерин ба сохту таркиб ва маънои феълҳо диққат диҳед.

1.Гӯё ин масъала ба онҳо ҳеч дахл надорад, гап дар бо-
раи корхонаи худашон не, балки кадом як муассисаи бегона
рафта истодааст. 2.Магар сухан ҷойи холи модарро дар дил
пур мекунад? Ҳаргиз не. Бузургии модарро фақат бо сукути
гарону андешаҳои амиқ метавон дарёфт. 3.ӯ ханӯз ба тан-
гнои охирина дара, ки дар пушти тахтасанги калоне воқӯеъ
буд, нарасида, аз ғояти хайрат карахт шуда монд.

Б.Абдураҳмонов

**Ҷузъҳои феълҳои таркибии феълӣ аз як феъли асосӣ
ва як ё якчанд феъли ёридиҳанда иборат буда, ҳамчун як
таркиб ба ҳисоб гирифта мешаванд:** хондан гирифт, *хоҳад
хонд, хонда истодааст, хонда истодан гирифт, хонда исто-
да буд.*

**Феъли асосӣ (хонда) маънои луғавӣ ва ду феъли пас аз он
омада маъноҳои грамматикӣ доранд:** истода ба амали бар-
давом ва буд ба замони гузаштаи дур далолат мекунад.

427. Феълҳои таркибии ҷумлаҳоро муайян кунед.

1.Яке аз ҷавонҳои мо аз китфаш сахт лат хӯрда, маъюб
шуд, чанд моҳ дар табобатхона хоб карда баромад. (Ф.
Муҳаммадиев) 2.Духтарча овози ўро шунида, аз ғияр бо-
зистод ва хӯсида-хӯсида ба Давлат нигоҳ кардан гирифт.
(Р.Ҷалил) 3. Ҳа, табиати мамлақати мо ба ҳақде зебо шу-
дааст, ки кас аз тамошои он чашм қанда наметавонад. (А.
Дехотӣ) 4.Саид Паҳлавон яке аз ҳамин хел деҳқонҳои ху-
нарманд ва пурдон ба шумор мерафт. (Ҷ.Иқромӣ). 5. Саид
Амон медонист, ки мутриб имрӯз ҳам, фардо ҳам дар «боми
деҳа» нишаста, он асбоби сеҳрноки худро хоҳад навохт (Ф.
Муҳаммадиев) 6.ӯ ин игуна ҳикояҳоро бо боварии тамом
нақл мекард ва мепиндошт, ки ман ҳам тамоман бовар кар-
да истодам. (С.Айнӣ)

ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ

428. Хонед. Феълҳои ишоратшударо нависед ва сохту таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

Кабӯтар номи парандаест. Номи ин паранда ба ранги кабуд доштани он ишора дорад (дар забони русӣ голубъ ва голубойро мукоиса кунед). Дарк на-мудани этимологияи ин калимаи сохта чандон душвор набошад ҳам, касро ба андеша водор менамояд. Чунки кабӯта-рони ҳозира (ман кабӯтарони хонаги-ро дар назар дорам) гуногунранганд. Дар ин маврид бояд ба ҳисоб гирифт, ки қисме аз кабӯтарон баъд аз хонагӣ ва дастпарвару ром гардиданашон шаклу хислатҳои рангоранг пайдо кардаанд. Кабӯтарони ваҳшӣ кабудранганд.

Парандаи мазкурро дар забони тоҷикӣ, махсусан дар лаҳҷаҳои ҷудогонаи он қафтар ҳам меноманд. Қафтар инкишофи фонетикӣ ва мухаффафи ҳамон кабӯтар аст.

Абдураҳмон Бухоризода

Луғат:

мухаффаф - сабуккардашуда, кӯтоҳкардашуда

этимология – як соҳаи илми забон буда, таърихи баромади калимаҳоро барқарор мекунад

Феълҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои ёридиҳанда сохта мешаванд: *кор кардан, ҷавоб гардондан, ҷарх задан, сиҳат шудан, хунук хӯрдан, умр ба сар бурдан, ба анҷом расидан.*

Ҷузъи номии чунин феълҳо **исм, сифат, ибораҳои номӣ, шумора, зарф** ва ҷузъи дуҷуми феълҳои таркибии феълӣ аз **феълҳои ёридиҳанда** (кардан, шудан, намудан, гардондан, сохтан, хӯрдан, кашидан...) иборатанд: **озод кардан** (шудан), **ҳозир шудан, ҷашм дӯхтан, тоб хӯрдан, омода сохтан.**

429. Матро хонед, феълҳои таркибии номиро нависед ва гӯед, ки маъноҳои шахсу шумора ва замони кадом чӯзҳои ифода кардаанд.

Чистон маҳсули ақлу заковат, ҷаҳонбинӣ, донишу фазилат ва завқу саликаи халқ аст. Ин жанри қадимӣ ва машҳури фолклор аз нутқи маҷозӣ ва мафҳуми иҷтимоӣ то ба як намуди дилкаш ва шавқангези санъати суҳан роҳи дуру дарози тараққиётро тай кардааст. Чунончи, шахси хушзавқе фармудааст:

Таҳ санг, рӯ санг,
Миёна уқоби тезчанг.

Ва ё:

Об дар об чӣ бошад?
Ҳавзи гулоб чӣ бошад?
Оташ расад, ях кунад,
Ҷро ҷавоб чӣ бошад?

Ин чистонҳо зоҳиран сода ва осон намоянд ҳам, кашфи асрори ниҳони онҳо донишу маҳорат ва зеҳну таҷрибаи муайянеро тақозо менамоянд. Ҳар касе ки ин предметҳои ҷондор ва бечонро дида, сифат ва хосияти онҳоро санчида ва равшан мушоҳида карда бошад, ҷавоби мафҳумоти сарпечро аниқ муайян менамояд. Ташбеҳоти мувофиқ ва муносиб сифату хосиятҳои сангпушт ва тухмро равшану диққатангез сохтаанд. Шунаванда ба фикр фуру меравад, аломат ва сифатҳои гуногуни сангпушт ва тухмро ба ҳам муқоиса мекунад, дониш ва мушоҳидаи худро ба қор мебарад ва шабоҳати баъзе узвҳои сангпушт ва уқобро ба хотир меорад. Дар акси ҳол муайян сохтани ҳусни матлаб маҳол аст.

Асадулло Сӯфиев

Савол ва супориш

1. Калимаи чистон - ро ба ҳиссаҳои маънодор ҷудо карда, сохти онро муайян кунед.

2. Матн хоси кадом услуби нутқ аст?

430. Ба ҷойи нуқтаҳои феълҳои ёридиҳандаи мувофиқро гузоред ва нависед.

Озод..., тамошо..., анҷом..., гап..., нигоҳ..., шурӯъ..., расм..., умед..., азоб..., тир..., дил...

ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИИ ФЕЪЛ

Ман дар ҷавоб бо диққат ба андоми $\bar{u}$ нигаристам: зоҳиран дар муддати ин се рӯз вай худро хеле гиронда буд. (Ҷ.А.-қобиров).

Нигаристам –феъли шахси якуми танҳо, замони гузаштаи наздик, сиғаи хабарӣ, намуди мутлақ, феъли сода, ба вазифаи хабар омадааст, таркиби морфологиаш: нигарист (асоси замони гузашта), -ам (бандаки феълии шахси якуми танҳо). Муродифҳояш: нигоҳ кардан, назар кардан, чашм дӯхтан, дида дӯхтан.

Гиронда буд – шахси сеюми танҳо, замони гузаштаи дури сиғаи хабарӣ, тарзи фоилии бевосита, намуди мутлақ, феъли таркибии феълӣ, ба вазифаи хабар омадааст.

Такрори феъл

1. Таърифи феълро ба хотир оред. Феъл чанд асос дорад?
2. Асоси замони ҳозираи феъл ба чӣ баробар аст?
3. Асоси замони гузаштаи феъл чӣ тавр ифода меёбад?
4. Фарқи бандакҳои феълро аз хабарӣ шарҳ диҳед.
5. Мисолхое оред, ки дар онҳо феъли ҳаст ва бандаки хабарии аст истифода шуда бошанд.
6. Тасриф чист? Шаклҳои ғайритасрифии феълро номбар кунед.
7. Масдар чист?
8. Феълҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
9. Феълҳои таркибии номӣ ва феълро дар муқоиса бо мисолҳо шарҳ диҳед.
10. Фарқи феълҳои мустақилро аз феълҳои ёридиҳанда (ёвар) гӯед.
11. Феълҳои монда ва гузарандаро шарҳ диҳед.
12. Намудҳои феълро чӣ тавр муайян мекунанд?
13. Воситаҳои ифодаи намуди мутлақ ва давомдори феъл-

про фаҳмонед.

14. Сиға чист? Феъл чанд сиға дорад?

15. Шаклҳои замони сиғаи хабариро шарҳ диҳед.

16. Сиғаи амрӣ ба кадом шахс тааллуқ дорад?

17. Сиғаи шартӣ – хоҳишандиро шарҳ диҳед.

18. Сиғаи эҳтимолӣ чист?

19. Феълҳо дар ҷумла ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меоянд?

431. Порчаҳои шеърро ифоданок хонда, ба зери масдарҳо-яш хат кашед ва сохти онҳоро муайян кунед.

Кохи бе устод хоҳӣ сохтан,

Ҷоҳилона ҷон бихоҳӣ бохтан.

Ҷалолиддини Румӣ

Айёми зиндагонист нақше бар об рафтан,

Чашме пуроб кардан ҳамчун хубоб рафтан.

Таҳқиқи бесуботӣ дигар масал надорад,

Ҳамчун шарар дамидан бо изтироб рафтан.

Аз қомати хамида, меояд ин ишора,

Бигзаштааст ҷавонӣ бояд шитоб рафтан.

Муҳаммадхусайни Ҳоҷӣ

Луғат:

хубоб - қуббачаи рӯи об

изтироб - ҳаяҷони саҳт, беқарорӣ

Савол ва супориш

1. Калимаи бесуботӣ кадом ҳиссаи нутқ аст ва он чӣ тавр сохта шудааст?

2. Маънои калимаи таҳқиқ -ро ба ёд оред.

432. Матро хонед ва феълҳои онро аз рӯи сохт гурӯҳбандӣ кунед: сода, сохта, таркибӣ.

ТУХМДУЗД –ШУТУРДУЗД МЕШАВАД

Рӯзе тифле чанд дона тухми мурғ аз хонаи ҳамсоя дуздиду ба хонаи худ даромад. Модараш тухмҳоро дар дасти ӯ дид. Пурсид:

-Инҳоро аз кучо овардаӣ?

Кӯдак ҳақиқати амрро баён кард. Модараш тухмҳоро аз дасти ӯ гирифт ва ба забони нарму лайин ӯро маломат кард ва ба даст охир ҳам гуфт:

-Мабодо дигар аз ин корҳо накуни!

Ва ба ҷои ин ки тухмҳоро ба сохибаш бозгардонад ва дарси ибрати дигаре ба кӯдаки худ боздихад, онҳоро матбах бурду пухт ва ба иттифоқи ӯ хӯрд.

Писарак бар асари мушоҳидаи мулофати модар ва ширкате, ки бо вай дар хӯрдани тухмҳо намуд, фардо низ чанд адад зиёдтар дуздиду ба хона овард. Модараш боз ба шеваи рӯзи пеш вайро ба нармӣ маломат кард, вале аз гирифтани ва пухтани хӯрдани тухмҳо ҳам дарег накард. Ва, ҳулоса, сахлангории вай сабаб шуд, ки ин рафтори накӯҳида одати сонавии кӯдак гардад ва саранҷоми кораш ба ҷое расид, ки аз гандадуздӣ тачовуз карда, рӯзе шутуре бидуздид ва иттифоқан кораш барор нагирифт ва ӯро ба маҳкамаи қозӣ кашиданд ва доварӣ хостанд.

Қозӣ пас аз субути тақсираш ба буридани дасти вай амр дод.

Бечора ҷавон, ки ҳеҷ гоҳ чунин рӯзею чунин муҷозотеро барои худ пешбинӣ ва тасаввур намекард ва аз кардаҳои хеш саҳт мутанаббеҳу пушаймон шуд ва фарёд баровард: -Айюҳал қозӣ, агар меҳоҳӣ ба инсоф доварӣ кунӣ, амр кун, то дасти модарамро бибуранд, чаро ки ман бегуноҳам ва «Поёни тухмдуздӣ шутурдуздӣ мешавад».

Қозӣ тавзеҳ хост ва ҷавон сидқи матлабро, ҳамчунон ки буд, баён кард. Қозиро дил ба ҳоли вай сӯхт ва ӯро тавба дод.

Аз «Достонҳои амсол»

Луғат:

лайн – нарм, мулоим

матбах - ошхона

мулофат -лутфу марҳамат, шавқату навозиш

накӯҳидан – таъна кардан, сарзаниш кардан

тачовуз кардан – аз ҳадди худ гузаштан

субути таксир – муайян кардани айбу нуқсон

мучозот – чазодихӣ

мутанаббеҳ – огоҳ, хушёр

айюҳал қозӣ – эй қозӣ

Савол ва супоришҳо

1. Муродифҳои феъли баён кардан - ро гӯед.
2. Шумо ба моҳияту мазмуни тавба кардан сарфаҳм меравед?
4. Матни болоро аввал муфассал нақл кунед, баъд мухтасар нависед.

433. Аз рӯйи матни боло ба тарзи сохтани нақшаи мураккаби матн диққат диҳед.

1. Сабаб ва оқибатҳои дуздшавии писар:

а) бори аввал даст ба дузди задани ӯ.

б) ӯро сарзаниш накардани модар.

в) шутурдузд шудани тухмдузд.

2. Ба маҳкама кашидани чавон:

а) фармони қозӣ бобати дуздии ӯ.

б) пушаймонӣ зоҳир кардани писар.

в) ӯро тавба додани қозӣ.

Супориш: Шумо ҳам дар хона аз рӯйи ягон нақл нақшаи мукамал тартиб диҳед.

434. Сохту таркиб ва имлои калимаҳои зеринро шарҳ дода, бо онҳо ҷумла созед.

Вогузоштан, вохӯрдан, во кардан, бардоштан, боздодан – боз гашта омадан, даромад – дар омади гап, бар ҳам задан (ба ҳамдигар задан) – барҳам задан (нест кардан), басар (ба нури басар) – ба сар бурдан (умр ба сар бурдан), фуромадан – фуру рафтани, фуру бурдан, фуруд омадан.

ТАКРОРИ СОЛОНА

435. Аз калимаҳои зерин ибораҳои созад.

Кӯх, ин, хона, омӯзгор, хонанда, гуфтан, кор кардан, равшан, баланд, беҳтарин, сурх, дил, китоб, шавқовар.

436. Аз матни зер ибораҳои навишта, калимаҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаро бо аломатҳои ишорат кунед.

Сафедорон аз ду тараф мисли сарбозони баландболои таҳамтан саф кашидаанд. Абдувоҳид -амак гоҳ-гоҳ аз роҳ бозмонда, ба сафи рости дарахтони мавзун, ба танаи сафеди онон, ки ба атроф гӯё нур мепошанд, чашм меӯзад ва аз назми ин раста, аз ҳусни он ҳаловат мебарад.

Баъзан мисли он ки бо ошноҳои худ суҳбат мекарда бошад, зери лаб мегӯяд:

-Хушрӯед, сафедорон...Чаро ки сарбаланадед...боғуруред.

Пас, чашмонашро нимкоф карда, ба осмон менигарад, боз ба дарахтон мурочиат мекунад:

-Офарин, сафедорон...

Аз сарғаҳи водӣ, аз он сӯе, ки қуллаҳои барфин воқеъ гаштаанд, насиме мевазад ва барғҳои аз як тараф сабзи чилдор ва аз тарафи дигар пахтасон сафеди дарахтон ахлона чапак мезананд ва ин дам ба гӯши пирамард гӯё ҷавоби онҳо мерасад, ки пичирросзанон мегӯянд:

-Фаҳри мо, амак аз ростиамон, -арз мекунад яке.

-Баланд шудаем, ки ҳарчӣ дуртар назар андозем, -мегӯяд

дигаре, - Бингаред, амак, ҳо, ана, дарё равон аст. Ҳатто мавҷҳои нуқрагунаш намудоранд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Лугат:

мавзун – хушқадду қомат

назм – тартиб

Савол ва супориш

1. Кадом калимаҳо ташдид доранд?

2. Гӯед, ки ин ифода чӣ маъно дорад: Фаҳри мо аз ростӣ-амон.

437. Нависед, мубтадову хабарро ёбед ва ба ифодаю соҳти онҳо диққат диҳед.

Бародар! «Об аз сар лой! Ҳокимони мамлакат ҳам тарафи боёнро мегиранд. Бой порсол аз хила ҳалво сохта, як қисми заминҳои Бозорро гирифт. Аз рӯи ҳисоби Азимшоҳ ин ҳисоб монанди «ду карат ду мешавад чор» ошкор ва равшан буд... Як кор мекунем, ки «на сих сӯзад, на кабоб». – Албатта, «Моли Муъмин – хуни Муъмин» гуфтаанд. Ин қадар роҳи барзиёдро ба касофати Азимшоҳи ту тай кардан «болои мурда сад чӯб» буд.

«Одамӣ аз гул нозук, аз санг саҳт» гуфтаанд. Агар аз дасти ман ояд, ҳамаи фақиронро мефурӯшам, «гӯр сӯзаду дег чӯшад» гуфтаанд. «Гунчишкро кӣ кушад? Қассоб» – гуфтаанд. Нафсро калон нақун, «кам-кам хӯру доим хӯр» гуфтаанд. Гули сабади маҷлис Алӣ Мад бояд ба гардан гирад. Як кор мекунам, ки «ҳам лаъл ба даст ояд, ҳам ёр наранҷад». «Пул бошад, дар чангал шӯрбо» – гуфтаанд. Дуруст «Асои пир ба ҷои пир» гуфтаанд

Садриддин Айни

Савол ва супоришҳо

1. Матни боло сар то по аз зарбулмасалу мақолҳо иборат аст. Бигӯед, ки ин тарзи баён ҳоси кадом услуби нутқ аст.

2.Зарбулмасали Гунчишкро кӣ кушад? Қассоб-ро шарҳ дихед.

3.Ифодаи Худкардаро дармон нест боз чӣ гуна муродиф дорад?

4.Аз ҳила ҳалво сохтан чӣ маънӣ дорад?

438. Чумлаҳоро хонед. Бигӯед, ки кадом аъзоҳои чумла чида шуда омадаанд.

1.Аҷоиб фасл аст фасли баҳор! Олами табиат на ин ки фақат зинда шуда, аз нав чон мегирад, тароват, балки нур ва ҷавонӣ пайдо мекунад. Замин бо сабзаи тару тоза пӯшида мегардад, дарахтон гулпӯш мешаванд, дар ҳаво як бӯии муаттар, бӯии сармасткунанда, бӯии дилбозандае пайдо мешавад, ки аз он ҳам одамон, ҳам чонварон ва ҳам мурғон ба хурӯш меоянд, маст мешаванд. (Ҷ.Иқромӣ) 2.Дар ин роҳ бисёр одинаҳо, бисёр шарифҳо, бисёр шоҳмирзоҳо, бисёр сангинҳо, бисёр гулбибиҳо ва бисёр гуландомҳо фидо ва қурбон гардидаанд. (С.Айнӣ)

Луғат:

муаттар - атргин, хушбӯ

хурӯш - бонгу садо, ғурриш, ғавғо

Савол ва супоришҳо

1. Чумлаи аввал бо чӣ гуна оҳанг ифода ёфтааст?

2.Бигӯед, ки дар чумлаи дуюм исмҳои хос - номи қаҳрамонони асарҳои устод Айнӣ бо пасванди -ҳо омада чӣ гуна хусусият пайдо намудаанд.

439. Шеърро ифоданок хонед ва аз ёд кунед. Бигӯед, ки такрори ҳамсадои р ба калимаҳои буррандатар, ғуррандатар чӣ гуна оҳанг бахшидааст.

Вақти он аст,
                                эй қалам!
Буррандатар гардї зи теғ!
Вақти он аст,
                                эй сухан!
Гуррандатар гардї зи барқ!
То ба душман ҳамла орам,
                                Решааш бурї зи бех,
То расї,
                                Манҳус анчарро кунї бешоҳу барг.

Ҳабиб Юсуфӣ

Луғат:

манҳус - шум, ба наҳсї афтода, бадбахт
анчар - як навъ дарахти мевааш захрнок

440. Калимаҳои зерро ба ҳичоҳо ҷудо намуда, задаро дар онҳо муайян кунед.

Намуна: паҳ-ла-вон.

Паҳлавон, дидам, нохост, фардо, берун, майлаш, хондан, хамин, китобхона, омадам, намеравам.

441. Муродифҳои калимаҳоро зеринро ёбед ва бо истифода аз онҳо се ҷумла нависед.

Намуна: дӯст-рафиқ, ёр.

Офтоб, муҳаббат, инсон, мох, бахт, дунё, омӯзгор, дил-дода, шӯрапушт, ғзаб, ҳавас, дӯст, раҳм, хурсанд, ресмон, ситам, мусибат, хирад, чашм, ахлоқ, сиришк, асбоб, лашкар, супориш, айб, мақсад.

442. Дар матн ба кадом маъноҳо омадани калимаи «сар» - ро муайян кунед.

1. Сар раваду сир наравад. (Зарбулмасал) 2. Ӯ замбӯруғҳо-ро ба ду қисм ҷудо карда, як қисми онҳоро, ки сарашон мо-

нанди пулакча паҳнво тунук буданд, ба халта андохт. (С.Айнӣ) 3.Айёми баҳор буд, зардолуҳо ба шукуфтан сар карда буданд. Дар Соктаре акаам Саидакбархоҷа ба пеши хатиби деҳа дарс сар карда буданд. 5.«Зиёфаташ сарашро хӯрад», -гуфта аз паси дари меҳмонхонааш баргашта омадам. 6.Модари духтар... ба онҳо «духтарам номзад дорад ва сараш бастагист» намегуфтааст. 8.Ман он вақтҳо хаёли Бухоро рафта хонданро тамоман аз сари худ дур карда будам. Мо ҳар ду бародарони куҳансол ҳар чанд ба ҳам машварат кардем, сари калобаи ин корро наёфтем. (С.Айнӣ)

Супоришҳо

1.Даҳ калимаи мураккаб нависед, ки ҷузъи якумашон дил бошад.

3. Муродифҳои калимаи сарнавишт -ро ёфта нависед.

4.Зарбулмасали Сар раваду сир наравад -ро аз ҷиҳати мазмун маънидод кунед.

443. Матнро бодикқат хонед. Калимаҳои ишоратшударо ба ҳиссаҳои маънодор (асос, реша, бандак, пасванду пешванд) ҷудо кунед.

Созу суруди дилошӯб бори саввум дар чорбоғи торик танин андохт. Ин бор муганнии сеҳрсоз шунавандагонашро бо сабздарсабз ном мақома сеҳру афсун мекард. Шоҳ аз ғояти шавқ ба по бархоста, аз саломатии сари мутриби нопаёдо аз ҷоми гулшанорой як ҷом шаробро дам кашид ва гуфт: -Ромишгар агар фаришта мебуд, сиришташ аз бӯйи мушку анбар ки ҳаст, барбат намедошт ва агар дев мебуд, намена-вохт ва намесурод. Бегумон, вай одамизод аст, боғро чапу рост ҷӯед ва ёбедаш. Ман ўро меҳтари ромишгарони даргоҳ мекунам ва даҳону доманашро пур аз дурру гавҳар месозам.

Борбад ин овози шоҳро шунида, аз шоҳи сарв фуруд омад ва дар пешгоҳи ў ҳозир гардид.

-Ту кистӣ? –пурсид шоҳ.

-Яке бандаам. Борбади ромишгарам, -чавоб дод муғаннӣ ва сипас ба чӣ сабаб ва чӣ гуна ба чорбоғи шоҳ омаданаширо баён кард.

Хусрав аз Саркаш хашмгин шуда ба вай гуфт:

-Эй бадхунар. Чаро ту ўро аз ман дур кардӣ? Ту ҳанзалӣ, Борбад –шакар, ту зоғӣ ва ў булбул:

Бад –ин гуна то сар сӯйи хоб кард,
Даҳонаш пур аз дурри хушоб кард.
Бишуд Борбад шоҳи ромишгарон,
Яке номдоре шуд аз меҳтарон.

Аз «Шоҳнома»

Луғат:

муғаннӣ – сароянда, навозанда

ханзал – як навъ кадуи ёбӯй, кадуи талх

Савол ва супоришҳо

1. Дар калимаи ёбедаш бандакҷонишини -аш чиро ифода мекунад?

2. Киро ромишгар мегӯянд?

4. Номи Борбади ромишгар ба асбоби мусиқии барбат чӣ робитае дорад?

5. Аз луғатҳои тафсири маънии калимаҳои танинандоз, мутриб, ромишгар, сиришт -ро пайдо намуда, ба дафтари луғататон нависед.

444. Шеърро хонед. Бандакхоро ба тартиби зайл оварда, вазифа ва ба чӣ далолат кардани онхоро шарҳ диҳед: бандакӣ изофӣ, бандакҳои феълию хабарӣ, бандакҷонишинҳо.

Эй Ватан, аз сад ҷаҳон бар ман фақат рӯят хуш аст,

Чун гули зебо ба ҷашми ман туй, бӯят хуш аст.

Шаб расад дар кӯи ту ҳастам ҷароғи посбон,

Соҳили гулгунқабою сабзи Омӯят хуш аст.

Лаҳзае дурат шавам, гардӣ ба дил наздиктар,

Дил кашад сӯят маро, оғӯши дилчӯят хуш аст.
Чун садоят бишнавам, афтам ба вачду изтироб,
Ҳарфи чонбахши лаби лаъли сухангӯят хуш аст.
Оби ширинат барорад талхкомии маро,
Обҳои чашмаву дарёчаю чӯят хуш аст.
Кам набошад рӯи олам мулки зебоманзаре,
Мисли ту хуштар надидам, хусни дилчӯят хуш аст.
Мекунам эҳсос дар ту рӯҳи поки модарам,
Бар дили ман гармиҳои рӯи некӯят хуш аст.

Маҳмадалишоҳ Ҳайдаршо

Савол ва супоришҳо

1. Ба талаффузи калимаҳое, ки ӯ доранд, диққат диҳед.
2. Шеърро аз лиҳози мазмун шарҳ диҳед.

445. Панду ҳикматҳоро нависед. Калимаҳои таъкидшуда-ро аз ҷиҳати сохти морфологиашон ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намоед.

1. Дарахти бесамар беҳ аз фарзанди носолех.
2. Ақл аз калонӣ ва майдагӣ нест.
3. Одами бесавод мисли кӯр аст.
4. Ба некномӣ мурдан беҳ аз ба бадномӣ зистан.

5. Шохи бемева кашад сар ба қиём,
Шохи пурмева шавад сар ба салом.

6. Хирадро қору боре чун хирад нест,
Ҷаҳонро ёдгоре чун хирад нест.

7. Тоҷи сари ҷумла хунарохост илм,
Қулфкушои ҳама дархост илм.

Абдурахмони Ҷомӣ

Луғат:

қиём – рост истодан

Савол ва супоришҳо

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?
2. Қуфлқушо -ро ба ҷойи қулфқушо талаффуз кунед. Биғӯед, ки кадоме аз онҳо осон талаффуз мешаванд.
3. Мазмуни ҳикматҳоро шарҳ диҳед.

446. Хонед. Исмҳои шахсу ғайришахс, моддиву маъниро ҷудо карда шарҳ диҳед.

ДАР СОҲИЛИ КӢХ

Бачаҳои бисёре дар кӯл оббозӣ мекарданд. Садоҳои хандаву бозӣ ва частухези шодиомези онҳо дар фазои дараи кӯҳистон ғулғулае андохтааст.

Марди солхӯрдае дуртар аз соҳил дар рӯи алафи сабз нишаста тани то миён бараҳнаи худро офтоб медиҳад. Дар паҳлӯяш як ҷуфт бағаласо. Вай оҳиста як пойи шими худро боло карда, соки пойи ҷӯбинашро меомӯрад ва ба оби зулоли кӯл бо ҳасрат менигарад.

Дар осмон чанд ҳавопайпои реактивӣ раҳҳои сафед мекашанд. Раҳҳои қач, рост, мудаввар. Акси он раҳҳо ба оби соф афтода морсон мелаппанд ва меҳазанд.

Мард ба осмон муддате чашм медӯзад. Нуқтаи дурахшонро, ки аз паси он раҳи тоза сафед пайдо мешавад, дида табассум мекунад. Баъд назараш боз ба бачаҳои саргарми бозӣ афтода, лабханд аз чеҳрааш дур мешавад. Рӯйи чашмонашро пардаи ҳаёл мепӯшад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Савол ва супориш

1. Фарқи феъли менигарад -ро аз чашм медӯзад ва исми табассум -ро аз лабханд аз ҷиҳати тобишу ҷилои маъноӣ шарҳ диҳед.
2. Маънии чашм дӯхтан-ро боз ба кадом феълҳо ифода кардан мумкин аст?
3. Шумо боре ба ҳавопаймо савор шудаед?

447. Матнро хонда, вазифаҳои синтаксисии исмҳоро муайян кунед.

Як тараф кӯҳи баланд, дар домани кӯҳ замини ҳамвори камбаре дароз кашидааст, ки қад-қади вай дарёчаи шӯҳобе чорӣ мегардад. Хонаҳои сангию гилии хурду калон, ки аз дур шаклашон ба қатори куттиҳои чоркунҷа монанд аст, паҳлӯ ба паҳлӯ то қариби камари кӯҳ расидаанд. Дуртар аз ин хонаҳо, дар нишебии канортари деҳа чор чанори мӯхташам қад рост кардаанд, ки шохҳои нӯги онҳо хушк шуда урён гаштаанд. Аз зери ин чинорҳо оби чашмае мегузарад, ки сари вай дар камари кӯҳ пинҳон аст.

Фотех Ниёзӣ

448. Матнро хонед. Шахсу шумораи феълҳоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо ба кадом замон далолат мекунанд.

Духтарак ба ҳар хонае, ки медаромад, ба бачаҳои соҳибхона ҳасад мебурд. Норҷон маҷбур буд, ки ин шартро қабул кунад, зеро ба ғайр аз Чинӣ мутаккое надошт. Ақлам ба бисёр чизҳо намерасид, ақлам намерасид, ки одами беҳуқуқи беватан ҳеҷ чизро ҳимоя карда наметавонад. Ҳамин табақро пур кунӣ, бас... Дилшикаста ва ятимона нигоҳ мекард, вале Худойқул ба бойҳои давраи қадим монанд буд, ки боз барои ин тавр яқравихо Ятимро саҳттар ҷазо меод. Вале ягон рӯзе набуд, ки бе таънаю маломат баргарданд. Соате нагузашта аз ҳавлии Маҳмадраҷаб садои ҷонхароши занҳо баромад, баъд ба мағал табдил ёфт. «Кули явмин батар» гуфтагӣ барин аҳволи ҷӯғиён беҳие надошт.

Сорбон

Луғат:

мутакко – такагҳо

Савол ва супориш

1. Чаро дар ин ҷо Ятим бо ҳарфи калон навишта шудааст?
2. Шарҳ диҳед, ки чаро одами беватан беҳуқуқ аст.

449. Матрно хонед. Ба мавқеи истифодаи бандаки хабарии аст ва феъли ҳаст диққат диҳед.

Калимаи “ҳаст” унсури луғавии забон, калимаи мустақилмаъно, шакли замони ҳозираи феъли будан аст. Аммо аст унсури луғавӣ нест, балки унсури грамматикӣ – бандаки хабариест, ки бо ёрии он шакли нақлии феъл (шахси сеюми шумораи танҳо: хондааст, кор накардааст) сохта мешавад. Инчунин хабарҳои номӣ ҳам бо ёрии ин бандак шакл мегиранд: Имрӯз ҳаво гарм аст. Роҳи он ҷо хеле дур аст. Вазифаи мо хондан аст. Ҷамшед донишҷӯ аст. Дар ин мавридҳо бандаки аст –ро феъли мебошад иваз карда метавонад: Ҷамшед донишҷӯ мебошад. Аммо тарзи ифода сохта ва сунъӣ мебарояд. Бинобар ин устодони каломи малеҳ аз истифодаи он худдорӣ мекунанд. Агар исм, ҷонишинҳои предметӣ ва масдар ба вазифаи хабар омада, аз он бандаки аст афтад, байни мубтадою хабар аломати тире мегузоранд: Ин-дард; Ин ҳама- афсона. Вазифаи мо -хондан. Сифат, сифати феълӣ, шумораҳои тартибӣ дар ҳамин вазифа омада бошанд, аломати тире гузошта намешавад: Ишқ ширин; Ҳаво гарм; Зиндагӣ мушқил; Замин саҳт, осмон баланд; Абр гирёну лолаҳо хандон; Либос зебанда.

Феъли будан (шакли замони ҳозира: ҳаст, гузашта: буд) мафҳуми воқеият ва ҳастию нестиро ифода мекунад.

-Ҳазрати Мавлоно дар хона ҳастанд?

-То ин дам дар хона буданд.

Дар ин мисолҳо феъли будан дорои маънои мустақил аст. Он бо феълҳои вучуд дорад ё надорад, ҳузур дорад ё надорад ҳаммаъност.

Баҳриддин Камолиддинов

Савол ва супориш

1. Дар ифодаҳои $\bar{U}$ омада буд. Вай дар хона буд феъли будан кадом вазифаҳоро адо намудааст?
2. Дар хона дар бораи имтиҳонҳо ва тайёри ба онҳо иншо

нависед, ки дар онҳо феъли ҳаст ва бандаки хабарии аст истифода шавад.

450. Шеърро маънидод кунед

ЗАБОНГУМКАРДА

Ҳар кӣ дорад дар ҷаҳон гумкардае,
Дар замину дар замон гумкардае.
Ин нишон гум кардаеву дигаре,
Хештанро бенишон гумкардае.
Аз тамоми ину он гумкардагон,
Зиштрӯтар нест дар рӯи ҷаҳон.
З-он ки гумкарда забони модарӣ,
Ҳарф гӯяд бо ту бо чандин забон.
Бок не, гар доварӣ гум кардааст,
Ё умеди сарварӣ гум кардааст.
Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гум кардааст.

Лоиқ Шералӣ

Савол ва супориш

1. Рӯзи забони тоҷикиро кай чашн мегиранд?
2. Шеърро ифоданок қироат ва аз ёд кунед.

МУНДАРИЧА

Мурочиат ба хонанда.....	3
Забон ва нутқ.....	4
ТАКРОРИ МАВЗЎҲОИ СИНФИ I-IV	
1. Калима. Ҳиссаҳои нутқ.....	6
2. Ибора. Ҷумла. Мубтадо ва Хабар.....	12
СИНТАКСИС ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ	
3. Ибора. Фарқии бора аз калима.....	16
4. Ҷумла ва сохти он.....	20
5. Ҷумлаи сода.....	21
6. Ҷумлаи хабарӣ.....	25
7. Ҷумлаи саволӣ.....	27
8. Ҷумлаи амрӣ.....	31
9. Ҷумлаи хитобӣ.....	33
10. Аъзоҳои ҷумла.....	38
11. Сараъзоҳои ҷумла.....	40
12. Хабар.....	42
13. Мубтадо.....	45
14. Аъзоҳои пайрави ҷумла.....	48
15. Пурқунанда.....	50
16. Муайянқунанда.....	53
17. Ҳол.....	55
18. Ҷумлаи хуллас ва тафсилӣ.....	58
19. Ҷумлаҳои чидааъзо.....	60
20. Ҷумлаҳои дутаркиба ва яктаркиба.....	62
21. Мухотаб.....	64
22. Ҷумлаҳои мураккаб.....	69
23. Пайвандакҳо дар ҷумлаи мураккаб.....	70
24. Нутқи айнан нақлшуда.....	75
25. Муколама.....	77
Такрори синтаксис ва аломатҳои китобат.....	79
26. Услубҳои забони адабии тоҷик.....	86
27. Маълумот дар бораи матн.....	89
ФОНЕТИКА ВА ИМЛО	
28. Фонетика (овошиносӣ) ва вазифаи он.....	96
29. Дастгоҳи гуфтор ва вазифаҳои он.....	98
30. Овоз ва ҳарф. Алифбо.....	100
31. Овозҳои садонок ва ҳамсадо.....	104
32. Садонокҳо ва хусусиятҳои онҳо.....	106

33. Овозҳои ҳамсадо.....	109
34. Ҳамсадоҳои чарангдор ва бечаранг.....	113
35. Ётбарсарҳо ва имлои онҳо.....	115
36. Имлои и ва й.....	117
37. Имлои у ваӯ.....	123
38. Имлои э ва е.....	127
39. Аломати сакта (ъ).....	128
40. Ҳодисаҳои фонетикӣ.....	131
41. Ҳамсадоҳои д, т, ҳ.....	132
42. Ҳамсадоҳои такрор (ташдид).....	133
43. Ҳичо ва навъҳои он.....	136
44. Ба сатри дигар кӯчонидани ҳиссаи калима.....	138
45. Зада ва мавқеи он дар калима.....	139
46. Такрори фонетика ва имло.....	143
КАЛИМА	
47. Калима ва маънои луғавии он.....	146
48. Маънои асли ва маҷозии калима.....	148
49. Калимаҳои якмаъно ва сермаъно.....	151
50. Муродиф (синоним).....	153
51. Мутақозид (антоним).....	157
52. Ҳамгуна (омоним).....	160
53. Луғатҳои тафсири ва дузабона.....	162
КАЛИМАСОЗӢ ВА ИМЛО	
54. Гаркиби калима. Ҳиссаҳои маънодори калима.....	166
55. Реша ва калимаҳои ҳамреша.....	167
56. Пасванд.....	169
57. Пешванд.....	171
58. Асос ва бандак.....	173
59. Бандаки изофӣ.....	175
60. Бандакҷонишинҳо.....	176
61. Бандакҳои феълӣ.....	178
62. Бандакҳои хабарӣ.....	181
МОРФОЛОГИЯ ВА ИМЛО	
63. Маълумоти умумӣ дар бораи ҳиссаҳои нутқ.....	187
ИСМ	
64. Исм ва аломатҳои морфологии он.....	189
65. Вазифаи исм дар ҷумла.....	191
66. Ҷамъбандии исмҳо.....	194
67. Исми хос ва чинс.....	197

68.Харфи калон ва нохунак дар исми хос.....	198
69.Исми шахс ва гайришахс.....	200
70.Исмҳои моддӣ ва маънӣ.....	202
71.Исмҳои кул ва чузъ.....	205
72.Сохти исм.....	205
73.Исмҳои сода.....	206
74.Исмҳои сохта.....	207
75.Исмҳои мураккаб.....	213
76.Исмҳои таркибӣ.....	214
77.Ихтисораҳо дар исм.....	215
78.Такрори исм.....	217
ФЕЪЛ	
79.Феъл ва аломатҳои морфологии он.....	220
80. Вазифаи феъл дар ҷумла.....	222
81.Шахсу шумора дар феъл.....	223
82.Тасриф. Бандакҳои феълию хабарӣ.....	226
83.Асосҳои феъл.....	228
84.Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл.....	231
85.Масдар.....	232
86.феълҳои мустақил ва ёридиҳанда.....	235
87.Феълҳои мутлақ ва давомдор.....	236
88.Тарзҳои монда ва гузарандаи феъл.....	238
89.Сиғаҳои феъл.....	240
90.Сиғаи хабарӣ.....	240
91.Сиғаи амрӣ.....	242
92.Сиғаи эҳтимолӣ.....	245
93.Сиғаи шартӣ –хоҳишмандӣ.....	247
94.Замонҳои феъл.....	249
95.Замони гузаштаи феъл.....	250
96.Замони ҳозираи феъл.....	252
97.Феъли замони оянда.....	253
98.Сохти феъл.....	256
99.Феълҳои сода.....	256
100.Феълҳои сохта.....	258
101.Феълҳои таркибии номӣ.....	258
102.Феълҳои таркибии феълӣ.....	258
103.Такрори феъл.....	262
104.Такрори солона.....	266

Ш. Бобомуродов, С. Сабзаев, С. Набиева

ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ

Мухаррир

Мусаҳҳех

Мухаррири

техникӣ

Тарроҳ

Меҳрӣ Саидова

Қобилҷон Саъдуллоев

Иқбол Сатторов

Ба матбаа 00.00.2016 супорида шуд.
Ба чоп 00.00.2016 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет.
Чопи офсет. Андоза 60x90 1/16. Ҷузъи чопӣ 15,5.
Адади нашр 000000 нусха.
Супориши № 53/2016.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66, +992-958-52-89-89
E-mail: najmiddin64@mail.ru